

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**EL-KAVLÜ'L-CEYYİD Fİ ŞERHİ
EBYÂTİ'T-TELHİS METİN-İNCELEME
(S.404-528)**

Hossam MANAA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

TEMMUZ - 2021

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**EL-KAVLÜ'L-CEYYİD Fİ ŞERHİ
EBYÂTİ'T-TELHÎS METİN-İNCELEME
(S.404-528)**

**DANIŞMAN : Doç. Dr. Yakup POYRAZ
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YENİKALE
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sefa ÇAKIR**

Hossam MANAA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
TEMMUZ - 2021**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EL-KAVLÜ'L-CEYYİD Fİ ŞERHİ EBYÂTİ'T-TELHÎS METİN-
İNCELEME (S.404-528)**

Hossam MANAA

Danışman : Doç. Dr. Yakup POYRAZ
Yıl : 2021, Sayfa: 138+ VI
Jüri : Doç. Dr. Yakup POYRAZ (Başkan)
: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YENİKALE (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sefa ÇAKIR (Üye)

Son devir Osmanlı âlimi ve müderrisi Mehmed Zihni Efendi'nin (ö. 1911) el-Kavlü'l-Ceyyid adlı eseri; Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ile ona Teftâzânî tarafından yazılan el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Me'ânî adlı şerhlerde, ayrıca Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Mutavvel hâşiyesinde geçen şiir şevâhidinin şerhi niteliğinde bir eserdir. Eser, medrese eğitimi alan gençlere yönelik bir üslup ve bakış açısıyla yazılmıştır. Ders kitabı tarzındaki eserin 404-528 sayfalarının çeviri yazısı, çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Literatürde şevâhid şerhleri olarak geçen bu tarz eserler, nahiv ve belagât ilmiyle alakalı yazılan kitapların açıklaması ve yardımcı kitabı olarak tarif edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Zihni Efendi, el-Kavlü'l-Ceyyid, şevâhid şerhi, belagât, nahiv.

**DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MA THESIS

**EL-KAVLÜ'L-CEYYİD Fİ ŞERHİ EBYÂTİ'T-TELHÎS
TEXT-ANALYZE (P.404-528)**

Hossam MANAA

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Yakup POYRAZ
Year : 2021, Pages: 138+ VI
Jury : Assoc. Prof. Dr. Yakup POYRAZ (Chairperson)
: Assist. Prof. Dr. Ahmet YENİKALE (Member)
: Assist. Prof. Dr. Mustafa Sefa ÇAKIR (Member)

“El-Kavlü'l-Ceyyid”, the literary work by Mehmed Zihni Efendi (d. 1911) who was a late Ottoman scholar and lecturer, is an explication work of poem citations which take place within “Telhîsü'l-Miftâh” by Hatîb el-Kazvîni, and its explication “El-Mutavvel ve Muhtasarü'l Me‘ânî” by Teftâzânî, also “El-Mutavvel” postscript by SeyyidŞerîf el-Cürcânî. The work was written in a specific literary style and perspective, and was devoted to young people having madrasah education. Translation of pages 404-528 of the textbook constitutes the basis of this work. These sorts of works are known as “poem citations” in literature; they can be defined as supplementary resources and explanation of books on syntax and rhetoric.

Keywords: Mehmed Zihni Efendi, el-Kavlü'l-Ceyyid, Explication, Syntax, Rhetoric.

ÖN SÖZ

Eskiden beri bilinir ki bazı insanlar kendi ana dilinin dışında bir dili öğrenip o dilin tüm tafsilat ve telhisatlarına hâkim olurlar. Hatta o kadar öğrenirler ki o dili konuşan ehlinden daha fazla kavrayıp kavâid ve sarfını tasnîf ederler. Bunun sebebi ise öğrenen kişilerin o dile olan sevgi ve meraklarındandır. Tarih boyunca Arap olmayıp Arap dili ve edebiyatına meftûn olup ona çok iyi bir şekilde aşına olan insanlara rastladık. İşte Osmanlı hilafeti merkezi olan İstanbul'da Arap dili ve edebiyatına âşık olan o zatlardan biri dünyaya gelmiş. O allame-i nahrir ise Mehmed Zihni Efendi'dir. Arapçaya olan aşkından dolayı bu alanda uzun bir mesafe kat'edip birtakım eser vermiştir. Zihni Efendi, şerh-i şevâhid ile ilgili olan el-Kavlü'l-Ceyyid eserinde Arap dili ve edebiyatına çok hâkim olduğunu kanıtlamıştır. Ben bir Arap olduğum hâlde bu tez çalışmasında bazı beyitleri incelerken o beyitlerin tam manalarını ancak Mehmet Zihni Efendi'nin yazmış olduğu beytin Türkçe tercümesini okuduktan sonra anladım.

Hazırladığımız bu tez, esas olarak iki ana bölüm üzerine bina edilip bu iki ana bölüme ek olarak usul ve esaslarımızı tayîn ettiğimiz giriş bölümü ile tezden çıkarımlarımızı yaptığımız sonuç bölümünden oluşmaktadır.

İkinci bölüm el-Kavlü'l-Ceyyid ve Mehmed Zihni Efendi'nin daha iyi anlaşılmasına vesile olacak inceleme bölümümüzdür. El-Kavlü'l-Ceyyid adlı eser, şerh ve haşiyelerdeki beyitlerin Türkçe izahı ile şairleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Bu eserde Mehmed Zihni Efendi 649 Arapça şâhid beyiti zikredip onları nahiv ve sarf açısından açıkladıktan sonra beyitlerin bahirleri, beytin hangi sanat için şâhid olarak kullanıldığını, Türkçe tercümesini ve bu beyit hangi şaire ait olduğunu irâd eder. Mezkûr eserin çeviri yazısı çalışmamızın esasını teşkil etmekle birlikte inceleme bölümünde yer alan yazara ve esere dair alt başlıklarıyla da eserin ve müellifin daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz.

El-Kavl'ül Ceyyid'e kaynaklık eden eserler ve o eserlerin müelliflerinin tablolarını oluşturduk ki bu çalışmaya muttali' olacak herkes esere başlamadan önce onların hakkında kolay bir şekilde bilgi sahibi olup istifade etsin.

Üçüncü bölüm ise tezimizin esasını teşkil eden çeviri yazı bölümüdür. 404-528 arası sayfaları içeren çeviri yazımızın içerisindeki Arapça beyit, ayet, hadis, fiillerin kökleri ve türevleri Arap alfabesiyle yazılmıştır.

Çok kısa bir zaman diliminde çalışmış olduğumuz bu eser hem Türk edebiyatı hem de ona kaynaklık eden Arap dili ve edebiyatı açısından çok önemli bir eserdir. Onu çalışmak ve tüm Arap dili ve edebiyatının sevdalılarına bu şekilde sunmak benim için tez konusu olmaktan ziyade zevk ve gurur verici bir görevdi.

Bu eseri çalışma esnasında yardımını, hocalığını, birikimini, katkısını ve tevcihâtını esirgemeyen, Türk edebiyatına âşık olmamın esbâb-ı cemilesinden olan tez danışmanım Doç. Dr. Yakup Poyraz Beyefendiye şükranlarımı takdim ederim.

Eseri incelerken zorlukları aşma ve ilk defa karşılaştığım Türkçe kelimeleri öğrenme ve anlama konusunda bana yardım edip manevi destek veren muhterem eşime teşekkürlerimi sunarım.

Hossam MANAA
Kahramanmaraş, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR.....	VI
1.GİRİŞ	1
1.1.Konunun Amacı	1
1.2.Konunun Önemi ve Bilim Hayatına Getireceği Katkılar.....	1
1.3.Tez Konusunun Yöntemi	1
1.4. Çeviri Yazıya Esas Teşkil Eden Hususlar.....	2
2.EL-KAVLÜ’L-CEYYİD ESER İNCELEMESİ	3
2.1.Esere Dair.....	3
2.1.1. el-Kavlü’l-Ceyyid.....	3
2.1.2.İstişhâd	3
2.1.3.Telhîs	3
2.1.4.Şevâhid	3
2.1.5.Belâgat.....	4
2.2.Müellife Dair.....	7
2.2.1.Mehmed Zihni Efendi’nin Hayatı	7
2.2.2.Eserleri	8
3.EL-KAVLÜ’L-CEYYİD Fİ ŞERHİ EBYÂTİ’T-TELHÎS METNİNİN ÇEVİRİ YAZISI	11
4.SONUÇ	136
KAYNAKLAR	137
ÖZ GEÇMİŞ	
TIPKIBASIM ÖRNEKLERİ	

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Eserler Tablosu	7
Tablo 2: Müellifler Tablosu	7

KISALTMALAR

d. : doğum

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h. : hicri

ö. : ölümü

s. : sayfa

TDE : Türk Dili ve Edebiyatı

vb. : ve benzeri

1. GİRİŞ

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin son döneminde yetişip Arap dili ve edebiyatına vukufiyeti ile meşhûr âlim ve müderris olan Mehmed Zihni Efendi'nin (ö. 1911) el-Kavlü'l-Ceyyid adlı eseri; Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ile ona Teftâzânî tarafından yazılan el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-me'ânî adlı şerhlerde, ayrıca Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin Hâşiye-tül Mutavvel adlı eserinde şevâhid olarak geçen şiirlerin şerhi niteliğinde bir eserdir. Eser, medrese eğitimi alan gençlere yönelik bir üslup ve bakış açısıyla yazılmıştır. Ders kitabı tarzındaki eserin 404-528. sayfalarının çeviri yazısı, çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Literatürde şevâhid şerhleri olarak geçen bu tarz eserler, nahiv ve belagât ilmiyle alakalı yazılan kitapların açıklaması ve yardımcı kitabı olarak tarif edilebilir.

1.1. Konunun Amacı

El-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs, Hatîb el-Kazvînî'nin belâgata dair Telhîsü'l-Miftâh'ı ile Teftâzânî'nin buna yazdığı el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Me'ânî adlı şerhlerde ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Mutavvel'e yazdığı hâşiyedeki 649 beytin Türkçe izahı ile şairleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Konunun amacı, bugüne kadar çevirisi yapılmamış, alanında çok kıymetli olan bu eseri edebiyat dünyasına kazandırmaktır.

1.2. Konunun Önemi ve Bilim Hayatına Getireceği Katkılar

Son devir Osmanlı âlimi ve müderrisi olan Mehmet Zihni Efendi hayatı boyunca birçok ilmi çalışma yapmış ve kıymetli birçok eser kaleme almıştır. El-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs adlı eserde 649 beytin Türkçe izahı ile şairi hakkında bilgi verilmiştir. Eserin şerh olma özelliği önem arz etmektedir. El-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs adlı eserin tez olarak hazırlanmasının edebiyatımıza belagat ve şerh bağlamında katkısı olacaktır.

1.3. Tez Konusunun Yöntemi

Tez olarak tespit edilen el-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs adlı eserin eski harfli metin olması hasebiyle günümüz alfabesine aktarımı yapılacaktır. Çeviri yazısı yapılan bu eser üzerinde yapılacak olan inceleme çalışması, tezi daha da istifade edilir hâle getirecektir.

Ders kitabı tarzındaki eserin 404-528. sayfalarının çeviri yazısı, çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Çeviri yazıya ilave olarak eseri ve müellifini daha iyi tanıyabilmek adına çalışmamıza İnceleme Bölümüne alt başlık olarak Esere ve Müellife Dair bölümleri eklenmiştir. Bu bölümler, çeviri yazıyla eserini günümüz harfleriyle buluşturmayı amaçladığımız Mehmed Zihni Efendi ile eserinin ve onların bilinirliğini artırması amacıyla çalışmamıza eklenmiştir.

Literatürde şevâhid şerhleri olarak geçen bu tarz eserler, nahiv ve belagât ilmiyle alakalı yazılan kitapların açıklaması ve yardımcı kitabı olarak tarif edilebilir. Bu durum birden çok eseri ve müellifi de bilmeyi de icap ettiğinden görsellik marifetiyle pratiklik kazandırabilir düşüncesiyle el-Kavlü'l-Ceyyid'e kaynaklık teşkil eden yazar ve eserlerden oluşan Müellif-Eser tablosu da çalışmamıza ilave edilmiştir.

1.4. Çeviri Yazıya Esas Teşkil Eden Hususlar

Çeviri yazının genelinde tam ve detaylı bir transkripsiyon yerine genel transkripsiyon tercih edilmiştir. Uzun ünlüler â, î ve û çeviri yazıda gösterilmiştir.

Eserdeki Arapça beyitler, şerhte parentez içinde ve dışında Arapça olarak yazılan kelime ve cümleler, âyet ve hadisler Arap alfabesiyle yazılmıştır.

-ub\-üb zarf fiil eki günümüzdeki şekliyle -ıp/-ip/-up/-üp şeklinde okunarak çeviri yazıya aktarılmıştır.

Yumuşak ünsüzle başlayan eklerin yazımında, ünsüz benzeşmesi kuralına uyulmayıp orijinal yazılış esas alınmıştır.

Edat ve bağlaçlar aslî şekillerine uygun olarak dönemin dil özelliklerine sâdik kalınarak okunmuştur.

Metinde geçen özel isimler büyük harfle yazılmış olup onlara gelen ekler de kesme işaret ile ayrılmıştır.

Metnin orijinalindeki imla ve noktalamaya sâdik kalınmış ve metindeki cümle yapıları korunmuştur.

Eserdeki dipnotlar başlarına numara koyarak çizgi ile ana metinden ayrılmak suretiyle sayfa sonuna eklenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EL-KAVLÜ'L-CEYYİD ESER İNCELEMESİ

2.1.Esere Dair

2.1.1.el-Kavlü'l-Ceyyid

“Mehmed Zihni Efendi’nin (ö. 1911) Hatîb el-Kazvînî’nin Telhîsü’l-Miftâh’ı ile ona Teftâzânî tarafından yazılan el-Mutavvel ve Muhtasarü’l-me’ânî adlı şerhlerde, ayrıca Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin el-Mutavvel hâşiyesinde geçen şiir şevâhidinin şerhi” (DİA, V, 1992:380) şeklinde tarif edilen eser; gelenekte istişhâd, telhis, şevâhid gibi terimlerle karşılanan bir tarzın numunesidir. Bu çerçeveyi ve geleneği daha anlamlı kılmak adına mezkûr terimlerin mevzubahis edilmesinde yarar vardır.

2.1.2.İstişhâd

Dil bilgisi kurallarını, kelimelerin yapı ve anlamlarını kanıtlamak üzere doğruluğu kesin olan misaller getirmek anlamında edebiyat terimi. Sözlükte “şahit getirmek, şahit göstermek” mânasına gelen istişhâd lûgat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında kullanılır. Bunun için getirilen örneğe şâhid (çoğulu şevâhid) denir. Bazı kaynaklarda istişhâd yerine ihticâc ve istidlâl terimleri de kullanılmıştır. Misalle şâhid arasında fark vardır. Şâhid bir dil bilgisi kuralının, bir ifadenin doğruluğunu kanıtlar; misal ise kuralı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilir (DİA, Teftâzânî, s. 10).

2.1.3.Telhîs

“Vezir tarafından hâk-pây-i şâhâneye mesâlih-i devlete dair takdim olunan takrir ve padişaha bu makule takrir arz etmek. Osmanlı Devleti’nde sadrazamın padişaha gönderdiği arz ve raporları ifade eden belge türüdür.” (Redhouse, 2016:265).

2.1.4.Şevâhid

Şahitler, şehâdet ediciler, şahitlik edenler ve tanık olanlar anlamlarına gelmektedir. “Lügât, Sarf, Ma’ânî, Beyân, Bedî’, Arûz, Kâfiye, Nahiv, Yazma kuralları ve Okuma kuralları gibi ilimlerde telif edilen eserlerde bulunan örneklere Arapçada şâhid denir.” (Et-Tehâvî, 1996: 18). O şâhidler, Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve udebâ-ı Arab’ın şiir ve hutbelerinden alıntıdır.

2.1.5.Belâgat

“Edebiyat kaideleri ve edebî sanatlarla ilgili meânî, beyân ve bedî‘ içine alan ilim dalı. Belâgat sözlükte “sözün fasih ve açık seçik olması” anlamında masdardır. Bazı kaynaklar bunu “ulaşmak; olgunlaşmak, erginlik çağına varmak” mânasındaki bulûğ kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da bab ve masdar değişikliğinden dolayı bu anlam isabetli görülmemektedir. Terim olarak ise biri “meleke”, diğeri “ilim” olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. Batı dillerinde meleke anlamında belâgata karşılık éloquence, ilim anlamında da rhétorique kelimeleri kullanılmaktadır. Meleke olarak belâgat, sözün, fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Diğer bir söyleyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir.” (DİA, V, 1992:380).

Heybetli bir ağacın gövdesi şeklinde teşekkül eden ve alt dallardan oluşan belagat, ilim dalı olarak ortaya çıkışını ise belirli bir sürecin sonunda gerçekleştirmiştir.

İlim olarak ise düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen belâgat, meânî, beyân ve bedî‘ olmak üzere üç fenne ayrılır. Belâgat Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşanıdır. Zira Kur’ân-ı Kerîm’in i‘câzını anlayabilmek için Müslüman milletlerin ve çeşitli nesillerin uzunca bir süre bu konu üzerinde çalışıp belâgatın ilkelerini, metot ve terminolojisini ortaya koymalarını beklemek gerekiyordu. Ancak bu tarihî süreçten sonra belâgat bağımsız bir ilim olabilmıştır (DİA, V, 1992:381).

Bu tariflerin ifade ettiklerini el-Kavlü'l-Ceyyid üzerinde somutlaştıracak olursak hangi müellifin hangi eserinin açıklandığına bakmakta da yerinde olacaktır.

Şeyhu'l-Belâğa olarak nitelenen Abdulkâhir el-Cürcanî (v. 471 h.), Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (v. 537 h.) ve Ebû Yakub es-Sekkâkî (v. 626 h.) gibi isimler belâgat ilminin köşe taşlarıdır. Bilhassa es-Sekkâkî'nin Miftahu'l-'Ulûm adlı eseri, sonraki dönemlere de damgasını vurmuş ve asırlar boyunca medreselerde okutulacak olan el-Hatip el-Kazvinî'nin (v. 739 h.) Telhisu'l-Miftâh adlı eserine kaynaklık etmiştir. el-Kazvinî, Miftahu'l-'Ulûm'un üçüncü bölümünün özeti olan Telhîsu'l-Miftâh ile yetinmemiş bir adım daha ileri giderek Telhîs'e el-İdâh adıyla bir şerh de yazmıştır.

Telhîsü'l Miftâh, belâgat tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Başta Teftâzânî'nin (v. 792 h.) el-Mutavvel ve Muhtasaru'l Ma'ânî'si olmak üzere, eser

üzerine pek çok şerh yazılmış; Telhîs ve şerhleri, Osmanlı medreselerinde yüzyıllar boyunca ders kitapları olarak okutulmuştur.

Mehmed Zihni Efendi el-Kavlü'l-Ceyyid'i, klasik eserler arasında yer alan Telhîsü'l-Miftâh, el-Mutavvel ve Muhtasaru'l-Ma'ânî gibi eserlerdeki şâhidleri şerh etmek için yazmıştır.

El-Kavlü'l-Ceyyid'e mukaddime ile başlayan Mehmed Zihni Efendi besmele, hamdele ve salveleden sonra ilk olarak İslâm'ın şiire bakışını ele alır. Deliller ve değerlendirmelere girmeden, daha mukaddimenin başında İmam Şafî' den naklettiği şu sözle bu konudaki görüşünü en başta ortaya koymaktadır: “Şiir, kelâmdan bir nevidir, haseni hasen, kabihi kabihtir.” Mukaddimesinin önemli bir kısmını bu meseleye ayıran Mehmed Zihni Efendi, şiirle ilgili söz konusu görüşünü kanıtlamak için ayet ve hadislere yer verir, ulemanın görüş ve tutumlarından bahseder ve sözü İslâm'da şiirin haram olamayacağını demeye getirir. Mukaddimenin son bölümünde ise Arap şiirinin şiir bahirlerinden ve istişhâd bakımından şairlerin tabakalarından söz eder (Aydın, 2012: 14).

Eserde müellifin; karşısında bir grup öğrenci var ve belli bir alt yapıyı onlara kazandırma kaygısıyla yumuşak bir üslup kullanması dikkat çekmektedir. Bir medrese hocası bilgeliği ve sevecenliği eserde kendini göstermektedir.

Beyitler açıklanırken kelime kelime izah etme yoluna gidilirken meselenin daha anlaşılır kılınması maksadıyla belagat ve nahiv ilmine dair izahlar getirilmesi de şevahid geleneğiyle medrese hocası kimliğinin ortak bir paydada buluşması olarak görülebilir.

Ele alınan şiirler, (şevâhid şiirleri) dile dair bir kullanımın örnekleri ve açıklama vesileleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnceleme ve çeviri yazımıza esas teşkil eden el-Kavlü'l-Ceyyid adlı eseri ve onun arka planını daha anlaşılır kılma kaygısıyla aşağıda hazırladığımız tablolar, el-Kavlü'l-Ceyyid'e kaynaklık teşkil eden yazar ve eserleri görsellik marifetiyle daha anlaşılır kılacaktır.

ESER ADI	ESERE DAİR
مفتاح العلوم MİFTÂHU'L- ULÛM	Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî 'nin (ö. 626/1229) Arap grameri ve belâgatına dair eseridir.
تلخيص المفتاح TELHÎŞÛ'L- MİFTÂH	Arap belâgatı teorisyeni olan Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî'nin (ö. 739/1338) Miftâhu'l-'Ulûm 'un özeti olarak yazdığı eseridir.
المطوّل el- MUTAVVEL	Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm 'unun belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvîni 'nin kaleme aldığı Telhîşü'l-Miftâh üzerine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerhtir.
حاشية المطول HAŞİYETÜ'L MUTAVVEL	Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi olan Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî'nin (ö. 816/1413) el-Mutavval adlı esere haşiye olarak yazdığı eserdir.
القول الجيد el-KAVLÜ'L- CEYYİD	Mehmed Zihnî Efendi'nin (ö. 1911), Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîşü'l-Miftâh 'ı ile ona Teftâzânî tarafından yazılan el-Mutavvel ve Muhtaşarü'l-Me'ânî adlı şerhlerde, ayrıca Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Mutavvel Hâşiye 'sinde geçen şiir şevâhidinin şerhidir.

Tablo 1: Eserler Tablosu

MÜELLİF ADI	MÜELLİFE DAİR	AÇIKLAMA
أبو يعقوب السكاكي Ebû Ya'kûb es- SEKKÂKÎ	Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârezmî es-Sekkâkî (ö. 626/1229)	Arap belâgatında çığır açmış dil bilimi âlimi.
الخطيب القزويني el-Hatîb el-KAZVÎNÎ,	Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338)	Arap belâgatı teorisyeni.
التفتزاني TEFTEZÂNÎ	Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftezânî (ö. 792/1390)	Çok yönlü bir âlimdir.
سيد شريف الجرجاني Seyyid Şerîf el- CÜRCÂNÎ	Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413)	Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi.
محمد ذهني أفندي Mehmed Zihn'i Efendi	Mehmed Reşid Efendinin oğlu Mehmed Zihnî (ö. 1331/1913)	Son devir Osmanlı âlimi, müderris.

Tablo 2: Müellifler Tablosu

2.2.Müellife Dair

2.2.1.Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı

10 Temmuz 1846'da İstanbul'da doğdu. "Zihnî" mahlası çok zeki ve kavrayışlı olmasından dolayı hocası tarafından verilmiştir. Babası Kaymakam Mehmed Reşid Efendi, annesi Güzide Gülsüm Hanım'dır. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi ve cami derslerine devam etti. Hocaları bilinmemekle birlikte ciddi bir öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılan Mehmed Zihni Efendi ulûm-i âliye (medrese öğretim üyeliği) şehâdetnâmesi aldı. 1864 yılında Bâbîâlî Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na mülâzım oldu. Bir süre sonra Matbaa-i Âmire Takvîm-i Vekâyi' kâtiplik ve musahhihliğine getirildi (1868). Burada on yıl kadar çalışarak birçok dinî ve edebî eserin hatasız bir şekilde basılmasını sağladı (DİA, XXVIII, 2003:542-543).

İlmi çalışmalarının yanı sıra hayatının önemli bir kısmı da öğretmenlik mesleğiyle geçen Mehmet Zihni Efendi'nin bu meslekle ilk meşguliyeti ve diğer çalışma alanları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

1877'de Hasan Râsim Paşa'nın çocuklarına öğretmenlik yapmak üzere üç aylığına İskenderiye'ye gitti (Meşâhîrû'n-nisâ, II, 64, 91). Ardından Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi ulûm-i Arabiyye ve dîniyye muallimliği (1879), Mekteb-i Mülkiyye usûl-i fıkıh muallimliği (1883), Tedkîk-i Müellefât Komisyonu üyeliği (1891), Meclis-i Kebîr-i Maârif üyeliği (1894), Maarif Nezâreti Encümen-i Teftîş ve Muâyene üyeliği ve başkanlığı (1902) görevlerinde bulundu. 1906 yılında Mekteb-i Mülkiyye'deki müderrislik görevinden istifa ettiyse de Meclis-i Kebîr-i Maârif'teki vazifesi devam etti (DİA, XXVIII, 2003:542-543).

Mehmet Zihni Efendi, uzun ve yorucu bir meslek hayatının ardından hayatının son dönemlerini şu şekilde geçirmiştir:

1908'de yaş haddinden emekliye ayrılması gerekirken Meclis-i Vükelâ kararıyla görevini sürdürdü. Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatı şeyhi Necib Efendi'ye intisap eden Mehmed Zihni Efendi, Meclis-i Kebîr-i Maârif üyesi iken 16 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'da vefat etti ve Küplüce Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedildi (DİA, XXVIII, 2003:542-543).

Mehmet Zihni Efendi, başarılı ve dolu dolu geçen bir hayat hikâyesinin ardından hem kendi memleketinde hem de diğer memleketlerde takdirle anılmıştır.

Ülke içinde üstün başarı madalyaları ile taltif edilen Mehmed Zihni Efendi, Eylül 1889'da Stockholm'de toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne gönderdiği matbu eserlerinin ilmîliği, ayrıca Arap dili ve öğretimine yaptığı hizmetlerden dolayı kongrenin teklifi üzerine birleşik krallık olan İsveç-Norveç hükümeti tarafından bir altın madalya ile ödüllendirilmiştir. Bu madalya günümüzde Galatasaray Lisesi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (DİA, XXVIII, 2003:542-543).

2.2.2.Eserleri

Mehmet Zihni Efendi'ye ait eserler Diyanet İslam Ansiklopedisi'ne göre aşağıda sıralanmıştır.

A) Arap Dili ve Öğretimi

1. el-Müntehab Fî Ta'îmi Lugati'l 'Arab: Arap sarfına dair kapsamlı bir eser olup sarf kalıplarıyla ilgili çok sayıda kelime Türkçe karşılıklarıyla birlikte "temrin" başlığı altında; âyet, hadis ve diğer Arap edebiyatı kaynaklarından seçilmiş nesir ve şiir örnekleri de "emsile" adıyla verilmiştir.

2. el-Muktedab Mine'l Müntehab Fî Ta'îmi Lugati'l-Arab (İstanbul 1304). Bir önceki eserin özeti olup i'lâl ve idgam konuları "Teznîb" başlığı altında eserin sonuna eklenmiştir.

3. el-Müşezzeb (Mektebü'l Edeb Fî Sarfi ve Nahvi Lisâni'l 'Arab, el-Mürteeb Fî Sarfi ve Nahvi Lisâni'l 'Arab; "Sarf kısmı", İstanbul 1307, 1311, 1327). Önceki iki eserin özetidir. Ali Nazîma bu üç kitabı Miftâhu'l Müntehab ve'l-Muktedab ve'l-Müşezzeb adıyla özetlemiştir.

4. el-Muktedab (İstanbul 1303-1304) "Nahiv kısmı". Arap nahvine dair kapsamlı bir eser olup sonunda Arapça edatlar alfabe sırasına göre açıklanmıştır. Birinci ve dördüncü kitap el-Müntehab ve'l-Muktedab fî kavâidi's-sarf ve'n-nahiv adıyla tekrar yayımlanmıştır.

5. el-Müşezzeb Fî Sarfi ve Nahvi Lisâni'l-Arab (İstanbul 1311) "Nahiv kısmı". Bir önceki eserin özetidir. Sarf ve nahve dair el-Müşezzeb adlı özetlerle ilgili olarak Gökhan Sebati Işkın tarafından Arapça'ya tercüme edilerek Muhammed Zihnî Efendi ve kitâbühû el-Müşezzeb fî şarfi ve nahvi lisâni'l-'Arab adıyla Pakistan'da yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

6. el-Kavlü'l-ceyyid Fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid: Hatîb el-Kazvî'nin belâgata dair Telhîşü'l-Miftâh'ı ile Teftâzânî'nin buna yazdığı el-Muṭavvel ve Muḥtaşarü'l-Me'ânî adlı şerhlerde ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Muṭavvel'e yazdığı hâşiyedeki 649 beytin Türkçe izahı ile şairleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, bu eseri Beyânü'l-Hak mecmuasında (sy. 36-69), "Reddî 'alâ mâfî'l-ḳavli'l-ceyyid mine'r redî' " başlığı altında yirmi beş makalede tenkit etmişse de devamı gelmemiştir.

7. Kitâbü't-Terâcim: Arapça öğretiminde okuma metni olarak kullanılmak amacıyla 160 kadar âlim ve edibin Arapça biyografilerini ihtiva etmektedir.

8. Feyz-i Yezdân Tercüme-i Nasîhatü'l-ihvân: Zeynüddin İbnü'l-Verdî'ye ait yetmiş yedi beyitlik Lâmiyye'nin izahlı tercümesidir.

9. Atvâku'z-zeheb Tercümesi: Zemahşerî'ye ait eserin Said Efendi ile birlikte yapılan açıklamalı çevirisidir.

B) İslâmî İlimler

1. Ni'met-i İslâm. Eserin birinci kısmında akaidle ilgili çok kısa bir girişten sonra tahâret, namaz, oruç ve zekât konuları, ikinci kısımda hac, avlanma, hayvan kesimi, kurban ve akîka bahisleri işlenmiştir. Üçüncü kısım Münâkehât ve Müfârakât adıyla hazırlanmış olup fikhın nikâh, talâk, eymân ve radâ' bölümlerini içermektedir. Eser müellife büyük şöhret kazandırmıştır. Cumhuriyet Döneminde de birçok defa basılmıştır.

2. Usûl-i Fıkıh (Husûlü'n-nekh fî usûli'l-fikh)

3. Elgâz-ı Fıkhiyye: İbrahim Halilcan tarafından sadeleştirilerek Fıkıh Bilmeceleri adıyla yayımlanmıştır.

4. Hanımlar İlmihali h. 1313 yılında İstanbul'da basılmıştır.

5. Kızlar Hocası Küçük Hanımlar İlmihali de denilen bu eser İstanbul'da farklı zamanlarda basılmıştır. (H. 1312, 1316, 1324)

6. el-Muhtasarât fî mesâili't-tahârat ve'l-ibâdât: Ni'met-i İslâm'ın özeti olup Diyanet İşleri Başkanlığı'nca el-Muhtasarât ismiyle tekrar neşredilmiştir.

7. el-Hakâik min mâfî'l-Câmiî's-sagîr ve'l-Meşârik min hadîsi hayri'l-halâik. Eserin yazma halindeki cüzleri Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ndedir.

8. el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd.

9. Tuhfetü'l-erîb fî'r-reddi alâ ehli's-salîb Tercümesi: Abdullah b. Abdullah et-Tercümân'a ait eserin Said Efendi ile birlikte yapılan çevirisi olup Hristiyanlığa Reddiye adıyla yeni harflerle de yayımlanmıştır.

10. el-Münkızı mine'd-dalâl Tercümesi: Gazzâlî'nin eserinin Said Efendi ile birlikte tercümesidir.

11. Sihâmü'l-İsâbe fî kenzi'd-daavâti'l-müstecâbe Tercümesi: Süyûtî'nin makbul dualara ve duanın kabul şartlarına dair eserinin çevirisidir.

C) Biyografi

1. Meşâhîrü'n-nisâ: İslâm öncesi ve İslâm döneminde ilim, edebiyat ve siyaset alanında meşhur olmuş Arap, Türk ve İranlı 1165 kadar hanımın biyografisini içeren bir ansiklopedidir. Zamanın kız öğretmen okullarında okutulmak üzere Maarif Nezâreti'nin isteği üzerine hazırlanan eseri Muhammed Hasanhan İ'timâdü's Saltana Hayrât-ı Hisân adıyla Farsça'ya çevirmiştir. Kitap, Tarihte İz Bırakan Kadınlar ismiyle Bedrettin Çetiner tarafından sadeleştirilerek yayımlanmış ancak giriş kısmı ile "Fasl-ı Mahsûs" bölümü çıkarılmıştır.

2. Buğyetü't Tâlib Fî Tercemet'i Tuhfeti'r Râgıb: Kalyûbî'nin, Mısır'da kabirleri meşhur olan bazı Ehl-i beyt büyüklerinin biyografi ve menkıbelerini içeren Tuhfetü'r-râgıb adlı eserinin tercümesidir.

D) Tashih ve Ta'likleri

Sahîh-i Buhârî: Sahîh-i Müslim ("Kitâbü'l-cihâd"ın kırk üçüncü babı "Gazvetü Hayber"e kadar; Sâgânî, Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye; İbn Melek, Şerhu Menâri'l-envâr; Radî el-Esterâbâdî, Şerhu's-Şâfiye; Seyyid Abdullah el-Hüseynî, Şerhu's-Şâfiye. Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: Sarf-ı Arabî, Teshîlü't-tahsîl, Şerhu ebyâti'l-İsfhendî, Mekteb-i Sultânî, Kavâid-i Türkiyye Risâlesi, İktibâsü'l-envâr fî tercemeti'l-Menâr, Düstûrû'l-muvahhidîn, Terceme-i Tuhfetü'l-mülûk (DİA, XXVIII, 2003:542-543).

(s. 405)

Bunda şâhid (رد العجز على الصدر) olduğudur ki mütecâniseynden biri âhirde ve diğer mısra'-ı evvelin sonunda vâki' olmuştur. (ابن جابر) el-Endelüsî'nin şu kavli de bu kâbiledendir:

زرت الديار عن الاحبة سائلاً • ورجعت ذا أسفٍ و دمع سائل
ونلت في ظل الاراقة قائلاً • والرّبع اخرس عن جواب القائل

(i-قائل) ve (i-قائل) evvel kaylûletten ve (i-سائل) evvel suâlden ve (i-سائل) sâni seyelândandır. (i-قائل) sâni kavldendir. Harîrî'nin ebiyat-ı semaniyesi tamamı âtîde 414 ve 415'inci sayfalardadır.

قال

476

* فلاح لي ان ليس فيهم فلاح

Bu beyit bahr-i serî'den ve Telhîs emsilesindendir. Kâili s. 356 ve 400 ve 401'de geçen (ارجاني) 'dir. Vezir Şemsülmülk Bin Nizâmülmük hakkında sitâyîş-nâme olarak söylediği kaside-i Garra'dandır. Evveli şöyledir:

صوت حمام الايك عند الصباح * جدد تذكاري عهد الصباح
علمنا الشجو فيا من رأي؟ * عجماً يعلمن رجلاً فصاح
ألحان ذات الطوق في غصنها * مذكرتي أيام ذات الوشاح
لا أشكر الطائر أن شاقني * على نوى من سكنى وانتراح
وانما اشكوه لو أنه * أعارني ايضاً اليه جناح

الى أن يقول في مديحها:

يا كعبة للجود مأهولة * اذا غدا الوفد اليه وراح
يفديك قوم حاولوا ضلة * تناول المجد بايدٍ شحاح
معاشر أموالهم في حمى * وعرضهم من لومهم مستباح
أملتهم ثم تأملتهم البيت
طال وقوفي في ذرى ربيعهم * وقلت للنفس الرواح الرواح

(امل)in (امل) rica ve tama' demek olan (امل)in mübalağasıdır. Mef'ûl zamiri beyt-i mutakaddimdeki معاشر'e râci'dir. (املتهم) cümlesi (املتهم) üzerine ma'tûf olup تأمل bir şeye dikkat-i nazar etmek ma'nasındadır. Ma'tûfeyn arasında muhassinat-ı lafziyyadan tecnis-i mukarabe [*] vardır ki cinâs-ı nâkıs envâ'indendir. Âhirden harf-i vâhid ile olanına musannıf (مطرف) ve ziyâde ile olanına (مذيل) nâmını verüp ساق ile evvelden olanı tesmiyeden sükût etmiş idi. Biz bu nâmı Hatib-i Tebrizî'nin Divân-ı Ebî Temmam şerhinden ahz etmişizdir. Kemâ fî s. 391. (فلاح) ta'kibiyye ve 'âtıfadır. (فلاح) ma'nasındadır ki

[*] لان اللفظين متقاربان ليس بينهما فرق الا في التاء.

(s. 406)

ح' den fiil-i mazîdir. (أن) huruf-ı müşebbehe bil-fi'lden olan (ان)nin muhaffefidir. İsm-i zamîr-i şân mukadderdir. (ليس الخ) cümlesi haberdır. Mecmû'-ı cümle hüküm müfredde olarak (لا ح) fiiline fâildir. (ليس)nin ismi olan (فلا ح) necât ve zafer-i bilhayr ma'nalarında kelime-i vâhidedir. Mevzi'-i istişhâd bununla evvelki (فلا ح) lafzıdır. Aralarında *cinas-ı mürekkebin* müteşâbih kısmı vardır.

{**Mefhûm-i Beyit**}: Ben onları ziyâdece emel ve arzu ettim, ba'dehu te'emmül eyledim, müte'akkiben, onlarda felah olmadığını anladım demektir. Bunda şâhid (ردّ العجز على) olduğudur ki mütecâniseynden biri âhirde ve diğeri mısra'-ı sâninin sadrında vâki' olmuştur. Emîr Ebul Fadl el-Mikâlî'nin şu kavli dahi bu kabildendir:

ان لي في الهوى لساناً كتوماً * وفؤاداً يخفي حريق هواه
غير أنني أخاف دمعي عليه * ستره يبيد الذي ستره

Evvelki (ستره) harf-i istikbâl ile muzârî'-i muhatabdan bir de جمع'e râci', mef'ûl zamirinden ibaret olup ikinci (ستره) fiil-i mâzi müsennâdır. Âhirindeki zamir ism-i mevsûle aittir.

قال

477 ضرائبُ ابدعتها في السماح * فلسنا نرى لك فيها ضرباً

Bu beyit bahr-i mutekâribden ve Telhîs emsilesindendir. Sahib-i Me'âhid olan Abdurrahim el-Abbâsî der ki “ Bu beytin kâilini Telhîs şârihleri (بُحْتَرِي/Buhturî) olmak üzere göstermişler ise nefsu'l-amr öyle olmayıp beyt-i mezkûr (سري الرفاء/Seriy el-Refâ)'ındır.” onun mazmununu beyt-i Buhturî'den ahz ve sırka etmiş olduğundan zihinler onun Buhturî'ye mensûbiyetine zâhib olmuştur. Buhturî'nin beyti şudur.

بلونا ضرائب من قد نرى * فما ان رأينا لفتح ضرباً

Bu da bahr-i mutakaribden bir kaside ebyâtındandır ki Buhturî o kaside ile Feth Bin Hakân'ı senâ etmiştir. Evvel-i kaside şöyledir:

لوت بالسلام بناناً خضيباً * ولحظنا يشوق الفؤاد الطروباً
وزارت على عجل فاكتسى * لزورتها ابرق الجيد طيباً
فكان العبير بها واشياً * وجرس الحلي عليها رقيباً

Kaside uzundur. (سري الرفاء)'ın mâ-nahnu fihî olan beyti ise bir kasidedendir ki (سري) o kaside ile Ebul Fevâris Selâmah Bin Fehd'i sena etmiştir. Onun evveli şöyledir:

تعنفني أن أطلت النحيباً * وأسلمت للعين دمعاً سكبياً

nin "ضريبة"nin huy ma'nâsına olan mecbûl olduğu (ضرائب) insânın kelâmül Abbâsî. هـ.ا. cem'idir.

(s. 407)

Mübteda-i mahzûfa haberdır. " تلك ضرائب " demektir. İsm-i işaretin müşar ileyhi mâ-kablinde ti'dâd olunan mehâsin-ı memmdûh mesla şu beyitteki:

كسوت المكارم ثوب الشباب * وقد كن البسن فينا المشيبا

mekârimdir. (ابدعتها) cümlesi sıfattır. «İbdâ'» ihtirâ' manasındadır. Murâd şime-i mekârimdir. Ve mürüvvetin ibdâ'-ı âsârıdır. Hitâb memduhadır. (السماح) semâhat ma'nâsınadır ki hıslat-ı civân merttir [1]. (لسنا) fiiline haber-i vâki' olan (نرى) cümlesinde rüyetin kalbiye ve basariye olması câizdir. (ضريب) mesel ma'nâsınadır. Mevzu'-i misal bu (ضرب) ile bundan evvelki (ضرائب) lafzıdır ki ikisi iştikaken asl-ı vahide râci' olmağla mulhak bil mütecâniseynidir.

(Mefhûm-i Beyt): Bunlar birtakım şeyem ve secâyedir ki onların âsârını bâb-ı semâhatte sen ihtirâ etmişindir, biz senin için o mekârimde nazîr göremiyoruz demektir. (سرى) bu mazmunu yine memdûhu Ebu'l-Fevâris hakkında söylemiş olduğu diğer bir kasidede şöyle sarf ve isti'mâl etmiştir:

سمت بابي الفوارس في المعالي * ضرائب ماله فيها ضريب

Mânahnu fihi beyitte şâhid (رد العجز على الصدر) olduğudur ki mülhak bil-mütecâniseyn olan iki lafzın biri âhirde ve diğeri mısra-ı evvelin sadrında vâki' olmuştur. Şu beyit dahi o kabildendir:

تلك اهل الفضل قد دلني * انك منقوص و مثلوب

(سرى) vezninde mürüvvet-mend ma'nâsına olup (2) ricâl-i tarikât ve erbâb-ı hakikatten (سقطي) hazretlerinin (3) Semiyî-i Mûsıllı bir şairdir. Örucülük sanatında bulunduğu için (الرفاء) deyü meşhûr olmuştur (4). Künyesi (ابو الحسن) ve pederinin ismi (أحمد) (5)'dir. Kabilece (كندى)'dir. Çarsûda olduğu müddetçe geçinmekte darlık çekip Halep'te Seyfuddevle'ye mülaki oluncaya değin dank-i ma'îşetten kurtulamamıştır. Ondan sonra yoksulluk çekmemiştir. Örucülüğü esnada ahibbâsından birine yazıp yolladığı şu beyitlerden san'atının kesada uğradığı anlaşılıyor:

يكفيك من جملة اخباري * يسرى من الحب واعساري

في سوقة افضلهم مرتد * نقصا فضلي بينهم عاري

وكانت الابرة فيما مضى * صائنة وجهي وأشعاري

¹ وفي الحديث: السماح رباح. أي المساهلة في الأمور تريح صاحبها.

² Altmışıncı sayfadaki ebyat sılatını okuyunuz.

³ Bu zât iki yüz elli bir tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

⁴ Üç yüz seksen dokuzuncu sayfaya bakınız.

⁵ Kendi adını Ahmet diyen ve Seriy kelimesini sırrın ism-i mensubu gibi okuyup onu lakab zannedenler isabet etmemişlerdir.

(s. 408)

فأصبح الرزق بها ضيقاً * كأنه من ثقبها جاري

Üç yüz altmış altıda Bağdat'ta vefat etmiştir.

قال

478 إذا المرء لم يحزن عليه لسانه * فليس على شيء سواه بحزان

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Telhîs şevahidindendir. Kaili şair-i meşhûr olan İmru'l-Kays'tır. Beyt-i mezkûr İmrulkays'ın:

قفانك من ذكر حبيب وعرفان * و رسم آياته منذ أزمان

ونبكيه أيضاً على ما عرفنا من جدة هذا (وعرفان) kavli (ونبكيه أيضاً على ما عرفنا من جدة هذا) demektir. Mânahnu-fih olan beyt kasidede beşincidir. Oarada şu beyitler vardır.

أنت حجج بعدي عليها فأصبحت * كخط زبور في مصحف رهبان

ذكرت بها لحي الجميع فهيجت * عقابيل سقم من ضمير واشجان

فسبحت دموعي في الرداء كأنها * كلى من شعيب ذات سح و تهتان

(حجج) kesr-i ce ile Kuran-ı Kerim'de vârid olduğu üzere seneler demektir. (زبور) mezbur yani yazılı ma'nâsınadır ki kitap demektir. (كتاب) mesela sukuk ve 'uhud, eskiden asibe yani düz ve düzgün olan ve yapraksız bulunan hurma dalına yazılıyor idi ⁽¹⁾ (الجميع) ile صب (سح) ile murâdıftır, lazım ve müte'adî olur. سین'inde zam dahi caizdir, (كلى) 'a manasında olan külliye'nin cemi'dir. (شعيب) eski kırbe demektir. (تهتان) masadır-ı mübalağadandır. Bab-ı sânidin olan هتتون و هتتون و هتتون yağup yahut akup demek ve sonra yine yağmak ve akmaktır. Gelelim m'a-nahnu fihe: (إذا المرء) kavlinde kişi ma'nâsında olan (المرء) fi'l-i mukadderin fâ'ilidir ki o fi'li ondan sonraki (لم يحزن) ta'yîn etmiştir: "إذا لم يحزن المرء" takdirindedir. (لم يحزن) veznindedir ki bab-ı evvelden muzari' menfidir (2). Masdarı olan (الحزن) mu'cemenin fethi ve zeyin sükünüyla bir yerde mâl saklamak ma'nâsınadır ki saklanılan mâlâ خزينة ve mahalline مخزن ve ta'bîr olunur. Mecazen söz saklamak ve imsak-ı lisan etmek ma'nâsında kullanılmıştır. Burada maksûd olan bu ma'nâdır. (عليه) 'ala-nefsih ma'nâsınadır. (لسان) mef'ûldür. Muzafûn ileyhi olan zamir (لم يحزن) cümlesinde fâ'il bulunan zamir-i müstetir gibi mer'e râci'dir. (فليس الخ) cümlesi cevap-ı şarttır. (ليس)nin ism-i mer'e râci' zamirdir. Haberi (بحزان) kavilidir. Evvelindeki باء

1. وكان المسلمون يكتبون القرآن في العسيب و اللخاف وهي وزان كتاب حجارة رقاق واحدا لخفة بالفتح.

2. Şeyh Dusukî merhum zeyin kesresini tecvizde galat etmiş olduğu gibi demekte dahi galat etmiştir çünkü bab-ı rabi'den olmağla zeyin meftuh olması lazım gelir.

(s. 409)

(أليس الله بكاف عبده) kavlı-i keriminde olduğu gibi mezîdedir. (حزان) hazînin mübalağasıdır. Yahut zî-hüzün ma'nâsına sıyağ-ı nisbiyedendir. Buna göre ma'nâ saklamak şanından değil demektir. (على شئ) خزان'e muteallıktır. (سواه) ma'nâsına olarak şeye sıfattır. Şeyden murâd zattır. (سواه) zamiri mer'e râci'dir.

(**Mefhûm-i Beyt**): Kişi zararı kendine ait olan hususta lisanını tutmayup ifşa-ı sır eyler ise başkasına ait hususta hiç imsâk-i lisan etmez demektir. Bunda şâhid (رد العجز على) olduğudur ki beyinlerinde camî-i iştikak bulunan (يحزن) ve (حزان) kelimelerinden biri ahir ve diğeri mısra-ı evvelin haşvinde vaki' olmuştur. Derler ki bu beyt İmrulkays'ın son sözlerindendir. Pederinin düşmanlarından ahz-ı sa're intisar için bilad-ı Rûm'a geçtiğinde "بكي صاحبي لما رأى الدربه الخ" ⁽¹⁾ kavliyle hikâye ettiğini rafıkı (طماح بن قيس الاسدي) 'ye bu diyarda peyda etmiş olduğu aşıkasının ihbar yüzünden ettiği boş boğazlığa nedameten bunu söylemiş ve kıssa ma'lûm olduğu üzere siyab-ı mesmume ile ölüp Ankara'da kalmıştır. Kema kal: قد غودرت بانقره ⁽²⁾. Kütüpte hikâye olunduğuna göre Amr Bin 'Âs hazretleri (*Ben sırrımı kendi dostum olan bir kimseye ifşa edüb de o dahi anı iza'e eyler yani herkese söyler ise kabahatsizdir çünkü o sırrı sıyanete ben ahakk idim*) deyüp İmrulkays'ın bu beytini okumuştur. Miskin Dârmî'nin kitman-ı sırda dair Divan-i Hamasa'nın babü'l-edeb evvelinde mukayyed bulunan şu beyitleri ne güzeldir:

(³). وفتيان صدق لست مطلع بعضهم * على سر بعض غير أني جماعهما(⁴)

لكل امرئ شعب من القلب فارغ * و موضع نجوى لايرام اطلاعها

يظنون شتى في البلاد و سرهم * الى صخرة اعيا الرجال انصداعها

(**Mefhûmu**): Bir takım sıdk ehli zevat ki ben hepsinin cam'-i esrarı olduğum hâlde onları birbirlerinin sırrına vakıf kılıcı değilim, kalpte her biri için müstakil bir cânib vardır ki orası andan başkasıyla meşgul değildir, bir de sır mahalli vardır ki oraya ıttıla' taleb olunamaz, anlar her biri bir beldede bulunarak müteşetit oldukları halde hepsinin sırrı bir kaya içine müctemi'dir ki o kayanın yarılması ricali aciz kılınmıştır demektir.

¹ Tamamı iki yüz otuz yedinci sayfadadır.

² Kamusun mu'llifi ve mütercimi Ankara ile Umuriye'yi fark etmemişlerdir. Umuriye iç ilindeki Anamur'dur. Mu'tasım oraya gaza etmiştir. Meşahir-i Nisa'nın Muteyyem el-Haşimiyye invanına bakınız.

³ اضاف الفتيان الى الصدق كما يقال فتيان خير. والمعنى انهم يصدقون في الود ولا يخنون.

⁴ الجماع اسم لما يجمع به الشئ كما ان النظام اسم لما ينظم به الشئ. والضمير من جماعها يرجع الى الفتيان ويجوز ان يرجع الى مادل عليه الكلام من ذكر الاسرار.

(s. 410)

قال

479 لو اختصرتم من الاحسان زرتكم * والعذب يُهَجَّرُ للافراط في الخصر

Bu beyit bahr-i basitten Telhîs emsilesindendir. Kaili Ma'arrî'dir. Onun:

(1) يا ساهر البرق أيقظ راقد السمر * لعل بالجزع أعواناً على السهر

matla'ında olan bir kasidesi ebyâtındandır. Bu kasidenin bir beyti yetmiş dokuzuncu sayfada (2) ve bir beyti dahi üç yüz yetmiş ikinci sayfada (3) geçmiştir (اختصرتم) ihtisardan mâzî muhatab cem'idir. (أقللتم) ma'nasına fi'l-i şarttır. Asl-ı ihtisar yolda ma'haz-i akraba sülûk etmek ma'nâsına olup ma'nâ-i maksûda vüsul-i takrîb etmesi mûlahazasıyla sözü kısaltmak ma'nâsına kullanmıştır ki hakikati ma'nayı ihlâl etmeyerek lafzı azaltmaktır. (من الاحسان) ba'zül-ihsan demektir. İhsan ma'ruftur. (زرتكم) ziyaretten mâzî muhatab cem' olup şarta cevaptır. Zamirin mim'i lieclil-vezn zamma-i müşbi'e ile müteharriktir. (والعذب) müptedadır. Tatlu su ma'nasınadır ki hakikati ma'nayı ihlâl etmeyerek lafzı azaltmaktır. (من الاحسان) ba'zül-ihsan demektir. İhsan ma'ruftur. (زرتكم) ziyaretten mâzî muhatab cem' olup şarta cevaptır. Zamirin mim'i lieclil-vezn zamma-i müşbi'e ile müteharriktir. (والعذب) müptedadır. Tatlu su ma'nasınadır ki hakikati ma'nayı ihlâl etmeyerek lafzı azaltmaktır. KâleTeala: (هذا عذب فرات سائغ شرابه وهذا ملح اجاج) takdirindedir. (يهرج) terketmek ma'nâsına olan (الهرج) masdarından müzari meçhûldür. Na-i bi fâ'ili azbe raci' zamirdir. Cümlesi mübtedya haberdır. Cümle-i müst'enefedir ki mefhum müdde'asını te'kid için tezyildir ve mesel mahrecinde ihrac olunmuştur. (للالفراط) mef'ûl lehudur (في الخصر) ifrata müte'alliktir. (خصر) soğukluktur.

(Mefhûm-i Beyt): İhsanı biraz azaltsanız sizi ziyaret ederim. (Velakin ihsanı çoğalttığınız için utanıp size uzak duruyorum), leziz ve hoşgüvar olan su dahi pek soğuk olduğu için terk olunur demektir. Bunda şâhid (رد العجز على الصدر) olduğudur ki beynlerinde şübh-i iştikak olan (خصر) ile (اختصرتم) kelimelerinden biri ahirde ve diğeri mısra'-i evvelinde haşvinde vaki' olmuştur. Abbasî der ki Ma'arrî'nin bu kavli Buhturî'nin şu kavlinde ma'huzdur:

أخجلتني بندي يديك فسودت * ما بيننا تلك اليد البيضاء

وقطعتني بالوصل حتى أنني * متخوف أن لا يكون لقاء

Ma'arrî'nin zikrolunan kasidesinden şu beyitleri eş'âr-ı raikadandır:

حسنتم نظم كلام توصفين به * ومنزلا بك معمورا من الخفر

فالحسن يظهر في شئين رونقه * بيت من الشعر أو بيت من الشعر

¹ يقال برق ساهر اي يسهر عليه من راه كقولهم ليل نائم ونهار صائم. والسمر شجر ورقوده بيسه.

² وهو: الموقدون بنجد نار بادية الخ.

³ وهو: الحل كالماء يبدي لي ضمائره الخ.

(s. 411)

- و منها: جمال ذي الارض كانوا في الحياة وهم * بعد الممات جمال الكتب والسير⁽¹⁾
 ومنها: رأوك بالعين فاستغوتهم ظنن * ولم يروك بفكر صادق الخبر
 والنجم تستصغر الابصار صورته * والذنب للعين لا للنجم في في الصغر⁽²⁾
 ومنها: علوتم فتواضعتم على ثقة * لمتواضع اقوام على غرر
 والكبر و الحمد ضدان اتفاقهما * مثل اتفاق فتاء السن والكبر
 يجنى تزايد هذا من تناقص ذا * والليل ان طال غال اليوم بالقصر
 يعني متى ازداد الكبر انتقص الحمد كما ان الليل اذا طال قصر النهار.

قال

480 فدع الوعيد فما وعيدك ضائري * أظنين اجنحة الذباب يضير

Bu beyt bahr-i kâminden Telhîs emsilesindendir. Kaili Delail-i İ'câz'da gösterildiği üzere (ابو عيينه)'dir ki Abdullah bin Muhammed bin 'Uyeyne el-Muhellebi. Cafer-i Sadık hazretlerinin hafidi Ali bin Muhammed hazretleri bu Abdullah'ı kendi nusretine da'vet ve Abdullah'ın 'adem-i icabetten dolayı onu tehdid etmeleri üzerine Abdullah kendilerine şu beyitleri yazıp yollamıştır:

أعلي! انك جاهل مغرور * لا ظلمة لك لا ولا نور
 أبعثت توعدني أن استبطأتني * اني بحربك ما حييت جدير
 فدع الوعيد.. البيت
 واذا ارتحلت فان نصري للآلى * ابواهم المهدي والمنصور
 نبئت عليه لحومنا و دماؤنا * وعليه قدر سعينا المشكور

(دعاني) kavli mukabiline müteferri'dir. (دع) ma'nâsına fi'l-i emirdir. Tesniyesi (ma'nâsına olarak) beyinde (sayfa 400) geçmiştir. (من ملامكما سفاها الخ) mef'ûldür ki tehdid ve tahvifi bırak demektir. (فما) kavlinde fe ta'liliye ve me nafiye'dir. (ضائر) mazarrat etmek (ضائري) haberdir. (وعيدك) mübtada veyahut ism-i olup (الضير) masdarından ve (ضاره يضيره) gibi müteaddi bulunan (ضائر) den ism-i fâ'ildir. Muzafün ileyhi olan ya-i mütekellim ma'nada mefuldür. Kema fi kavli-i Ferazdak: (أظنين الخ) (أظنين الخ) mübtedadır. Hemze istifham içindir. (الذباب) kanad ma'nâsına olan cenahın cem'idir ve zübaba muzaftır. (ذباب) sinek cinsidir. Cenahı o itibar ile cem'lemiştir. (يضير) cümlesi haberdir.

¹ Bu beyt bizim kitâb et-Teracim'in kabında meşkul (harekeli) olarak matbû'dur.

² Bu beyit yüz elli altıncı sayfada bil-münasebe mezkûr olmuştur.

(s. 413)

آذنتنا بينها أسماء * رب ثاوي يمل منه الثواء

(كان الخ) fiiline fâ'ildir. (ثوى) ism-i mavsûl ve (من) ma'nasınadır. (في بطن التراب (في الثرى) cümlesi sıladır. (يحيا) hayattan muzar-i gaiptir. (به) zamiri men'e racidir. (الورى) halk manasını takdiren merfû' olarak (يحيا) fiiline fâ'ildir. Cümlesi (كان) ye haberdır. (يغمر) bab-ı evvelden muzar-ı gaiptir يعلو ve (صرف الدهر) zamanın hadasan ve nevai ma'nasına olarak mef'ûldür. (نائلة) fâ'ildir. (نائل) عطا ma'nasına isimdir. İsmi fâ'il değildir: (كانت) fiilinin ismi olan (البيض) ebyadın cem'i ve mavsuf-ı mukdderin sıfatıdır "السيوف البيض" demektir. وسيف قاضب و قضيب أي قاطع و الجمع: قال الجوهرى: (الوغي) (قواضب و قضب و قاضب و قاضب) (بواتر) seyfi-i katı' demek olan batirin cem'idir. (كانت) in habereğidir. Gayri munsarif olduğu için feth ile mensuptur. Münevven değildir. (فهى) mübteda ve (بتر) habereğidir. Lafz-ı (بتر) ebterin cem'idir ki maktû'u'z-zeneb ve munkatı' 'an-ilhayr manalarındadır. (فهى) lafzında sükunihe lûgat yahut zarurettir. (الآن) zürufu mebnîye-i zamanıyedendir. Şimdi demektir ki ma-mazanın ahiri ve ma-ye'tinin evvelidir. Ma'nâ-yi Murâdı (من بعده) kavli mu'ayyendir ki merhumdan sonra demektir.

(Mefhum-i Beyt): Halkın ma bihi-l hayatı olan ve 'ata-i cezili suruf-ı dehri dâfi' ve sâtir bulunan zât türâbın iç yüzünde mukîm yani metfûn oldu. Hengâm-ı harb ve setirde sertiz olan parlak kılıçlar şimdi yani onun vuku'-ı şehadetinden sonra ebter ve bî-eser kaldı demektir. Bunda şahid (رد العجز على الصدر) olduğudur ki beyitlerinde cami'-i iştikak bulunan (بتر) ile (بواتر) biri ahirde ve diğeri mısra'-ı sâninin sadrında vaki' olmuştur. Beyt-i evveldeki (يغمر) ile (غمر) dahi böyledir.

قال

483 ولاح يلحى على جرى العنان الى * ملهى فسحقا له من لائح لاح

Bu beyit bahr-i basîttan ve Mutavval emsilesindendir. Harirî'nin yirmi dördüncü makamesindeki ebiyatındandır şâybden şikâyet üzerine söylenmiştir. Mâkabli budur (2):

محا المشيب مراحي حين خط على * رأسي فابغض به من كاتب ماحي

¹ 390. Sayfadaki tefsir buraya tevfiik oluna.

² Dusuki'nin irâd ettiğî:

نهاني الشيب عما فيه أفرحي * فكيف اجمع بين الراح و الراح

beyti onun mâ-kabli değil, ebyatın evvelidir. Evvelki (راح) ve ikinci (راح) el ayası demek olan rahanın cem'idir. (مراح) mimin kesriyle lehve tarab ma'nasınadır. (ابغض به) fiil-i te'acübüdür. Bu beyitte dahi (فلسنا نرى لك فيها ضريبا) Kavlinde olduğu gibi (رد العجز على الصدر) vardır.

(s. 414)

(ولاح) kavli وظهر ma'nasına olarak mâ-kablindeki (ما) fiiline mâ'tûftur fâ'ili مشيب'e raci zamirdir. (مشيب) gibi kıl aklıdır. (يلحي) ma'nasına bab-ı salisten fiil-i muzaridir (يلحاني) demektir. Cümle-i hâliyedir. (على جرى الخ) ona muta'allıktır. Mutavval'in (يلحو) nüshası galattır. (لحو) şetmetmektir. (جر) çekmek ma'nasına masdardır ve fâ'iline muzaftır ki muzâfın ileyhi ya-i mütekellimdir. (العنان) mef'ûldur. Dizgin demektir sarf-i ihtiyar ma'nasına musta'ar olmuştur. (الى) muta'allıktır. (ملهى) ma'nasınadır ki oyun ve eğlenti yeri demektir. Takdiren mecrûrdur. (سحق) veznen ve ma'nen بعد من الرحمة gibidir ki بعد من الرحمة manası kasdolunarak mevk'i bedduada (سحقا لفلان) denir. (فسحقا لاصحاب السعير) intisabı mef'ûlu mutlak olmak üzeredir. (له) Zamiri (من لائح لاهی) fiillerindeki zamirlerin ait olduğu meşibe aittir. Merci zamiri (من لائح لاهی) kavli muayyendir. (لائح) lâha fiilinin ismi fâ'ilidir ki ecveftir ve zahir demektir (لاحي) fiilinin ismi fâ'ilidir ki nakıstır. لائم ma'nasındadır. إ'رابی takdiri iken Makamat'ta izdivâcen ياء ile yazılmıştır.

(Mefhûm-i Beyt): 'Anan-ı ihtiyarı mahall-i lehv ve heva canibine çekmem üzerine emare-i şeyhuhet olan saç ve sakal aklığı beni levm ederek meydana çıktı hayf ve diriğ ona ki hem görünücü hem de levm edicidir demektir. Bunda şâhid (رد العجز على الصدر) olduğudur ki beyinlerinde şibh-i iştikak bulunan (لاحي) ile (لاحي) biri ahirde ve diğeri misra-ı evvelin sadrında vâki' olmuştur. Şârih bunun birer kelimesini nazara alarak musannûfün ihlal ettiği aksan için kendinin îrad ettiği emsile beyanında bunu da zikir eylemiştir. İkişer kelime beraber itibar olur ise beyt-i metinde mukaddemen (sayfa 406)'de bulunan (ضرب أبدعتها في السماح الخ) beyti kabilinden olur.

(s. 415)

[¹] وَمَغْنَى لَا تَزَالُ تُغْنِي فِيهِ * أَغَارِيدُ الْغَوَانِي وَ الْاَغَانِي[²] فَصِلْ أَنْ شُنْتُ فِيهَا مَنْ يَصِلُ * وَأَمَّا شُنْتُ فَادَنْ مِنَ الدَّنَانِ

و دُونِكَ صُحْبَةَ الْاَكْيَاسِ فِيهَا * أَوْ الْكَاسَاتِ مَنْطِقَ الْعَنَّانِ

(ومضطلع) İftialden ism-i fâ'il olup metaneti adla' ma'nâsına olan dala'attan muştaktır. Masdarı olan ittıla' bir şeye muktedir olmaktır. (باء) harfi ile musta'meldir "فلان مطلع بهذا الامر" tabir olunur ki "فوي عليه" demektir. (بتلخيص المعاني) onun mef'ûludur. (تلخيص) şerh ve tebyîn manasındadır, ma'aniden Murâdı mazamin müşkile-i ayet ve ebyattır. (ومطلع) kavli muttali' üzerine ma'tûftur. Yükselmek demek olan tulu'dan ifti'al olan ittıla'n ism-i fâ'ilidir. ma'nâsındadır. Murâd talib-i müteşevvikti. Anda bir şeye iktidar ma'nası vardır. Be ve 'ale harfî ile müsta'meldir. Teşevvük ve Tetallu' ma'nalarını tazammun ederek (الى) harfiyle sıralanmıştır. (تلخيص) inca ve inkaz ma'nâsındadır ki kurtarmaktır. (عاني) esir demektir. Takdirenc Mecerûdur. Nekira hâlinde ye'nin isbatı izdivacı kavafiye mebnidir.

{**Mefhûm-i Beyt**}: Ve onlardan kimi me'ani-i müşkilenin şerh ve beyanına kadir ve meşgulün bil-'ilm olup kimisi dahi 'ıtk-ı rakaba ve imdad-ı 'aceze gibi a'mâl-i hayriye ile müştâğil demektir. Bunda şahid (رد العجز على الصدر) olduğudur ki aralarında şibh-i iştikak bulunan (عاني) ile (معاني)den biri ahirde ve diğeri mısra-ı evvelinin sonunda vaki' olmuştur. Birini nakıs vavî ve diğeri nakıs yâidir.

قال

485 لعمرى لقد كان الثريا مكانه * ثراء فاضحى الان مثواه فى الثرى

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval şevahidindendir. Kailine ittıla' olunmamıştır. (لعمرى) kavli mübteda ve evvelindeki لام bira-yı tekid-i ibtidadır. Baka ma'nâsına olan (عمر)de aynin zam ve fethi caiz ve böyle makam-ı kasemde lam-i ibtidaiyeye mukaranette fethi mutaayyindir. Haber mahzuftur ki (قسمي) yahut (ماقسم به)dir. Kale Taale: (لعمرك انهم) el-aye. Nehvden olan Muktabab'ımızın 85. sayfasına bakınız. Mütekellim kendi hayatına kasem etmiştir. (لقد كان الخ) cümlesi cevap-ı kasemdir. Haber makamına kaimdir. (الثريا) ism-i tasgir sigası ile Ülker yıldızının ismidir. Mükkebbiri (ثروى)dir ki sahabe-i servet demektir. Kema marra fi sayfa 249. (كان)nin ismi olmak üzere takdirenc merfudur. (مكانه) haberidir.

¹ المغني المنزل. وتغن معناه تسمع من الغنة وهي صوت من الخيشوم. و الاغاريذ الاصوات. و الغواني جمع غانية وهي المرأة الجميلة. والأغاني جمع الاغنية وهي ما يتغنى به.

² صل أمر من الوصل. وما زیده في اما. والاصل وان شئت. و الدنان بكسر الدال جمع الدن بفتحها وهو الراقد العظيم.

(s. 416)

(ثراء) kavli temyîzdir. (ثراء) gına ve kesret-i mâl ma'nâsınadır. Murâd: Memduhun kesret-i mâl ve vefrat-i himmet ciheti ile uluvv-i kadri ve rif'at-i menzileti olduğunu beyan ve inbadır. (فاضحی) فصار ma'nâsına olarak (كان) üzerine ma'tûftur. (مثنوا) مقامه ma'nâsınadır ki itale-i ikamet ma'nâsına olan saliful beyan seva ve sevi masdarlarından ism-i mekân bulunan (مثنوى) ile zamir-i gaipten ibarettir. Mincihetul i'râb (اضحی)nin ismidir. (والثرى) haberidir. (ثرى) turab-i nediy ma'nâsınadır ki nemnak toprak ve toprağın iç yüzü demektir.

(Mefhum-i Beyt): Hayatım hakkı için o zat servet ve samanca süreyya gibi âli makâm iken şimdi onun mekânı turâb oldu demektir. Bunda şahid (رد العجز على الصدر) olduğudur ki beynlerinde şibh-i iştikak bulunan (ثرى) ile lafızlarından biri ahirde ve diğeri mısra'-i sâninin sadrında vaki' olmuştur. Biri maksur ve nakıs-i yai ve diğeri memdud ve nakıs vavidir.

(Faide): Raddulacuz alassadr sanatı bedi'iyelerde (تصدير) namile mevsumdur. Kelime-i vahide olduğu için isâr olunmuştur. Ebyat-ı atıye dâhil tasdîr emsilesindendir. Kalel El Harirî fil makame el-Halebiyye ve hiye essadise ve elarba'ûn:

سم سمة تحسن اثارها * واشكر لمن اعطى و لو سمسمة
والمكر مهما استطعت لا تاته * لتقتني السؤدد و المكرمة

وقال ابن المتقنة:

ما الامة الوكعاء بين الورى * اخس من حر اخى ملأه
فمه اذا استجديت عن قول لا * فالحر لا يملأ منها فمه

ابو الحسين بن مطير:

محكمة كاساتنا هذه * و لهونا اسبابه محكمه
فمه لحاك الله من لائم * وكن كمن سد بصمت فمه

وقال المطوعي:

لا تعرضن على الرواة قصيدة * مالم تكن بالغة في تهذيبها
فمتى عرضت الشعر غير مهذب * عدوه منك وساوس تهذي بها

وقال البستي:

وقائل قال ألا صف لنا * بستاننا هذا ونارنجنا
فقلت بستانكم جنة * و من جنى النارنج ناراً جنا

(s. 417)

قال

486 ساحمد نصرأ ما حييت وانني * لا اعلم ان قد جل نصر عن الحمد

487 تجلى به رشدي واثرت به يدي * وفاض به ثمدي و اورى به زندي

Bu beyitler bahr-i tavîlden ve Ebu Temmam'ın eş'ârından olup, beyt-i sâni Telhîs'te ve beyt-i evvelin mukabili olmak üzere Mutavval'de mezkûrdur. (ساحمد) bab-ı rabi'den fi'l-i mustakbeldir. (نصرأ) mef'ûldur. Murâd (نصر بن منصور بن بسام) El Katib'dir. (ما حييت) kavlinde (ما) masdariye-i zamaniyedir. (müddet-i hayatı) takdirindedir ki ben sağ oldukça demektir. (أن) muhaffefedir. (جل نصر عن الحمد) ve استغنا عنه ترفع شأنه عنه demektir. (تجلى) zuhur ve inkişaf demek olan (التجلي) masdarından fiil-i mâzîdir. (به) zamirleri hep (نصر)e râci'dir. (رشدى) takdiren merfu olarak fâ'ildir ve hidayet ma'nâsınadır ki Murâdı istikamet-i fikirdir. (أثرت) sahib-i servet olmak yani malı kesret bulmak demek olan (الاثراء) masdarından mâzî mü'ennestir. Fâ'ili mü'ennesi sema'i olan (يد)dir. Ya-i mütekellime muzaf olmakla takdiren merfû'dur. (فاض) taşmak demek olan feyazandan fiil-i mâzîdir. Fâ'ili (ثمدي)dir ki ma-i kalil ma'nâsına olan (ثم) ile ya-i mütekellimdir. Lafız-ı (ثم)de sa-i müsellese meftuh ve mim sakindir. Şârih Muhtasar'da kesir ile takyid etmekle sehv etmiştir. (أورى) صار ذا وری ma'nâsınadır ki (2) çakmaktan ateş çıkar olmak manasında masdarı lazım olan (الايراء)den fiil-i mâzîdir. (3) fâ'ili ya-i mütekellime muzaf bulunan ve çıkmak demek olan (زند)dir. Mazmunu matlûba zaferden ibarettir.

(Mefhûm-i Beyt): Ben bundan böyle hayatta oldukça nasra üstün gelmekle şükredeceğimdir. Hem de bilürüm ki nasrın şanı kendisini şükür ve senadan muğnîdir. Benim ruşd ve raviyenin onunla ruşen oldu ve o sebeple elimde mâl çoğaldı ve onun bereketi ile mâl-ı kalilim âb-ı firavan-ı âsâ kesîr ve zî-feyazân oldu ve amalim onunla husul buldu demektir. Bunda şahid beyt-i sâni'deki seci'dir ki nesirde olduğu gibi nazım da dahi seci' cari olmuştur. كما في قول أبي الطيب:

فنحن في جذلٍ و الروم في وجل * والبر في شغلٍ و البحر في خجل

قال

488 تدبير معتصم بالله منتقم * لله مرتغب في الله مرتقب

Bu beyit bahr-i basitten va Telhîs ebyâtındandır. Kaili Ebu Temmem'dir (عمورية)'nin (4) yani Adana vilayetinde

¹ ونظيره قول الحماسي الآتي: ساشكر عمراً ما تراخت منيتي * أياى لم تمنن وان هي جلت

² صرح به الشارح في موطوله و مختصره

³ وليس بمتكلم المضارع من الابرار المتعدي

⁴ ('Umuriye)'yi Ankara ile tefsir edenler galat etmişlerdir. Dört yüz dokuzuncu sayfada dahi ihtâr olundu.

(s. 418)

iç il sancağındaki (أنامور) (223) tarihinde elli beş gün muhasaradan sonra teysir-i fethinde şair-i muma ileyhın (معتصم) halifeye tehniat-name olarak söylediği kasidedendir. Matla'-i kaside:

السيف أصدق أنباء من الكتب * في حده الحد بين الجد و اللعب

Beyt-i meşhurdur. Bu da Mutavval'de bera'at-i istihlâlde dur. (تدبير) umurun dubur ve akibetini düşünmek ve bir işin sonuna nükran olmak ma'nâsına olarak ma'badine muzaf olup muzaf ileyhi bulunan (معتصم) dahi hulafe-i Abbasilerden olan Harun el-Raşid'in oğlu (ابو اسحاق محمد) halifedir. Mu'tasım ta'bîrinde onun unvan hükümdarisi olan (المعتصم بالله) ismine tevriye vardır. (معتصم بالله) Mutasım'ın mefulu olmakla (معتصم بالله) lafzında ma'nâ Allah'a i'tisam edici yani havadisi dehrinden Hak Cella ve 'alaya iltica eyleyici demektir. Tedbirin rası Şârihin Mutavval'de olan beyanına göre ibtida üzere merfû' olup mübtedanın haberi bundan sonra olan beyittedir. Zevke karib olan bunun mübteda mahfuza haber olarak merfû'iyetidir. Takdir-i kelim (ذلك تدبير معتصم)dir ki müşarûn iley fethi 'umuriye'dir. Her halde muzaf-ı mukadderdir. Feth-i Mu'tasım'ın eser-i tedbiridir demektir. (منتقم) ve (مرتقب) ve (مرتقب) kelimeleri terk-i atıf ile mecrûrdur (*). Muntakımın masdarı olan intikam ma'nâsına olan nıkmetten ifti'aldır. (منتقم بالله) demek Allah için mu'akıb demektir ki onun bir kimse hakkında ettiği 'ikab öfkeden ve bir garazdan naşı olmayıp ancak Allah içündür. Yani hürimat-i Allah'ın intihak olunmasındandır demektir. (مرتقب) gaynı mu'came ile ragbetten muft'e'ildir. (في) ile müsta'meldir. (في الله) ma'nâsındadır. (مرتقب) intizar ma'nâsına olan irtikabdan ism-i fâ'ildir. Eltaf-i ilahiye muntazır demektir. Kala Teale انهم مرتقبون :

(Mefhum-i Beyt): Bu fetih her halukârda Cenab-ı Hakk'a Mu'tasım ve ancak Allah için muntakım ve ef'âlinde rıza-ı Bari'yi tâlib ve netaci-i teşebbüsattında eltaf-ı ilahiye muntazir ve murtakib bulunan zatın eseri tedbiridir demektir. Bunda şahid (تشطير) ta'bîr olunan seci'dir ki beytin iki şıtrında her biri başka bir sec'e bina edilmiştir. Şatr-ı evvelde mim harfine bina olunmuş bir seci' ve şatr-ı sânde ba harfine bina olunmuş bir seci' vardır.

قال

489

لم يرم قوما ولم ينهد الى بلد * الا تقدمه جيش من الرعب

Bu beyit bahr-i basittan ve Mutavval ebyâtındandır Ebu Temmam'ın bundan evvel olan beytinin bunulduğu kasidedendir ve ondan sonra üçüncüdür. Şârih bunu orada mübtedaü gına iddia ettiği tedbire haber

(s. 419)

kılmak üzere irâd etmiştir. Mevzu'-ı maksûd (لم يرم) cümlesidir. (قوما) onun mefuludur. Şair memduhunun azm-i cazimini te'sir ve isabette remy-i sihama teşbih etmiştir. (ولم) ma'nasıdır. Bab-ı salistendir. Edat-ı istisna bulunan (الا)de asıl olan kendinden sonra isim bulunmaktır. Velez hükmen isim olsun: الا ان يشاء الله. İstisna-i mufraga'da fiil-i sarîh dahi bulunur: ما أتيتك الا أتاني (مقتضب) nam-ı eser-i kemitrane min nahiv kısmında 251. sayfasının ahirindeki kaideyi okuyunuz. Manahnu fihide müstesna vaki' olan (تقدمه) lafzında (تقدم) birinin önüne geçmek ve ilerisinden gitmek ma'nasına olan (التقدم) masdarından fiil-i mâzîdir. (*) mef'ûldur ve memduha râci'dir. Fâ'ili (جيش)dir. (من الرعب) ceyşin sıfatıdır. Feze' ve havf ma'nasına olan (الرعب) lafzı lügatta zam ve zammeteyn ile mazbuttur. Burada zammateyni ile okunmak yani hem راء'ye ve hem عين'e zamme vermek müta'ayyindir.

(Mefhûm-i Beyt): Memduh-ı müşarûn ileyhi bir kavim aleyhine tir-i isabetgir gibi azimette ve bir belde üzerine kast ve nahdatte olmamıştır. İllaki oraya kendinden önce bîm ve herastan mutahassıl bir ordu varmıştır demektir. Mevzu-i maksûd beyan olunmuştur. Şârihin bu zihabı şanına münasib olmayacak surette vahidir ve şüphe yok ki kendilerinden bile-te'emmül sadır olmuştur.

قال

490. افاطم مهلا بعض هذا التدلل * وان كنت قد ازمت هجري فاجملي

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval ebyâtındandır. İmrulkays cahaliyenin kaside-i mu'allakasındandır. Matla'-i kaside bundan sonra dur. (أفاطم) kavlindeki hemze edat-ı nidadır. Münada olan (فاطمة)nin mürâhhamidir ki esma-ı nisadandır. Çocuğunu süttten kesen kadın manasında a'lâm-ı menkuledendir (ميم¹)de feth ve zam caizdir. (بعض هذا التدلل) mef'ûlunbihtir. Şârih mu'allakat olan Zevzenî (مهلا) lafzında (دعي) deyü bir fiil-i emir takdir edüp (بعض التدلل) kavlini o fiil-i mukadderin kaymakamı bulunan (مهلاً) kelimesine mef'ûl kılmıştır. Ona göre fahv-i kelam (اتركي تركا بعض هذا التدلل) yani bu tedellülün birazını bir derece terk et demektir. (مهلا)nin takdirinde meşhur olan (أمهلي مهلا) denilmektir ki buna göre ma'nâ bu tedellünün birazını biraz sonraya bırak demektir. (تدلل) nazlanmaktır. Onda hakikati muhibbin mahabbetine i'timaden habibin ona eze ve izhar-i muhalefet eylemesidir. Mutavval'ın (بعض) bedelinde (بعد) nüshaları rivayeten galat yani asla muhaliftir. Mu'allakatta ve divan-ı İmrulkays'te dad iledir. Dirayeten dahi sıhhat-i ma'nâ onda zahirdir. (وان كنت الخ) cümlesi bir mukaddere matuf olup ibare (ان كان هذا عن) takdirindedir. (قد ازمت) cümlesi (كنت)nin

¹ أعلام منقولة وإعلام مرتجلة nahivden olan Muktabadab'ımızın baş tarafında izah olunmuştur.

(s. 420)

haberidir. Bunun masdarı olan (الازماع) bir şeye tavn-ı nefis edip kalben kasd u karar vermektir. Hitap Fatıma'ya olduğundan تا'ler meksûrdur. (هجری) takdirens mansûb mef'ûldur. أزمعت الأمر و أزمعت عليه. Terk ma'nasına olan (هجر) masdarın mef'ûluna izafatı kâbilinden olarak ya-i mütekellime muzaf olmuştur. (هجری) bedelinde (صرمی) dahi mervidir. صرم kat' ma'nasına olup vaslın zıttı olmakta o da hecre müsavidir. (فاجملى) cümlesi şarta cevaptır. (اجملى) kelimesi hüsn ma'nasına olan cemâlden ahz ile güzellik ve iyilik etmek demek olan (الاجمال) masdarından fiil-i emri mü'ennestir. Bab-ı ef'âlden olduğu için hemzesi kat'dır.

(**Mefhumi Beyt**): Ey Fatıma bu nazın birazını bırak ve eğer beni büsbütün terk etmeği tasdim etmiş isen fiil-i cemil ibraz eyle yani bu kadar naz tahammül-güdaz olmağa eğer bunu naz olmak üzere yapıyorsan azalt ve eğer buğz olmak (darılmak ve sevmemek) üzere yapıyorsan onu da güzellik ile yapıp sitemde ifrat-ı ezayı reva görme demektir. Bunda şâhid tasrî-i kâmilin mertebe-i ûlası olduğudur ki aruz ile darbın kafiyesi yani mısra-ı evvelin ahiri ile mısra-ı sâninin ahiri bir olmakla beraber mısra'ayinden her biri fihm-i ma'nada müstakil bulunmuştur. Sec'in nazımda dahi cari olması re'yine göre bir kısmı da (تصريع) ta'bîr olunan seci'dir ki mısra-ı sâninin kafiyesi her ne ise mısra-ı evvelin ahiri dahi o kafiye üzere olmaktadır. (ابن الاثير الجزرى) ki bizim Kitab-ı Teracim'de olduğu üzere ihva-i selasenin salisi bulunan ve (المثل الثائر في آداب) nam-ı kitabın mü'ellifi olan Ebûl Feth Nesrullah Ziyaüddin'dir ⁽¹⁾ tasrî için yedi mertebe beyan etmiştir. Şârih-i merhum Mutavval'de onları misalleriyle beraber nakl eylemiştir. Manahnu-fih olan mertebe-i ûlanın misalidir. Sairi dahi sırasıyla dur. Mütenebbî'nin şu beyti de tasrî-i kâin derece-i ûlası üzere varid olmuştur:

إذا كان مدح فالنسيب المقدم * أكل فصيح قال شعراً مُنِيَّماً ⁽²⁾

¹ Çünkü İbnul Esîr üçtür ve üçü birâder ve eshâb-ı telîf zâtlardır. Birincileri İbnul Esîr Ebussa'adat Muhammes el-Mübârek'tir ki Mecdüddin lakabıyla mulakkabdır. Hadisten Nihaye'nin ve Câmi'ul-usûl'un mu'ellifidir. İkincileri İbnul Esîr Ebu Hasan Ali'dir ki İzeddin lakabıyla mulakkabdır. Tarih-i Kâmil'in ve Esedul-gâbe'nin mu'ellifidir. Üçüncüleri İbnul Esîr Ebulfeth Nasrullah'tır ki işte bunun lakabı Ziyaüddin'dir. Me'ani kitaplarında mezkûr olan İbnul Esîr budur.

² أنظر تقديم النسيب في الاشعار فقال أكل فصيح يقول الشعر هو منيم بالحب حتى يبأ بالنسيب. ثم قال:

(s. 421)

قال

491 قفانك من ذكرى حبيب ومنزل * بسقط اللوى بين الدخول فحومل

Bu beyit bahri tavîlden ve Mutavvalde menkûl eş'ârdandır. İmrulkays cahiliyenin kaside-i mu'allakasının matla'ıdır. Bu matla' şevahid-i mukaddemeden (غائره مستشزرات) beytin şerhinde (s.21) geçmiş olduğu gibi kasidenin bir beyti dahi yine o sayfada ve diğer üç beyti 184. Ve 303. sayfalarda geçmiştir. Bu matla'ı Şârih Mutavval'de lüzumi-mâle-yelzemde tekrar ve musannıf hatimede irâd etmiştir. (قفا) kelimesi durmak ma'nasına olan vukuf masdarından fiil-i emr müsennadir ki "Ey iki arkadaş durunuz." demektir. Onlar alekser üç rafık olduklarından hitabı iki rafıka olmak üzere tesniye ederler. Nitekim ekser-i eş'ârda (خليلي) yahut (صاحبي) deyü musarrah bulunur. Kale İmrulkays: يا صاحبي min sayfa 127 ve kale Ebu Temmam: يا صاحبي min sayfa 272. Vahide hitaben dahi nadiren tesniye sığısı isti'mâl olunduğu olmuştur. Kale İbnu Servan:

فان تزجراني يا ابن عفان أجزر * وان تدعاني أحم عرضاً ممنعا

Bu da ekser-i rufaka üç olduğu gibi akıl-ı a'van dahi ra'i-i ibil ve ra'i ğanemden ibaret olmak üzere isnan olmak hasebiyle lisa-ni me'lûf olduğu muhataba üzere cari ola gelmekten neşet eylemiştir. Sure-i Kâf'taki (ألقيا في جهنم كل كفار عنيد) ayet-i celilesinden mülkine hitab olan (ألقيا) kelimesi için mübin olan ve vücuhun biri de elifin tekrar-i fiilden ivaz olması yani ألقى denilmeğe imare-i delle olmak üzere ahire elif ilhak edilmiş bulunmasıdır. İmam Ebu Osman el-Mâzîni (قال رب ارجعون) kavli keriminde Murâd (ارجعني ارجعني)dir. "Vav lafzın miraren mükerrer olduğuna alemettir." demiştir. Buna göre (قفا) lafzı dahi iki kere (قف) demeğe bedeldir. Biri diğerinin te'kid olmak üzere dur dur demektir. Veyahut elif nun te'kidten mübeddeldir. Aslı (قفن)dir. Hâl vakıfta nun-i te'kid elife ibdal olunur. Vasl hâli dahi (لنسفعاً) kavli keriminde olduğu gibi vakf hâline haml olunmuştur. Kale el-A'sa:

(*) ولا تحمد المثرين والله فاحمد

Ve kal:

وذا النصب المنسوب لا تنسكنه * لعاقبة والله ربك فاعبدا

Mâ-nehnu-fih beyt için bunlar vucuhe rekiktir. Vecih olan vech evveldir. (نبك) bükadan müzar'-i mütekellim ma'algayrdır. Aslı (نكي)dir. Emre cevap olarak meczum olmuştur. (من ذكرى) mef'ûl-lehtir. (ذكرى) ma'nasına elif-i te'nis-i meksura ile müntehi bir isimdir. Ve Mâ-ba'dine muzaftır. (بسقط اللوى) menzilin sıfatıdır. (باء) ma'nâsınadır. (سقط) kelimesi سين'in hareket-i selaseyi

¹ يريد فاحمدن فقلبت نون التأكيد الفأ. وصدده:

وصل على حين العشيات والضحى.

(s. 422)

ve قاف'ın her hâlde sukunü ile munkata'ul ramul ma'nasınadır ki kumun incelip kesildiği ⁽¹⁾ yerdir. (اللى) elifi maksura ile الى vezninde raml-i mu'vec ma'nasınadır ki eğri böğrü kavim demektir. Öyle kumluk mahalle varmağa (اللاء) ta'bîr olunur. يُقال: (الدخول) kavli dahi sıfattır. (بين الدخول فحومل) الويتم فانزلوا: وتقول العرب . اذا أتى اللوى (ألوى الرجل) 'in fethi ile bir mevzi'dir. (حومل) dahi جوهر vezninde bir mevzi' ismi olup, fe-i 'atife ile duhule ma'tûfen mecrûrdur. Mevazî'nin makamı mütekellim itibari ile meratibden yani takaddüm ve taahhürüne işaret olmak üzere eş'ârda (فاء) ile 'atfî şai'dir ⁽²⁾ nahivden olan Muktabad'ımızın 374. sayfanın sonuna bakınız.

(**Mefhûm-i Beyt**): Arkadaşlar! Durunuz dûr u cûda düştüğüm ol yar ve diyarı akıp ağlayalım ki o diyar (دخول) ve (حومل) isimlerindeki mevzi'ler arasında ⁽³⁾ ve kumluğun eğrilip inkita' bulunduğu yerde kâindir demektir. Bunda şahid tasrî-i kâin mertebe-i sâniyesi olduğudur ki mısra'ynin kafiyece ittihad ile beraber mısra'-i evvel müstakil binefsihtir. Ma'nen mısra'-i sâniye muhtaç değildir. Mısra'-i sâni mevcut olmasa da ma'nâ tam iken mevcut olduğundan mısra'-i evvele murtabit oluvermiştir. Mütenebbî'nin şu beyti dahi tasrî-i kâin derece-i sâniyesi üzere varid olmuştur:

الرأى قيل شجاعة الشجعان * هو أول وهي المحمل الثاني

Bunlarda mısra'-ı sâni (افاطم مهلاً الخ) beytinde olduğu gibi mefhumen müstakil değildir. Onun için bu ikinci vav birinci 'addolunmuştur. İmrulkays'ın manahu-fih olan matla' beyti elsine-i 'amme ve hassada her anlayan onun meftun belagatı olmak üzere meşhurdur. Fil-vaki' حريف برنصف beytin içinde hem durmuş ve durdurmuş hem de ağlatmış ve ağlatmış ve yâr ve diyarı anmıştır.

قال

492

من شروط الصبوح في المهرجان * خفة الشرب مع خلو المكان

Bu beyit bahr-i hafiften ve Mutavval'de mankûl eş'ârdandır. Kaili kavli-i bil-mûcibde (sayfa 378) geçen: (قلت ثقلت اذ أتيت مراراً الخ) beytinin dahi kaili olan (ابن الحجاج) el-Bağdadi'dir. İsmi (حسن بن احمد) 'dir. Künyesi (ابو عبدالله) 'tır. Halî' ve mâcin bir şair-i şi'î-i mezheb idi. (كتاب التراجم) 'imizde mezkûrdur. Şu kıta'yı kendi hakkında söylemiştir.

¹ Ateşin çıtlayıp uçanına ve mevludun nâ-tamamına dahi bu lûgat ile (سقط) ta'bîr olunur.

² On ikinci sayfanın başındaki beyit Zuheyr ve bundan sonraki hâmişte mezkûr beyt İmrulkays dahi فاء ile atf-i müstemeldir.

³ Hem de (مقراة) ve (توضيح) : كما في البيت الذي بعد هذا و هو يقول : فتزضح فالمقراة لم يعف رسمها * لما نسجتها من جنوب و شمال

(s. 423)

حدث السن لم يزل يتلهى * علمه بلمشايع العلماء
خاطر يصفع الفرزدق بالشعر * ونحو ينيك ام الكسائي

Üç yüz doksan bir tarihinde vefat etmiştir.

وله:

لي صديق جنى * على مراراً فاكثرا
ثم لما عتبته * غسل البول بالخر

ومن جنونه:

قالت وقد قلت اعبثي لي به * يوماً وقد قامت وقدناما
لوكان اسرافيل في راحتي * ينفخ في أيرك ما قاما

ومما نحن فيه قوله :

لا تخافا على دقة كشحي * لا تكال الرجال بالققران
واسقياني بين الدنان الى أن * ترياني كبعض تلك الدنان

(feth-i fa (صبح) muahher mübtedadır. (خفة الشرب) mukaddem haber ve (من شروط الصبح) ile (غبق)ın hilaf ve vezinde olup yine o vezinde bulunan ve akşam içkisi demek olan (مصطبج) ve (اصطباح) içene içmeğe (صبحان) ve mu'tad olan vaktinden erken içene (صبحان) ta'bîr olunur. (مهرجان) a'yâd-ı a'acimdendir. Muhabbetul ruh ma'nâsına olan (مهرجان) Farsiden menhuten mu'rabdır. Ta'ribde ile mîm 'ra'yi meftuh kılmıştır. 'ala-kavl mihrecanın aslı mihrikandır. Güz vaktinde şemsin evvil-i mizane nüzulünde olur. Feyyumî der ki bazı ehl-i tarihin beyanına göre mihrican bayramı fasl-ı şitanın evveline tesadüf eder idi. İhmal-i kebs ile (1) ilerleyerek harifte kalmıştır(2). (مهرجان) lafzı hatimede mezkûr İbnu Mukatil'in matla'ında dâhil variddir. Ehl-i Faris'in kadimde iki 'id-i 'azimi olup (3) onlardan biri (Nevrûz) bayramıdır ki sene-i şemsiyenin ilk gününde yani nîr-i a'zamın nokta-i evvel cümle-i tahavvül ettiği günde olur. Diğer (مهرجان) bayramıdır ki ondan altı ay sonra yani sene-i şemsiye şuhurunun yedincisi olan Eylûlde olur. Kavm-ı Arab mihricanı bir minval-i mezkûr (المهرجان) deyü ta'rib etmiş oldukları gibi Nevrûz'u dahi (النيروز) deyü ta'rib eylemişlerdir. Hazret-i Ali Kerem Allah-u vecchü Irak'ta bulundukları hengamda Nevzur günü kendilerine tatlı bir şey takdim olup sebebini sual ettiklerinde (النيروز) yani Nevrûz için denilmeğe (نيرزونا كل يوم) yani bize her gün Nevrûz yapın buyurdular. Ruz-ı mihricanda dahi tatlı takdiminin (مهرجونا كل يوم) yani bize her gün mihrican yapın buyurdular. Kema fil kamus. Demek ki Nevrûz

¹ وهو استراق يوم من السنة في كل اربع سنين ويقال لتلك السنة كبيسة.

² قال وهو اليوم السادس عشر من مهرماه وذلك عند نزول الشمس اول الميزان اهو (مهرماه) شهر ايلول.

³ Bunlar Acemistan'nın kadim ahalisince mar'a iken şimdi yalnız nevrüz câridir.

(s. 424)

Veyahut mihrican bayramını etmek ma'nalarına (النيرزه) (والمهرجه) diye فعله vezninde iki masdar vaz' ve bina buyurmuşlardır. (الشرب) شين'nin fethi ile cem'-i şâribdir. صحب gibi وصاحب وركب وراكب (مع) lafzı zarureten saknul-'aynıdır. Temim ve Rabi'a lügatinece 'aynin sükûnu zaruret değildir.

(Mefhum-i Beyt): Mihrican gününde sabah içkisinin cümle-i şer ve tandan berî hepimiz nûş olanların hafıfu'r rûh olmalarıdır. Bir de bulunulan mahallin ağıyardan hâlî olmasıdır. Zira ki yevm sürurdur demektir. Bunda şahid tasrî-i kâmilin mertebe-i salisesi olduğudur ki mısra'ayniden her birini diyeri mevzi'ine vaz' etmek, mesela:

خفة الشرب مع خلو المكان * من شروط الصبوح في المهرجان

Demek caiz ve sahihtir. Fakat mısra'ayniden hiç biri bi-ra'sihi müstakil değildir. Onun içün derece-i salisedir. İbnul Esîr der ki cevdet ve makbuliyet de bu da mertebe-i sâniye gibidir. Buna (تصريح موجه) dahi denir.

قال

493 مغانى الشعب طيباً في المغانى * بمنزلة الربيع من الزمان

Bu beyit bahri vafirden ve Mutavval'de menkûl ebyattandır. Mütenebbî'nin 'Adeduddevle ile onun iki veledi hakkında nazmetmiş olduğu kasidenin matla'ıdır ⁽¹⁾. (مغانى) menazil ma'nasınadır ki meskûn bulunan hane demek olan mağanin cem'idir. Takdiren merfû' mübtedadır. Muzafın ileyhi olan (الشعب) Şi'b-i Bevan dedikleri mevzi'dir ki Acemistan'ın kısm-ı garbisinde kâin Bilad-i Deylem'den tîb-i hava ve kesret-i eşcar u mâ ile ma'ruf ve cinan-ı dünyadan ma'düddur ⁽²⁾. (طيباً) temyizdir. (فى) (مغانى) sıfattır. (بمنزلة الربيع) haberdır. (ربيع) bahar demektir ki eltaf-i ezminadır.

(Mefhûm-i Beyt): Emâkin içinde şî'b-i Bevan'da olan mesâkin ve menâzil güzelliğe zamanın baharına mümasildir demektir.

Bunda şahid tasrî-i nakıs olduğudur ki mısra'ayn kafiyece müttahit ise de mısra'-ı evvel mefhumen müstakil olmayıp mısra'-ı sanî olmadıkça onun ma'anâsı nâ-tamamdır. Tasrî'in dördüncü derecesidir. İbnul Esîr der ki 'Böyle tasrî' murdi ve mustahsen değildir.'"

¹ O kasidenin bir beytini sarfda ism-i tasğir bahsinde lafz-ı insanın musaggarı olan (انیسیان) içün misâl göstermiştir. Münteheb'da o beyit ma-kabliyle beraber mezkûrdur.

² يقال الجنان في الدنيا اربع احداها شعب بوان فارس و الثانية ابلة البصرة و الثالثة غوطة دمشق و الرابعة سغدسمرقاند بضم السين او الصاد. هذا بالنظر الى من لم ير بلادنا خصوصاً (فروق) و هو مسقط رأسي يسرني و يروق. لكن الفتى العربي فيها * غريب الوجه و اليد و اللسان

(s. 425)

قال

494 * وكل ذى غيبة يؤوب * وغائب الموت لا يؤوب

Bu beyit bahr-i basitten maḥla'inden ⁽¹⁾ ve Mutavval'de mezkûr eş'ârdandır. Kaili Ebu Kabûs denilen Nu'mân bin Munzir'in yevm-i bu'sinde mazlumen maktûl olan 'Ubeyd İbnil Abaras'tır. (غيبه) fiilin masdarıdır. يقال غاب عنه غيباً وغيبه muzaf olan (وكل) mübtedadır. (يؤوب) cümlesi haberdır. ma'anâsındır. Hatta iki vav ictima' etmemek için (ولا يؤده) kavî-i keriminde olduğu gibi vav-i vahide dahi kâfidir. Masdarı (الآوب)dir. Masdar diğeri olan (اياب) ile (مآب) lisanımızda şai'dir.

(Mefhûm-i Beyt): Her sahib-i gaybubet olan avdet eder de mevt ile gaib olan avdet etmez demektir. Bunun şu yolda maba'di dahi mervidir:

من يسأل الناس يحرموه * وسائل الله لا يخيب

Evveli şöyledir:

أقفر من أهله ملحوب * فالقطبيات فالذنوب ⁽²⁾

Sekakî bunun ve emsalinin eş'âr ve kasâide değil hutab ve resâile ilhakını re'y etmiştir. Bunda şahid tasrî'-i mükerrer olduğudur ki beytin hem ahirinde ve hem vasatında kafiye (يؤوب) lafzı ile hâsıl olmakla tasrî'-i mükerrerdir. Ve lafzının ikisi de bir ma'naya ve hakikati üzeredir.

قال

495 * فتى كان شرباً للعفاة ومرتعاً * فاصبح للهنديّة البيض مرتعا

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval'de mezkûr eş'ârdandır. Ebu Temmam'ın Muhammed Bin Humeyd Ettaî hakkında söylediği mersiyesidir. Evveli şöyledir:

اصم بك الناعى وان كان أسمعا * وأصبح مغنى الجود بعدك بلقعا

Manahnu-fihinin ma-kabli budur:

فوالله لا تقضى العيون الذى له * عليها ولو صارت مع الدمع أدمعا

Mâ-ba'di şudur:

فتى كلما ارتاد الشجاع من الردى * مفراً غداة المأزق ارتاد مصرعا

(هو فتى). صاحب الفتوة وكامل المروة (فتى) ma'nâsına olarak mübteda mahzufe haberdır. (شرباً) haber olan (كان) cümlesi sıfattır. (كان) demektir. Takdiren marfu'dur.

¹ التخليع اجتماع القطع و الخين غي عروض البسيط المجزوم وضربه جمبعاً فينقل الى فعولن.
² قال المجد: و القطبية كعربية ماء و منه قول عبيد (فالقبطيات فالذنوب) جمعها بما حولها.

(s. 426)

Kavl-i Salih aleyhisselamın nâkası hakkındaki ayet-i kerimede olduğu gibi kesr-i şin ile hakk-ı şirb ve sudan olan nasib ma'nâsınadır. Ma-kabli olan (مرتع) karinesi ile meşre' ve menhel ma'anâsı maksûddur. (العفاة) kavlinde (عفاة) kadı ve kudât gibi talib-i ihsan demek olan (عافى) lafzının cem'idir demektir ki tullab-ı ihsan demektir. Fazla-i mâle itlâk olunan (عفو)den müştaktır. قال تعالى: (يسألونك ماذا ينفقون ؟ قل العفو) (مرتعا) şirben üzerine ma'tûftur. (مرتع) yaylak demektir ki hayvanların yayılıp otladığı yerdir. Murâd-ı merhumun me'kel ve meşreb olduğunu beyandır. Muhtaçlar onun emvalinde mutene'im idiler ma'nasında teşbih-i belîğdir. (فاصح) كان üzerine ma'tûftur. (اصبح) صار ma'nâsına ef'âl-i nakısadandır. İsm-i memduha raci'-i zamir müstetirdir. Haberi ahirdeki (مرتعا) kavlidir. (للهندية) onun mûta'allikidir. (هنديہ)den Murâd suyuf-i Hindiye'dir. (البيض) onun sıfatıdır. Sıkıllı ve celalli demektir.

(**Mefhum-i Beyt**): O bir sahib-i futuvettir. Kendisi talib-i ihsan olanlara meşreb ve me'ekel iken beyaz ve parlak kılıçlara me'ekel oldu. Yani muhtacın güruhu onun himaye-i lûtf ve ihsanında diledikleri gibi mütene'im ve dil-sir olup durur iken kendisi şehid-i harb ve ta'ma-i şemşir oldu demektir. Bunda da şahid tasrî'-i mükerrer olduğudur ki beytin hem ahirinde ve hem vasatında kafiye (مرتعا) lafzı ile hâsıl olmakla beraber ikinci مرتع birinci مرتع ile ma'nen muttahid değil mecazdır. İbnul Esîr tasrî'-i mükerrer ikiye taksim edip bundan evvelki beyitte olduğu gibi lafz-ı mükerrerin müttehidül-ma'nâ olanını ahaz ve bunu ondan a'lâ 'addeylemiştir ve ikisini de meratib-i tasrî'in beşinci derecesinde kılmıştır.

قال

496 الا ايها الليل الطويل الا انجل * بصبح وما الاصبح منك بامثل

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval'de mezkûr eş'ârdandır. İmrulkays'in kaside-i mu'allakası ebyâtından olup şevahid-i inşa faslında (sayfa 184) zikr ve şerh olunmuştur (¹). Burada maksûd (تعليق) tesmiye olunan (تصريح) olduğudur ki mısra'-i evvel mısra'-i sâninin evvelindeki (بصبح) kavline mu'allak olunarak zikrolunmuştur.

İbnul Esîr der ki "Bu nev'-i tasrî' pek me'ibdir. Mütenebbî'nin şu matla' beyti dahi böyle varid olunmuştur:

(²) قد علم البين منا البين أجفانا * تدمى والى في ذا القلب أحزاناً

Çünkü mıs'a-ı evvel mısra'-ı sânideki (تدمى) kavline mu'allaktır. Kaldı ki İmrulkays'in beytinde tavîle bedel (بهيم) dahi mervi olup (اسود)

¹ Üç yüz üçüncü sayfada dahi geçmiştir.

² أي علم الفراق أعيننا الدمية الفراق حتى تسهر.

(s. 427)

İle tefsir olunmuştur. İnkişaf ma'anâsına olan incilâdan fiil-i emir müzekker olan (انجل) lafzının 'siz' olarak yazılması asıldır. لام'ın kesresini işba'dan hâsıl olan 'i' mefzuza bazı nüshâ-ı mu'allakatta mektûb olduğundan 184. sayfada lafzı o yolda resm ve tevcîh olunmuştur. Şerh-i divanı İmrulkays'te (منك) bedelinde (فيك) vaki' olmuştur. Şerh-i mu'allakatta Zevzenî "(فيك) rivayetine göre ma'anâ (في جنبك) yahut (في الاضافة اليك) demektir." demiştir.

قال

497

اقلنى قد ندمت من الذنوب * وبالاقرار عذت من الجحود

Bu beyit bahr-i vâfirden ve Mutavval'de mezkâr eş'ârdandır. Kaili Ebu Nevvas'tır. (اقلنى) af ve tecavüz ma'nâsına olan (اقله)den fiili emirdir. Hitab-ı mevrûd du'ada olunmak üzere Hakk'a olsa gerektir. (1) (ندمت) pişmanlık demek olan (ندم) ve (وندامت) masdarlarından ve bab-ı rabi'den maz-i mütekellimdir. (من الذنوب) ye mute'allıktır. Zira nedamet (على) harfi ile müsta'meldir. (من)nin ona sıhhat-i ta'allûki için imtina' gibi bir ma'anâyı tazmin edip (ممتنعاً من الذنوب) demek veyahud (من)i ma'anâyı te'lile haml ederek (عذت) (وبالاقرار) diye tefsir eylemek lazım gelir. (عذت) kavli (وبالاقرار) sevkindedir ki (بالاقرار) mu'ahhar (عذت) fiilinin mefulüdür. (اقرار) itiraf ma'anâsıdır. (عذت) sığınmak ma'anâsına olan (العود) ve (العياذ) masdarlarından maz-i mütekellimdir. Yukalü (من الجحود) dahi ona müta'allıktır. (جحود) vezninde masdardır ki bir şeyi 'an-ilm inkârdır. Kala Taale: جده حقه وبحقه. yukalü: (وجدوا بها واستيقنتها انفسهم).

(Mefhûm-i Beyt): Yâ Rab benim günahlarımdan geç ki ben pişmân oldum ve mucib-i izdiyad sahat ve gazab olan inkârdan i'tiraf ve ikrara iltica ettim demektir. Bunda şahid tasrî'in mertebe-i sabi'asi olduğudur. Mısra'-ı evvelin ahiri kafiye muhaliftir. İbnul Esîr der ki "Buna (تصريح مشطور) ta'bîr olunur." Tasrî'in enzel deracatı ve ahass-ı meratibidir. Şârih bunu Mânahnu-fihten yani tasrî'den böyle add etmemiştir. Çünkü (تصريح) aruzu darbın kafiyesinde kılmaktır. Bunda ise mısra'-ı evvelin ahiri ب harfi ile ve mısra'-ı sâninin ahiri دال harfi ile nihayetlendirilmiştir. Velakin Ebu Nevvas'ın o beyti eğer matla' ise İbnul Esîr'in onu meratib-i tasrî'in en muahhirine misal irâdında hakkı vardır. Çünkü İbnul Esîr bu bahse şöyle başlamıştır: (Ma'lûmun olsun ki şiirde tasrî' kelâm-ı mansurda iki fıkra arasında seci' menzilesindedir ve şiirde onun faidesi kasideden beyt-i evvel henüz hitam bulmadan kafiye'nin ne olduğu anlaşılmaktadır. Beyt-i musarra' yek diğere müşakil iki kanadı olan bir kapıya teşbih olunmuştur. Şu'arânın kudama ve muhdisini bunu yani beyt-i evvelde tasrî'i icra etmişlerdir.

¹ Bu yolda hitabı şairler kendi memduhlarına itizarda dahi ederler.

(s. 428)

Ve icra-i tasrî'da enva'-i kelimca şairin kudreti vasi'ası olduğuna delalet de vardır. Tasrî'in kasidede çoğalmasını ben muhtar göremem, tasrî' ve tarsi' vetecnis gibi şeylerin kelimada güzelliği azlığında ve gurre-i veche veyahut tıraz-i sevb mesabesinde olmasındadır. Birbirini veli edip çoğaldığı surette külfet-i emaratı olduğu için murdî ve murğib olamaz. tasrî' yedi mertebeye munkasim olur. Bu birşeydir ki onu bu vecih üzere benden başkası zikretmemiştir.)

قال

498 هو الشمس قدراً والملوك كواكب * هو البحر جوداً والكرام جداول

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval'de mezkûr eş'ârdandır. Kimin olduğu ma'lûm değildir. (هو) memduha râci'dir ve muhtedadır. (الشمس) haberdır. Teşbih-i belîğdir. (قدراً) temyizdir. Mısra-ı sâniideki (جدول) dahi böyledir. (جداول) nehr-i sağır demek olan cedvelin cem'idir.

(Mefhûm-i Beyt): O zat kadr u menzilet ciheti ile şems ve mülûk-i saire kevakib menzilesindedir. Cud ve seḥace o bahirdir sair-i kiramın enharı sağîre hükmündedir demektir. Bunun kaili her kim ise Nabîğa-i Beni Zübyan'ın teşbih bahsinde (sayfa 281)de geçen (فانك شمس والملوك كواكب) kavlınden ahz etmiştir. Bu nısfını almıştır. Tamamını dahi Kâdî Şureyh ahz ederek Meşahar-i Nisa'da mezkûr zevcesi Zeyneb hakkında: (فزينب شمس والنساء كواكب) demiştir. Nitekim sahîbe-i mezkûrede gösterilmiştir. Burada bundan maksûd (كواكب) ile (جداول) arasındaki muvazenedir ki o lafızlar veznen muttafik ve takfiyeten muhtelifdir. Bu da muhassinat-i lafziyenin bir nev'idir. Kama fi kavlihi azze min kâil: (ونمارق مصفوفة . و زرابي مبنوثة)

قال

499 مها الوحش الا ان هاتا اوانس * قنا الخط الا ان تلك ذوابل

Bu beyt bahr-i tavîlden ve Telhîs emsilesindendir. Şairi Ebu Temmam'ın ve zîr Muhammed Bin Abdumelik Ezzeyyat hakkında sitayişname olarak nazmetmiş olduğu kasidedendir. Matla-ı kaside şöyledir:

متى أنت عن ذهلية الحى ذاهل * وقلبك فيها مدة الدهر آهل

Mânahnu-fihi olan beytin ma-kabli budur:

من الهيف لوان الخلاخل صيرت * لها وشحاً جالت عليها الخلاخل

Mâ-ba'di dahi şudur:

هو كان خلساً ان من أحسن الهوى * هوى جلّت في أفيائه وهو خامل

(مها) bakar-i vahş ma'anâsınadır ki müfredi (مهة)dir. Hayvan-i berri veya beyabanı demek olan vahşe izafeti beyane veyahut tecride mahmuldür. (مها الوحش) terkibi ya ma kabli olan ince

(s. 429)

belliler ma'nâsına olarak (أهيف) lafzınca cem'i bulunan heyften bedel veyahut mübteda mahfuze haberdır. Mahanın i'râbı takdiridir. Takdir olunacak mübteda: (هنّ) yahud (تلك)dir. (أن)nin peşinde olup ismi olmak üzere mahalle mensup bulunan (هنا) mü'ennese mahsus ism-i işaretir. Kema fi kavli İbni Hittan: (وليس دارنا هاتا بدار) müşar-i ileyha nisandan ibaret olan heyftir. (اوانس) ma'nâsındır ki أنسة'nin cem'idir ve gayr-i münşarif olarak (أن)ya haberdır. Vahşetin zıddı olan (الأنس) ve (الأنس) ve (الانسة)den müştaktır. (وهن قنا الخط) olan kıza dahi (أنسة) itlak olunduğu dur. (قنا) gibi cumu'dandır ki vahidesi (قناة)dir. Takdiren merfû' olarak haber-i sânidir. (وهن قنا الخط) demektir. Muzafun ileyhi olan (الخط) Arabistan'da Bahreyn cihetinde bir mahalledir ki oranın mızrak değnekleri gayet düzgün ve makbuldür. ⁽¹⁾ Rimah-i Hattiyе 'indel Arap meşhurdur (تلك) ism-i işaretir müşarün ileyhi (الخط) 'dır. (ذوابل) solmak demek olan zübülden ism-i fâ'il cem'idir. Renkleri soluk demektir.

(Mefhûm-i Beyt): O nazeninler hüsnü 'uyûnda güya ki bakar-ı vahşir. Şu kadar ki bunlar ünsî ve ülfetgir, onlar ise insandan müteneffirdir ve bala-bülend ve hûb-endâm olmakta rimah-ı Hattiyе gibi mevzundur. Şu kadar ki onların âb u tâbı kalmamış ve bunların ise ravnak ve nadaratı bakî bulunmuştur demektir. Bunda şahid müvazenenin mümasale kısmı olduğudur ki fakrateynin ekser-i elfazı mukabiliyle muvazindir. أستعيز (وأتيناها الكتاب المستبين وهديناها الصراط المستقيم) بالله تعالى kavlı celilinde kitab ile sırat ve müstebin ile müstakim muvazın düştüğü gibi beyt-i da dahi (مها) ile (قنا) ve (وحش) ile (خط) ve (اوانس) ile (ذوابل) muvâzin düşmüştür.

قال

500

فاحجم لما لم يجد فيك مطمعا * واقدم لما لم يجد عنك مهريا

Bu beyt bahr-i tavîlden ve Mutavval ve Muhtasar emsilesindendir. Şârih bunu Mutavval'de Buhturî'ye ve Muhtasar'da Ebu Temmem'e azv etmiştir. Feth bin Hakan'ın arslan ile mübareze ettiğini beyanında Buhturî'nin nazm eylemiş olduğu kasidedendir. Zamir-i müstetirler hep esede racidir. (أحجم) ikdamın zıddı olan ihcamdan mâzî gaptir. (اقدام) ileri varmak ve (احجام) geri durmaktır. ⁽²⁾ (لما) vücudiyedir. Vaktine demektir. (مطمع) mahall-i tama'dır. (مهرب) gibi mahall-i firardır.

(Mefhûm-i Beyt): Mübarizi olduğun arslan sende kendince umidler olmayınca geriledi ve senden kaçıp kurtulacak yer bulmayınca (nâçar) üzerine vardı demektir ⁽³⁾.

¹ Kamusta Hatt'ın Bahreyn'de bir iskele olduğu ve rimah-i hatiyeye orada nâbit bulunduğu için değil orada satıldığı için oraya mensûb olduğu söylenmiştir.

² ومن سجعات الاساس : فلان مقدام مقحام ليس معه احجام. ذكرته في صيغ المبالغة في المقترض.

³ وقد أخذ هذا المعنى من قول سويد بن أبي كاهل:

ألم تعلموا أني سويد أنني * إذا لم أجد مستأخرا أتقدم

(s. 431)

O beytteki (احبّ) ef'âl babından muzarı mütekellimdir. (المرء) onun mef'ûlüdür. (ظاهره) onun zahir hâli demektir. (جميل لصاحبه) arkadaşı için güzel ve muvâfık demektir. (وباطنه) ve onun iç yüzü gış ve nifâktan sâlim demektir. (مودته) onun muhabbeti ma'anâsına mübtedadır. (تدوم) devamdan muzari'-i mü'ennes olup fâ'ili meveddete raci' zamir-i müstetirdir, cümlesi haberdır. (لكل هول) kavlindeki lam في ma'nâsındır. (هول) korku ve korkunç demektir. (هل) edatı istifham olup istifham-ı inkaridir. (كلّ) kavlindeki tenvin muzafun ileyhiden ivazdır ki (وهل كل حبيب) yahut (وهل كل انسان) demektir.

(Mefhûm-i Beyteyn): Ben ol kişiyi severim ki onun zahiri arkadaşı için hoş ve müvafık olduğu gibi batını dahi ğıl ve ğıştan salimdir. Muhabbeti her hâl hevlinakta daim bakidir. Herkesi muhabbeti her halde payidar olabiliyor mu? demektir. Bunda şahid sanaati kalb olduğudur ki bu beyti ma'kusen kıraatte yani mısra'î sâninin son harfinden başlayarak mısra'ı evvelin ibtidasına kadar tersine okumakta dahi bu suret hâsıl olur. اقرأ تعرف. Harirî'nin 16. Makamesi'nde dahi böyle tardan ve 'aksen kıraat olunur kelimatı ve menzum beş beyti vardır. O beş beytin birincisi şudur:

أُسْ ارْمَلَا إِذَا عَرَا * وَارِعَ إِذَا الْمَرْءُ اسَا
أَيُّ أَعْطَى الَّذِي نَفْدَ زَادَهُ وَافْتَقَرَ إِذَا أَتَى طَالِبًا لِلرَّفْدِ وَاحْفَظْ حَقَّ الْمَرْءِ إِذَا أَسَاءَ.

Seyfuddin İbnil Muşidd'in şu kavlinde dahi:

لَيْلَاضَا هَلَالَهُ * أَنَّى يَضَى بِكَوْكَبِ

Her kelime (ربك فكبر) nazmı ve Harirî'nin (ساكب كاس) kavli ⁽¹⁾ ve lisanımızdaki (موم) ve (قاضي أرجان) sayfa-i mezkûrede geçmiştir. ⁽²⁾ onun (عماد) isminde bir tilmizi var idi ki fenn-i inşâda maharatı ve divanı me'muriyeti ciheti ile (عماد الكاتب) diye ma'ruf idi. 597 Ramazanında Şamda vefat etmiştir. Onun kadı Abdurrahim ile ki Sultan Selahaddin Hazretlerinin kadısı olup fazilet-i edebiye ile ilm-i fetva ve kazayı cami' olmak meziyetine mebni (قاضي فاضل) diye namdâr olmuş ve sene-i mezkûre şahr-i rabi'ul ahirinde Mısır'da vefat etmiş bulunan fazılı meşhurdur. Bir takım muhaverat-ı edebiyesi vardır. Cümleden biri budur ki (عماد) ona atlı olduğu hâlde tesadüfî edip (سر فلا كبا بك الفرس) demişti ki gez, atının ayağı sürüçmesün demek idi. Kadı Fazıl derhal (دام علا العماد) diye mukabele etti ki ma'anâsı 'İmad'ın şerefi daim olsun demektir. Bu sözlerin ikisi de ma'küsen okunur ve maktûb-i müstevi olur.

¹ السكب هو الصب و الكاس القدح المملوء خمرا.
² لو كنت أجهل ما علمت لسرني * جهلي كما قد ساءني ما أعلم
كالصعو يرتع في الرياض وانما * حبس الهزار لانه يترنم

(s. 432)

(عماد) şu beyitleri bir mevhibde kadı Abdurrahim için söylemiştir:

أما الغبار فانه * مما أثارته السناياك
والجو منه مظلم * لكن أنار به السناياك
يادهرلى عبدالرحيم فلست أخشى مسّ نابك

Bunların ikisinde cinas-ı terkinin müteşabih kısmı ve birinde مرفو kısmı vardır. Ma'ahid'de olduğuna göre Seyfiddin İbnil Muşidd'in şu kavli (هاروت) lafzı hakkında luğazdır. ⁽¹⁾:

ما اسم اذا صحفته * فهو نبى مرسل
وهو اذا عكسته * كتابه المنـزل

قال

- 503 يا خاطب الدنيا الدنيّة انها * شرك الردى وقرارة الاكدار
504 دار متى ما اضحكت في يومها * ابكت غدا بعداً لها من دار
505 غاراتها ما تنقضى واسيرها * لا يفتدى بجلائل الاخطار

Bu ebyât bahr-i kâmilinden olup, birincisi metni Telhîs'te ve ikincisiyle üçüncüsü Mutavval'de dur. Harirî'nin (شعريه) tesmiye etmiş olduğu 23. makamesindeki eş'ârındandır. Mecmu'u 10 beyittir. Bunlar evvelidir. Şârih üçüncü beyti ⁽²⁾ atlayarak dördüncüyü üçüncü kılmıştır. (يا) edatı nidâdır. (خاطب الدنيا) münada mansûbdur. (خاطب) kesri ha ile olan hıtba-i nisâdandır ki kadını tezvice tâlib olmaktır. Bab-ı evvelden musarraftır. Tâlib ma'anâsında musta'meldir (الدنيا) ahiret mukabilidir. Kurban ma'anâsına olan dünüvvden müştaktır. Sonu pek yakın olduğu için tesmiye olunmuştur. (الدنيّة) hasaset demek olan dena'tten sıfat-ı müşebbehe olan (دنى) lafzının mü'ennesi olarak dünyaya sıfattır. Aslı الدنيّة'dir ⁽³⁾. Üçüncü ve beşinci bablardan musarraftır. (انها شرك الخ) cümlesi cevabı nidâdır. (شرك الردى) ma'anâsına olarak (ان)ye haberdır. (قرارة) dam ve tuzak demektir. (الردى) elif-i maksura ile helâk ma'anâsıdır. (شرك) müstakar ma'anâsıdır ki bir şeyin karargâhı demektir. Bunun muzafileyhi bulunan (الاكدار) zıtt-ı saf olan (كدر) yahut zıtt-ı safa olan (كدر) cem'idir. Humum ve ahzan ma'anâsında

¹ و ألغز بعضهم في الفيل فقال:

ما اسم شئ تركيبه من ثلاث * و هو ذي اربع تعالى الاله
قيل تصحيفه ولكن اذا ما * عكسوه يصير لي ثلثاه

² و هو قوله: واذا اطل سحابها لم ينتفع * منه صدی لجهامه الغرار

(لم ينتفع) أي لم يرتو. (الصدی) العطش. (الجهامة) السحاب الذي لاماء فيه. (الغرار) الذي يغمر من رآه.

³ (دنيته) ma'anâsına isim dahi olur.

(s. 433)

zebânzed olunmuştur. ⁽¹⁾ (هى دار) muhtede-i mahfuzun haberidir ki (هى دار) takdirindedir. kavlinde (متى ما) mezide ve (متى) istifhamiye-i zamaniyedir (بعداً لها) dünya hakkında bedduadır. (أبعدها الله وأهلكها) demektir. (من دار) lehe zamirinin merci'ini mu'ayyendir. Nahivden olan (el-Muktadab)'ın 370. sayfasında (من بيانیه) bahsine bakınız. (غاراتها) kavlinde (غارة) (باصقين) شیخون 'dan isim olan ve (غارات) (غارة) cem'idir ve mesâib ma'anâsında mübtedadır. (ماتنقضى) bir hadde intiha demek olan inkıdâ'dan fiil-i hâl menfî mü'ennestir. Cümlesi haberdır (واسيرها لا يفتدى) cümlesi me'tuttur. Dünyanın esiri onun tamî' ve müteşebbisi olarak kendini mâlik zanneden memluktur. (لا يفتدى) fidiye ve bedel verip esirlikten kurtarmak demek olan (الاقتداء) masdarından muzari' meçhul menfidir. (جلال الاخطار) ona müte'allıktır. (جلال) 'azaim ma'anâsınadır ki zahiren cem'-i celiledir ve lakin kamusta 'azim ma'anâsına olan celil ve iclal lafızların cem'i (جلال) diye gösterilmiştir. (الاخطار) kader ve şerefi olan şeyi ma'anâsında fethateyni ile olan (خطر) cem'idir. İzafeti sıfatın mavsufa izafetidir (بالاخطار الجليله) demektir.

(Mefhûm-i Beyt): Eyy denî dünyanın talibi ve ol 'acuz bed-likanın hevdar izdivacı olan kişi! Dünya, dâm-ı helâk ve karargâh-ı ekdâr bir cây-ı elemnâktır. O bir dâr-ı bi-karardır ki ne zaman bir günü içinde güldürmüş ise ertesi günü ağlatmıştır. Öyle daâr dûr olsun onun gârât ve musibâtı bir hadd-i intihaya ermiyor. Esir ve memlûku olan kimse kıymetli emval-ı 'azime feda edilmekle bile kurtarılamaz ⁽²⁾ demektir.

Bunda şahid (تشریح) olduğudur ki beyitler ikişer kafiye bina edilmiş olmakla herhangisinde durulsa ma'nâ sahih ve kâmil olunur. Nitekim Harirî o ebyatı kafiye-i ulâ üzerine dahi bina ederek şu yolda irâe etmiştir.

يا خاطب الدنيا الدنية انها شرك الردى
دار متى أضحت * في يومها أبكت غدا
واذا أظلل سحابها * لم ينتفع منه صدی
غاراتها ما تنقضى * وأسیرها لا يفتدى

Teşri'e (توشیح) ⁽³⁾ ve (توأم) dahi denir. Burada (تشریح) işra'

¹ Makamat şârihi Şureyş "ما يكره به الماء الصافي" diye tefsir eylemiştir.

² Çünkü esir-i mevte fidâ yoktur.

³ قال ابن الاثير: التوشيح هو أن يبني الشاعر ابیات قصيدته على بحرین مختلفین فاذا وقف من البيت على القافية الاولى كان شاعرا مستقيما من بحر على عروض واذا اضاف الى ذلك ما بني عليه شعره من القافية الاخرى كان ايضا شاعرا مستقيما من بحر اخر على عروض و صار ما يضاف الى القافية الاولى للبيت كالوشاح.

(s. 434)

cenâh manasındadır ki cenebelemek ve çıkıntı yapmak ta'bîr olunur. Şu'arâ-i Türk ve 'Acemin müstezadı bu kabilindendir. (متزايد) dahi derler. Ebu Cafer el-Gırnati'nin şu beyitleri dahi bu nev'indendir:

يا راحلاً يبغى زيارة طيبة * نلت المنى بزيارة الاخيار
حىّ العقيق اذا وصلت وصف لنا * وادى منى يا طيب الاخبار
واذا وقفت لدى المعرف داعياً * زال العنا وظفرت بالاطوار

Bunlarda iki kafiye vardır ki biri ebiyatın mebni bulunduğu râ kafiyesidir ve diğeri daha evvel olan nun ve elif kafiyesidir. Evv ahiri ebiyattan ikişer kelime atarak evvelki kafiye üzerine vakf olunur ise yine şöyle üç beyti müstakim hâsıl olur:

يا راحلاً يبغى زيارة طيبة نلت المنى
حىّ العقيق اذا وصلت وصف لنا وادى منى
واذا وقفت لدى المعرف داعياً زال العنا

قال

- 506 جودى على المستهتر الصّب الجوى * وتعطفى بوصاله وترحمى
507 ذا المبلى المتفكر القلب الشجى * ثم اكشفى عن حاله لا تظلمى

Bu iki beyit bahr-i kâminden ve Mutavval'de -i eş'ârdandır. Şârih bunu 'allame-i Şirazî'nin şerh-i Müftah'teki kavline aldanarak Harirî'ye 'azvetmiş ise de Makamat'taki ebiyatta bunlar görülmemiştir. Ma'arri'ye 'azvedenler dahi olmuş ise de bunları divan-ı Ma'arri'de dahi gören olmamıştır. (جودى) kerem ma'nâsına olan cûddan fî'l-i emr mü'ennestir ki tasrifi (جاد يجود)dendir. Hitab-ı habibeyedir. (المستهتر) istif'alden ism-i mef'ûl bünyesi ile bir şeye düşkün olup o hususta kendisine olunan levm-i ve şetme mübâlat etmeyen kimseye ma'nâsnadır (*¹). Sıfat-ı karinesi ile hub ve hevâ hırsı olan ehli garam maksûddur. (الصّب) âşık demektir : أحسب الصب أن الحب منكم : Şîrî'nin sükûnunu iledir ki fâ'il veznindedir. هوای bâtin ve hüzün ve hurkat ve şiddet-i vecd ma'nalarına olan ve vezninde bulunan (الجوى) masdarından sıfat-ı müşebbehedir. Masdar olan (جوى) sıfat dahi olur. Tasrifi bab-ı rabîdendir. Kalel el-Mucid: جوى جوى فهو Masdarı olan (تعطف) işfak ve tarahhum ma'nâsnadır. (وترحمى) kavli atf tefsiridir. (ذا المبلى) ona mef'ûldür (ذا) ism-i işarettir. (المتفكر القلب) İzafet-i lafziye üzere mürekkeb-i izafettir ve mübtelaya sıfattır. (الشجى) hazîn ve meşgûl ma'nâlarıdır. Muhaffeful ya dir ki kesr-i 'ayn ile فعل veznindedir. Bazı eş'ârda

¹ * كثير الاباطيل ma'nâsına dahi geldiği ve istimâli sığa-ı meçhul ile olduğu kâmusta mezkûrdur.

(s. 435)

Biddarura müşedded'ul-yâ olarak okunmuştur. (اكشفی) bab-1 sânidin fiil-i mü'enneştir. (عن حاله) onun mef'ûl-bih gayri sarîhtir. Keşfin isti'mâli böyledir. Kale Ta'ale: (وكشفت) (يوم يكشف عن ساق). (عن ساقیها) bab-1 sânidin müzar'-i menfi muhatabadır. Emir ba'dinde meczum olmuştur.

(Mefhûm-i Beyt): Âşık-ı dil-şâdeye halkın kendi hakkındaki ta'n u teşni'ine mübalatı olmayan üftâdeye, ey nazenin! Sen germ-res olup muvasalatıyla taattuf ve tarahhum ile şu biçareye ki kalben endişesi ve hüzn ve şugulu vardır, ba'dehu halini keşf ve taharri eyler, bu halde zulmetmemiş olursun demektir.

Bunda maksat bu iki beyitten her biri zulkavâfi olup teşrî'de dâhil olduğu hâlde musannıfın ta'rifine göre ondan hariç kalmış bulunduğudur. Çünkü musannıf (ومنه) (التشريع وهو بناء البيت على قافيتين يصح المعنى عند الوقوف على كل منهما) diye beyt-i müşarra'in ancak iki kafiye mebni olacağını söylemiştir.

Beyteyni mezkûreynin zulkavâfi olduğunun yani müte'addid kafiyele bina olunabileceğini beyane gelince onlar suret-i mutekaddimed mim kafiyesine ⁽¹⁾ bina olunmuştur. Ondan başka هائيه و فائيه و يائيه و وائيه 'den ibaret olmak üzere beş kafiye daha bina olunabiliyor:

جودى على المستهتر * ذا المبتلى المتفكر	قافية رائيه :
جودى على المستهتر الصب * ذا المبتلى المتفكر القلب	قافية بانيه :
جودى على المستهتر الصب الجوى * ذا المبتلى المتفكر القلب الشجى	قافية يائيه :
جودى على المستهتر الصب الجوى وتعطفى	قافية فائيه :
ذا المبتلى المتفكر القلب الشجى ثم اكشفى	
جودى على المستهتر الصب الجوى وتعطفى بوصاله	قافية هائيه :
ذا المبتلى المتفكر القلب الشجى ثم اكشفى عن حاله	
قال	

508 قفانك من ذكرى حبيب ومنزل * بسقط اللوى بين الدخول فحومل

Bu beyt kariben sayfa (421)de geçmiştir. Şârih bunu Mutavval'de ve Muhtasar'de lüzumî-mâle yelzemin tahkik makami için bitarikil-misâl zikr ve irâd etmiştir.

قال

509	ساشكر عمراً ان تراخت منيتي * اياى لم تمنن وان هى جلت
510	فتى غير محجوب الغنى عن صديقه * ولا مظهر الشكوى اذا النعل زلت
511	رأى خلتي من حيث يخفى مكانها * فكانت قذى عينيه حتى تجلت

¹ و في هذا من المسامحة ملا يخفى.

(s. 436)

Bu beyitler bahr-i tavîlden ve Telhîs şevahidindendir. Bizim Kitab-ı Teracüm'ün cüz-i evvelinde seksen sekizinci sayfasında olduğu üzere (*¹) Hamase-i Ebi Temmâm'ın bab-ı medihinde müntehab-i eş'ârındandır. Kaili divanda ta'yîn olunmayarak bâlâ-i ebyata yalnız (وقال آخر) denilmiştir. İmam-ı Merzuki şerhi divanında Muhammed Bin Sa'îd el-Kâtib'e nisbet etmiştir. Ziyad el-'Acem'e ve Ebu el-Esved el-Duelî'ye 'azv ve nisbet edenler dahi olmuştur. Kadı Şemseddin Bin Hilken onu Yahya Bin Hubeyre'nin tercümesinde İbrahim Sûlî'ye 'azv eylemiştir. Kitabı't Teracüm'de onun münasebet-i zikri dahi bu olmuştur ki İbrahim Sûlî denilen şair orada (ابن صول) elvezirin 'amzadesidir.

İbrahim Sûlî ile Ebu Temmam mu'âsırdır. İbrahim Sûlî'nin vefatı 243 tarihindedir. Ebu Temmam 231 senesinde vefat etmiştir.

(عمرأ) ona demektir. (لا أترك شكره أبداً) kavlinde harf-i istikbal müfid-i te'kididir. (ساشكر) mefulün-bih sarıhtır. Müntehab'ın müte'addi ve lazım bahsinde ve nahivden olan Muktabadab'ın mefulün-bih bahsinde mübeyyen olduğu üzere şekertehu ve şekerte lehu demek sahihtir ve fil-hadîs: من لم يشكر الناس لم يشكر الله.

(عمرؤ) den kim murâd olduğu hakkında dahi kütüb-i edebde birçok ihtilaf vardır. İbni Hilkan'ın ihtiyarınca (ابن صول) diye ma'ruf olan Amru Bin Mûs'ade el-vezirdir. Şerh divanında (عمرؤ بن ذكوان) yahut (عمرؤ بن سعيد بن العاص) olmak üzere gösterilmiştir. (بن عثمان بن عفان) diyen dahi olmuştur. Ma'ahidu't Tansis'te ise "Kaili ebyat Abdullah Bin Ezzubeyr el-Esedi olup memduh ve meşkûr vaki' olan Amru'dan dahi Murâd Hazret-i Osman'ın oğlu Amr'dır." denilmiştir. (ان تراخت) ma'anâsınadır ki (تراخت) kelimesi gerilemek olan (التراخي) masdarından mâzî mü'ennestir. Fâ'il-i mevt ma'nâsına olan ve vezinde bulunan (منيه)dir, ya-i mütekellime izafetle (منيتي) olmuştur. Takdireni merfû'dur (ايادى) 'umrenden bedeli iştimal olmak üzere lafzen mensuptur. (ايادى له) takdirindedir. (على ايادى له) takdiri ile nez'-i hafid üzere mansûb demek dahi veçhe hasendir. (ايادى) ni'met ma'nâsına olan yedin cem'il cumu'udur. (لم تمنن) cümlesi sıfattır. Ya kat' ma'nâsına olan (المن) masdarından veya hud serseniş demek olan (المنة)den muzari'-i meçhûl-i mü'ennestir. Naib-i fâ'ili eyadiye raci' zamirdir. Kelime muazz'aftır. Lügat-i ehli Hicâz üzere mefkuktur. (ولا تمنن تستكثر: قال تعالى) vasliyedir. (هو) mubtede-i mahfuze haberdur. (فتى) azumet ma'nâsına fiili ma'zi mü'ennestir. (غير ممنوع غناه عن صديقه بل يشرك صديقه في غناه مدة) sıfattır. (غير محبوب الغنى) demektir. (كavli (محبوب الغنى) kavline 'atfen mecrûrdur. Gayre rabt ile merfû' okumak dahi caiz ise de divanda cerr ile meşkûl ve madbûttur. (إذا) takdirindedir. (نعل) ma'lûm olduğu üzere

¹ Evradehu "ان تراخت" bedelinde (ما) masdariyye-i zamanîyyedir. Kitabımızın dört yüz on yedinci sayfası hâmişinde dahi (ان) bedelinde (ما) mezkûr olmuştur.

(s. 437)

ayakkabıdır. (زلت) lafzı kaymak ve sürçmek demek olan (الزل) masdarlarında fiil-i ma'zi mü'ennestir. Mü'ennes ma'nevi olan ne'le müsnettir. Ne'lin kayması sıkıntıya düşmekten kinayedir. Sukut-i ma'nevi sukutu hissiye teşvik olunarak fakr u zarurete düşmeğe ayakkabı kayup düşmek ta'bîri edilmiştir. (رأى) fiilene mef'ûl olan (خلى) lafzında feth-i خاء ile fakr u fâka ma'anâsınadır. "الخلة تدعو الى السلة" ta'bîr olunur ki fakr u zaruret sahibini sırkata sevk eder demektir. (من حيث يخفى مكانها) hacatın veçh eblağ üzere kafasından kinayedir ⁽¹⁾. Bunda kendisini sabr u tahammül sahibi olmak ile tavsif vardır ki ben fakr-ı halimi kimseye belli etmeyip ihfa etmek demektir. (فكانت) fiilinin zamiri (خلى)ya râci'dir (قذى عينيه) terki binde muzaf-ı vaki' olan (قذى) veznen ve ma'nen (2) olarak (كانت) fiiline haberdır. Gözlerine tiki oldu demektir. 'aynın müsenne vaki' olması kemal-i teellümünü ima' içündür "لم يصبر عليها كما لم يصبر الرجل على قذى عينيه" demektir. (تجلت) fiilinin fâ'ili halaye raci' zamirdir. "انكشفت عني باحسانه" demektir.

(Mefhûm-i Beyt): Ben bundan böyle 'Amr'a eğer ecelim gelmez ise şükredeceğim yani ol ni'metlerine teşekkür eyleyeceğimdir ki 'ızam-i kadr ile beraber arkası kesilmemiş (yahut) minnet ile alude olmamıştır. 'Amr, bir zat-ı fütuvvet-simattır ki onun hâl-i gına ve yesari kendi sadıkından memnu' olmayup zaman yesarında sadıkı dahi ona şerik ve servetinden müstefiddir. Sevk-i saha ile kendisi sıkıntıya düştüğü vakit dahi izharı te'ellüm ve teşekki edici değildir. Benim fakr u hacatımı saklı yerinden görmekle benden o hâl (yine kendi lutfuyla) za'il oluncaya kadar göz elemi gibi kendisine acı gelmiştir demektir.

Bunda şahid: (لزوم مالا يلزم) olduğudur ki harf-i revî olan تاء'den evvel birer de لام iltizâm olunmuş ve onların hepsi meftuh bulunmuştur.

قال

512 إذا افتقر المرار لم ير فقره * وان ايسر المرار ايسر صاحبه

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval'de ebyâtından babu'l hamasede Sa'd Bin el-Naşib el-Maznî'nin:

فان تعذلىنى تعذلى بي مرراً * كريم نثا الاعسار مشترك اليسر (3)

kavlinin şerhinde olduğu üzere (مرار) isminde bir şairindir. (4)

¹ كما في كتابنا التراجيم. Memduh mâdihin cebhesinin altında yeğenin yırtık olduğunu görmüş imiş.

² قال الشاعر: ظمنت وأي الناس تصفو مشاريبه : Asıl (قذى) göze ve suya düşen çöptür.

³ إذا أنت تشرب شراب على القذى * ظمنت وأي الناس تصفو مشاريبه (مرراً) demektir. Bunda tecrîd vardır. (نثا) in maktûb maksurudur. O haber-i hayırda ve bu mutlak haberde müsta'meldir.

⁴ Hamase şerhinde böyle görülmüştür. Ancak (مرار) nâmında şu'aradan birçok kimse vardır: مرار بن سعيد الفقي، مرار بن منقذ التيمي، مرار بن سلامة العجلي، مرار بن بشير، مرار بن معاذ وغيرهم.

(s. 438)

(الاييسار) ma'nâsınadır ki sahib-i yasar ve servet olmak demek olan (الاييسار) masdarından fiil-i mâzîdir. Şerh-i Hamasa'da (إذا)ye bedel dahi (ان) vaki' olmuştur.

(**Mefhûm-i Beyt**): Mirar muhtaç düştüğü vakit onun eser-i fakrı görülmez yani fakr hâline kimse müttali' olmaz. Yasar (Kolaylık) zamanında yâr ve ahbabına kolaylık peyda eder demektir. Şârih bunu Mutavval'de sabıku'z zikr ebyat-ı selasanın ikincisi ma'nen münâsib olmak itibari ile zikreylemiştir. (ابن الاطنابه)'nin olup Hazret-i Ali radiya Allah-u te'ale anhunun Hazret-i Talha radiy Allah-u te'ale 'anhu (جمل) vakıasında maktuller arasında görerek temessül etmiş oldukları şu beyit:

فتى كان يدينه الغنى من صديقه * اذا ما هو استغنى ويبيده الفقر

dahi ma'nanın ona karib ve makamı münasibdir.

قال

513 لما تؤذن الدنيا به من صروفها * يكون بكاء الطفل ساعة يولد

514 والآن فما يبكيه منها وانها * لا وسع مما كان فيه وارغد

Bu iki beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval emsilesindendir. İbnu Rummî'nin eş'ârından olup bunların salisi olmak üzere şöyle bir beyit daha görülmüştür:

إذا أبصر الدنيا استهلّ كأنه * بما سوف يلقى من أذاها يهدد

(ما) lafzında lam ta'lil içündür ve mısra'-ı sâninin evvelindeki (يكون)ye müte'allıktır. (الايذان) masdarından mavsûladır ve mevki'-ı cerrdedir. (تؤذن) i'lam ma'nâsına olan (الدنيا) fâ'ildir. (به) zamiri mevsule aittir. (من مصروفها) onu mübeyyindir. (صروف) hile ve hedasan-i dehr demek olan sarfin cem'idir. Zamir dünyaya râci'dir. (بكاء الطفل) kavli (يكون)nun merfû'udur. (طفل) mevlüd ma'nâsınadır ki doğan çocuk demektir. (ساعة يولد) doğduğu saatte ma'nâsına olarak (يكون) fiilinin zarfidir. (يولد) doğmak ma'nasında mechul-i isti'mâl olunan viladetten (*¹) muzari'dir. Na'ib-i fâ'ili tıfla raci' zamir-i müstetirdir cümlesi saate muzaf ileyhi olarak mahallen mecrûrdur. Esmâ-i zamaniyenin ef'âle izafeti şai'dir: (يوم ينفخ في الصور) kavlinde "وان لم يكن كذلك" şart mahzuftur (لا) nafiyyedir. Şart mahzuftur "فما يبكيه" cümlesi şart mahzufun cevabıdır. (ما) istifham-ı te'accubidir ve mübtedadır. (يبكيه) cümlesi haberdur. (بكى) kelimesi ağlatmak demek olan (الابكاء) masdarından muzarı'ı gaibdir. Fâ'ili içindedir. Meful zamiri tıfla râci'dir. يقال: أبكىته إذا (انها) ve (منها) صنعت به ما يبكيه

¹ Muntahab'ın masadır-ı bahsî müntehasına bakınız.

(s. 439)

zamirleri dünyaya râci'dir. (وانها لاوسع) cümlesi hâldir. (ان)nin haberine mezid-i te'kid için dâhil olmuştur. (وارغد) üzerine ma'tûftur. Ku'ran-ı Kerim'de vârid olduğu üzere si'e-i zendiganidir geçinmekte darlık olmamaktır. (مما كان فيه) kavlindeki (ما) hâl veya mekândan ibarettir. (كان)nin zamiri müstetiri tıfla ve (فيه) zamiri (ما)ye râci'dir.

(**Mefhûm-i Beyteyn**): Çocuğun hin-i viladette ağlaması dünya kendinin tekallûbat-ı mü'ziyesine dâir bildirmekte olduğu şeyden olur, yoksa yani iş böyle olmazsa dünya umurundan çocuğu ağlatacak ne vardır? ki dünyanın bulunduğu hâl ve mevki'den çok geniş ve vafiru'l 'ayştir demektir. Bunda maksûd: harf-i revî olan daldan evvel fethe iltizam olunduğudur. Lüzum-i mâlâ-yelzemin bir nev'inde hem harf ve hem hareke iltizam olunmuş olur. (فاما اليتيم فلا تقهر واما السائل فلا تنهر) kavli-i keriminde ve musannıfın Murâd ettiği (سأشكر عمراً الخ) beyitlerinde olduğu gibi ve bir nev'inde ya yalnız harf yahud yalnız hareke mültezim olur: (وان يروا آية يعرضوا ويقولوا سحر) اقتربت الساعة وانتشق القمر , (قمر) ile (مستمر) lafızlarında yalnız harf ve İbnu Rumî'nin beyitlerindeki (يولد) ve (أرغد) ve (يهدد) kelimelerinde yalnız hareke mültezim olmuştur. Me'errî şu ebyatında خاء-i sakineyi iltizam etmiştir:

بنت عن الدنيا ولا بنت لى * فيها ولا عرس ولا أخت
وقد تحملت من الوزر ما * تعجز أن تحمله البخت
ان مدحونى ساءنى مدحهم * وخلصت أنى فى الثرى سُخْتُ

şu kı'tasında زاي -yi meftuheyi iltizam etmiştir:

لا تطلبنَّ بآلة لك رتبة * قلم البليغ بغير جد مغزل⁽¹⁾
سكن السما كان السماء كلاهما * هذا له رمح وهذا أعزل

İbn-i Rum'i'nin zikrolunan ebyatı istihlal-i sıbâ hakkında bir hüsn-i ta'lildir.⁽²⁾

ضحكنا وكان الضحك من سفاهة * وحق لسكان البسيطة أن يبكوا
يحطمنا صرف الزمان كأننا * زجاج ولكن لا يعاد له السكب
قال

515 فتننى فجنتنى تجنى * بتجن يفتن غب تجنى

Bu beyit bahr-i hafiften ve Mutavval'de mezkuûr ebyattandır. Harirî'nin (حليبه) tesmiye etmiş olduğu 46. makamesindeki eş'ârındandır. (فتنتنى) beni meftun ve mu'azzebu'l kalb ettiği ma'nâsına fiil

¹ Bu kıta iki yüz on ikinci sayfada geçmiştir.

² Yâdında mıdır ki doğduğun dem
Sen ağlar idin gülerdi âlem
Bir öyle hayat geçir ki olsun
Mevtin sana hande halka mâtem

(s. 440)

ve mef'ûldür. Fâ'ili (تجنی)dir ki تفعل vezninde olarak bir kadının ismidir. Bu ma'nada (افتان) dahi fitne gibidir. Kale A'sa Beni Hemedân:

لئن فتنتني لهي بالامس أفتنت * سعيداً فامسى قدقلا كل مسلم

(فجنتني) ma-kabline ma'tûf ve fâ'il de onunla mütenazi'dir. Bu mâzî mü'ennesin masdarı olan "التجنين" çıldırtmak demektir. (يتجن) kavli 'alattenezu' her iki fiile mef'ûldür takdirene mecbur ve mahallen mansuptur. باء sebebiyledir "التجنى" tecürüm ma'nâsınadır ki birisini hakkında iddi'a-i zenb etmektir. يقال: تجنى عليه إذا ادعى ذنباً لم يفعله. Şureyş tîh ve dalâl ile tefsir etmiştir ki ganc ve işve edası demektir. (يفتن) iftitandan muzarı'-ı gaibdir. "يتتوع" ma'nâsınadır. fa'ili masdar olan (تجنی)ye raci' zamirdir cümlesi sıfattır. İsm-i imra'a olan (تجنی)ye ircâ' ile fiili mü'ennes dabt edenler de olmuştur. (غَبَّ تَجَن) demektir. Ba'd ma'nâsına olan (غَبَّ)e muzaf-ı ileyhi olarak takdirene mecrûr bulunan (جنى) lafzında y'nin bazı nüseh-i makamette olduğu gibi bakası müşakele-i hatıyyeye bina'endir.

(Mefhûm-i Beyt): (تجنی) nam-ı mehbube mütenevvi' ve birbirini müte'akib hakkımda vuku' bulan tecenni ile yani işlemediğim cürmü iddia etmek (ياخود) 'ale-l ifrat işvebazlık edip kibir ve tecebbürde bulunmak ile beni azarda-dil eyledi demektir. Bunda şahid olduğudur ki kelimat bütün hüruf-i müttasiladandır. Bu kadar değil makamatta bunun Mâ-ba'di olmak ve hep böyle musıl bulunmak üzere beş beyit daha vardır. Hep hüruf-i muttasılardan ve hiç noktasız ve hep noktalı ve bir kelimesi noktalı biri noktasız beyitler dahi vardır. Bunlar si'e-i Arabiye hasa'isidir.

قال

516

دَرّاً وَدُرّاً وَوَرْدًا وَوَرْدًا وَأَدْرَكَ إِنْ زُرْتُ دَارَ وَدُودٍ

Bu beyit bahr-i mütekaribden ve Mutavval'de mezkûr ebyattandır. Müdevverdirdir ki mısra'-ı evvelin ahiri (ودود) lafzın vavıdır. Mısra'-ı sâni lafzı un sonundaki d'den ibtida etmekteidir. Beytin kaili sayfa (275)te geçen Reşiduddin Vatvat'tır. (وادرك) kavlinde vav ma-kablinindir. (ادرك) yetişmek demek olan idraktan muzarı'-i mütekellimdir. fâ'ili vacibul istitar olan zamir-i müstedirdir. Mefulü mısra'-i sâni'deki (دراً) kavlidir. (دارودود) terkibi fiilinin mefulüdür. (ودود) bir kadının ismidir ve te'nisi ma'nevi ile gayr-i munsarıftır. (در) feth-i dal ile sût ve hayır ma'nalarındadır. (ودراً الخ) kavli hassın 'ama 'atfi kabilinden olarak ma'tûftur. (در) zamm-ı dâl ile inci ma'nâsınadır. (ورد) feth-i vau ile gül ta'bîr olunan çiçektir. (ورد) zamm-ı vau ile al duru demek olan farası verdin cem'idir. (*¹) على مثال جَوْنٍ وَجَوْنٍ

¹ Kesr-i vav ile okuyup evradın evrâdın müfradı kılmakta hiç ma'na yoktur.

(s. 441)

(Mehfûm-i Beyt): Ben eğer (ودود) nâm-ı hatunun hanesini ziyaret eder isem hayr-ı kesire ve hususan inciye ve gül çiçeğine ve duru renkli atlara dest-res olurum demektir. Bunda şahid (مقطع) olduğudur ki kelimat hep huruf-i munfasılâdandır. Ve misli kavli gayrih:

زر دار زر زور و دار زرارة * و دار رداح ان أردت دواء

زار دواء دار اروى واروى * ذات دل اذا رأيت داودا

قال

517

من يلق يوماً على علته هرمًا * يلق السماحة فيه و الندى خلقا

Bu beyit bahr-i basitten ve Mutavval şevaidindendir. Şu'âra-i cahiliyeden Zuheyri Bin Ebi Sülma el-Müzani'nin. Memduhu (هرم بن سنان) hakkında söylediği bir kasidenindir. (من) şartiye-i cazimedir. (يلق) (يرى) ma'nâsına fiil-i şarttır. (يوماً) onun zarfidir. Yevmin münekker olmasında memduhun cûdu için mu'ayyen gün olmayıp hangi gün yanına varılsa civanmert bulunacağını ima vardır. Yevmiden ساعة من نهار ma'nâsını irâde etmek dahi be'îd değildir. (على علته) kavli "على كل حال" yani onun her hâlinde gerek hâl-i yûsründe gerek hâli 'ûsründe demektir. (علات) illetin cem'i olup burada ondan sahibini meşgul kılan hâl ma'nâsına maksûttur. Züheyr bir diğer beytinde dahi yine سنان hakkında bu tab'iri istimal etmiştir. (1). (هرماً) mef'ûldür. (هرم) 'alem-i münekkerdir. Murâd (هرم بن سنان بن ابى حارثة المروى) 'dir ki ecvad-ı Arap'tan dır. Züeyhyr'in medhiyeleri ile ibka-i nâm etmiştir. (2) nitekim denilmiştir.

الشعر يحفظ ما اودى الزمان به * والشعر أفر ما ينبى عن الكرم

لولا مقال زهير في قائده * ما كنت تعرف جوداً كان في هرم

222. sayfadaki beyitte olduğu vecihle fethetiyni ile olan ve pirlik ve pek ihtiyarlık ma'nâsında bulunan (هرم)ın sıfat sigası burada olduğu gibi kesri راء ile dir. Mısır'daki fir'avun tepeleri dahi selhurdalıkları cihetle (أهرام) tesmiye olunur ki bunun cem'idir. (يلق) cümlesi şarta cezadır. (السماحة) mefuldür. Cûd ve kerem ma'nâsınadır. Ata ma'nâsına olan (الندى) ona mefuldür. (فيه) zamiri hareme râci'dir (خلقاً) hâldir. (خلق) Zammeteyni ile seciye ve tabiat ma'nâsınadır (3)

(Mefhûm-i Beyt): Kim ki günün birinde Hiram Bin Sinan'ı ne hâlde olur ise olsun görür ise cûd ve 'ata zatında merkuze bir tabiat halinde görür demektir. Bunda şahid (ترديد) olduğudur ki (يلق) fiili ol zatı memduha ta'lik olunup ba'de onun

(s. 442)

‘ayni olan ikinci (يلق) ondaki semahatin hılkı ve cibilli olduğuna ta’lik edilmiştir. Bu, muhassinattan ma’dûd bir şey değildir.

قال

518 صفراء لا تنزل الاحزان ساحتها * لو مسها حجر مسته سراء

Bu beyit bahr-i basitten ve Mutavval emsilesindendir. (حلبة الكميت)’de olduğu üzere Ebu Nevvas’ın Hamriyat’ındandır. Ma-kabli şöyledir:

دع عنك لومى فان اللوم اغراء * ودوانى بالتى كانت هي الداء⁽¹⁾

Mâ-ba’di şudur:

من كف ذات حرفى زى ذى ذكر * لها محبان لوطى وزناء
قامت بابريقها والليل معتكر * فلاح من وجهها في البيت لألاء
فارسلت من فم الابريق صافية * كأنما أخذها للعقل اغفاء
رقت عن الماء حتى ما يلانمها * لطافة وصفا عن شكلها الماء
فلو مزجت بها نوراً لما زجها * حتى تولد أنوار وأضواء
دارت على فتية ذل الزمان لهم * فما يصيبهم الا بما شاؤا
فقل لمن يدعى في العلم توسعة * حفظت شيئاً وغاب عنك أشياء⁽²⁾

(صفراء) mübteda mahzufe haberdir. “هى صفراء” takdirindedir. Zamir, mü’ennes-i sama’i olan hamrden kinaye olarak beyt-i mütekaddimde bulunan (التى)ye râci’dır. Lafız-ı (صفراء) asfarın mü’ennesidir. Humur enva’ından yakut-i asfar renk olanı (3) maksûddur.” Dinâr maksûddur.” diyenler nukud-i edepten teh-i dest bulunanlardır. Safra bedelinde (صهبا) dahi rivayet olunmuştur ki esma-i hamrdendir. (لا تنزل الخ) fiiline cümlesi sıfattır “لا تحل” ma’nâsınadır. (أحزان) humumdur. (ساحتها) Murâdı kurb ve civardır. mefuldür. (ساحة) gibi emâkin aralarında olan aralıklardır. Murâdı kurb ve civardır. (لو لا صقها) ma’nâsınadır. (مس) fiilene fâ’il olan (حجر) den hakikatı üzere taş ma’nası Murâddır. Gızzatte ma’a-adem-i te’essürde taş şebih bir insan irâdesi dahi kabildir. (مسته) demektir. Fâ’ilî sürur ma’nâsına olup elif-i te’nis-i memdüde ile mü’ennes olana (سراء)dir.

(Mehfum-i Beyt): Benim dert-i humarıma öyle bir sahbâ-i saf-ı renk ile deva-saz ol ki humûm

¹ مأخوذ من قول الاعشى: وكأس شربت على لذة * و أخرى تداولت منها بها

² Bu mısra’ı şârih bundan mukkaddem tarizan imrad etmiş olduğunu s. (293)’de sadrıyla beraberzıkr etmiştir. Şihâb Hafaci Kadı haşiyesinde sure-i Mâide’deki (لاتسألوا عن أشياء) kavlı-i keriminin tefsirinde lafz-ı (أشياء)nın veznine dair ma’lum olan bahs-i lagaviyi mezd-i tahkik ile bir mebhas-i latif kılmış ve o lûbabdaki ekâvili nazma götürerek sonunda mısra-ı mezkûru pek güzel tazmin etmiştir. Bizim (الحقائق)ın misvedatında Abdullah İbn Hüzafe -رضي الله تعالى عنه- hazretlerininintercümesine derç olunmuştur. يسر الله تعالى طبيعه.

³ فكأنه - تجاوز الله تعالى عن سيئاته - سرق هذا المعنى من قوله عزوجل: صفراء فاقع لونها تسر الناظرين.

(s. 443)

ve gumûm onun kendine değil kurb ve civarına bile konamaz, ona taş dahi mülâsık olsa taşta da surur ve inbisat isabet eder demektir. Bunda şahid (مسها) ile (مسته) de olan terdiddir.

قال

519

ايها القاضى بقم * قد عزلناك فقم

Şârih bunu Muhtasar'da kavî-i Sahip İbn-i Abbad olmak üzere zikretmiş ve nesr-i müsecc'e gibi gösterilmiş ise de taktî' bunun bahr-i medide tevfiğ eylemiştir. (أيها) harf tavassuttur. Edatı nida mahzuttur (القاضى) münadadır. (بقم) sıfattır. Kum şehrinde (*¹) olan kadı demektir. (قد عزلناك) cümlesi cevabı nidadır. (فقم) makam-ı hükümetten ma'zulen kıyâmı emirdir. Mefhumu zahirdir. Şârih bunu ibarede ma'nâ-i lafza değil lafz-ı ma'naya tâbî' kılmak lazım olduğuna dair (مفتاح) ma'lûmatı olarak açmış olduğu bahsin sonunda irâd edip kâdının "Vallahi beni ancak bu nazmın ecrası azletti." demiş olduğunu söylemiştir.

(شرح ابیات الخاتمة)

(ŞERH-İ EBYAT-İL HÂTİME)

قال

520

انت لم تتصف اخاك وجدته * على طرف الهجران كان يعقل

521

ويركب حد السيف من ان تضيمه * اذا لم يكن عن شفرة السيف مزحل

Bu iki beyt bahr-i tavîlden ve Telhîs şevahidindendir. Divan-ı Hamasa'nın babü'l edebinde müntahab bulunan eş'ârdandır. Evveli bundan sonra dur. Kaili (معن بن اوس) 'dir ki şair-i muhadramdır. (اذا) ma'nâ-i şartı havî bir zarftır. (انت) fiili mukaddere fâ'ildir. Onun müfessiri olan (لم تتصف) adletmek ma'nâsına olan insaftan muzar-i muhatabdır. "النَّصْفَة" ondan isimdir. (اخاك) mefuldür. Uhuvvet-i nesebiye Murâd değildir. Sâhib ma'nası maksûddur (وجدته) zamiri ona râci'dir. (الهجران) terk ve kat'-ı ülfet ma'nâsınadır. (ان كان يعقل) eğer aklederse demektir ki bir şart-ı hasendir. Vebice düşmüştür. Zira akletmez ise ihsan ile isâ'et meyanını dahi fark etmez ve insaf ile zul ve i'tisaf arasını temyîz eylemez (ويركب حد السيف) cümle-i mübteda-bihedir. (حد السيف) kılıcın kesen yeridir. Umur-ı sa'be için musta'âr olmak da caizdir. Rukubdan ikdam ma'nası Murâd olunur.

¹ Acemistan'ın kısm-ı garbisinde ve İsfahan'ın şemâlinde. Irak-ı Acem'in büyücek şehirlerinden olup dağlar arasında bir güzel ova içinde fındık ve fıstık ağaçları çok bir yer olduğunu ve üç mil muhitinde on altı bin nüfüsü havî bulunduğunu cuğrafya haber veriyor. (سراج الدين قمي) oraya mensûb bir şair-i Fârisî'dir Meş'ahir-i Nisa'da bilmünasebe mezkûrdur. (قم)'un miminde teşdid yoktur.

(s. 444)

(من أن تضيمه) kavlinde (من) bedeliyye veya ta'liliyyedir. (تضيم) zulm ma'nâsına olan daymıdan muzarı'-ı muhatabdır. (شفرة السيف) hadd-i seyf ma'nâsınadır. Evvelindeki (عن) mu'ahher (مزحل)e müte'allıktır. (مزحل) لم يوجد ma'nâsına olan (لم يكن) fiilinin fâ'ilidir. زحل عن مكانه "ای تنحی" ma'nâsınadır ki uzak ve alarga olacak yer demektir. Min kavlihim "زحلاً" ای تنحی "زحلاً".

(Mehfûm-i Beyt): Sen arkadaşına munsıfane mu'amele etmediğin vakit eğer akı var ise onu sen hicrân canibinde bulursun yani seni terk etmiş görürsün, senin ona zulm ve cûr etmeğe beden (yahut) zulmünden kaçıp kurtulmak için kılıç ağzına binmekten yani tehlike ve muhatarayı göze almaktan başka çare kalmadığı hâlde o, ona dahi rakib ve muktahim olur demektir. Bunda şâhid (انتحال) olduğudur ki bu şiir (معن بن اوس) olduğu hâlde onu Abdullah Bin Ezzubeyr Hazretleri huzur-i Muaviye'de kendinin olmak üzere okumuştur. Meclis-i Muaviye'den ayrılmadan (معن) gelip kasideyi bi-tamamihe inşad ederek hilâf-i hâl mütebeyyin olmakla ma'rad-I i'tizarda Hz. Abdullah: "Şiir onundur ancak o benim sût birâderim olduğundan şiirine ben ahakkım." demiştir. Bunu Şârih musannıfa tebe'en "فقد حكى الخ" bu vecih ile zikretmiş ise de bence bunda nazar vardır. Abdullah İbnu Zubeyr Hazretleri Sahabidir (ه) muşar-ı ileyhin tercümesinde buhl ve imsakine kadar her hâl-i olduğu hâlde bu intihal-i mezkuûr değildir. Hem de öyle ebiyyu'n nefis bir zattan böyle mazmun intihal pek müsteb'eddir. Uhuvet-i rida'ye ile i'tizar ondan da eb'eddir. Çünkü ibtida hicret-i seniyede mevlûd olan bir zat ile cahiliyet ve İslâm'ı müdrik bir şair-i muhadram-i arasında uhuvvet-i rida'ye nasıl tasavvur olunur. 'ind-el muhaddisîn:

أبناء عباس وعمر وعمر * وابن الزبير هم العبادلة الغر

mazmununca (عبادله) unvanı ile mümtaz olunan ecille-i eshabdan bir zatı böyle bühtanlar ile müttehem bil-kezip mi tanıyacağız? Hâşa.

قال

522 لعمر ك ما ادرى وائى لاوجل * على اينا تغدو المنية اول

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval ve Muhtasar'da mezkûr eş'ârdandır. Şârih bunu iki şerhinde dahi bundan evvelki iki beytin bulunduğu kasidenin matla' beyti olmak üzere zikretmiştir. O kasidenin matla'ı ile beraber on üç beyti Divan-ı Hamasa'nın babü'l edebinde dur. Tamamı olmadığı Hatib-i Tebrizi'nin ifadesinden müstefaddır ki Hatib-ı müme'ileyhi onun şerhinde demiştir: Ma'en Bin Evs'in bir sadığı vardı Me'en onun hemşiresiyle mutezevvic idi hasbel-kadar onu tatlık edip başka bir kadın tezevvüc eyledi sadığı olan zat bunun üzerine onunla kelâm etmemeye yemin etti (معن) işte onun isti'tafı ve istimaleti için bu keşideyi inşa eyledi. Ebyatı içinde kıssaya delalet eder, söz vardır o da şudur:

فلا تغضب أن تستعار ضعينة * وترسل اخرى كل ذلك تفعل

(s. 445)

Bu beyit metn-i Hamasa'nın orasında olan ebyaât içinde yoktur. Orada mevcut ebyatın matla'ından sonrası şöyledir:

- وانى اخوك الدائم العهد لم أخن * ان أيزاك خصم أونبابك منزل (1)
 احارب من حاربت من ذى عداوة * واحبس مالى ان غرمت فاعقل (2)
 وان سؤتتى يوماً صفحت الى غد * ليعقب يوم منك آخر مقبل (3)
 كأنك تشفى منك داء مساءتي * وسخطى وما في ريثتي ما تعجل (4)
 وانى على أشياء منك تربينى * قديماً لذو صفح على ذاك مجمل (5)
 ستقطع في الدنيا اذا ما قطعتنى * يمينك فانظر أى كفت تبدل (6)
 وفي الناس اذا رثت حبالك واصل * وفي الارض عن دار القلى متحول (7)

اذا انت لم تنصف البيتين

- وكنت اذا ما صاحب رام ظنتى * وبذل سوء بالذى كنت افعل
 قلبت له ظهر المجنّ فعلم ادم * على ذاك الاريتما اتجول
 اذا انصرفت نفسى عن الشيء لم تكذ * اليه بوجه آخر الدهر تقبل

ma'nâsına ma'âlem (ما أعلم) (ما أدري) demektir. (حياتك قسمى) mahzûfu'l haber mübtedadır. (لعمرك) cevap-ı kasemdir. Mefulü mısra'-i sâninin mazmunudur. (8) (وانى لاوجل) cümlesi arada ecnebidir ki bir fiil ile onun müta'allıkı arasına girerek mü'tarida olmuştur. (لاوجل) lafzındaki lam-inin haberine mezidi tekid için ziyade edinen lam-ı meftuhadır. (اوجل) korku ma'nâsına fetheteyni ile olan ve وجل'den sıfat-ı müşebbehedir. Hatib der ki bu kelime müzekkerde افعل olup da mü'enneste فعلاء olmayandandır. Bunun mü'ennesi وجلة وملت اوجل وآجل وجلأ فانا وجل واوجل " . اهد (أوجر) dahi denir ra ile ma'nasında olmak üzere " وقلبي من كذا أوجل " (أوجل) denir. " غدا عليه يغدو غداً " Gayn ile " غدا عليه يغدو غداً " Ayn ile " غدا عليه يغدو غداً " denir ki ona erkenden geldi demektir. Ayn ile " غدا عليه يغدو غداً "

(s. 446)

denir ki ona zulmetti ve üzerine atladı demektir. (المنية) mevt ma'nâsına olarak fi'li mezkûre fâ'ildir. (اول) izafetten maktu' zuruf-i mebniyyeden olup evvelen ma'nâsınadır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Hayatın hakkı için ben bilmiyorum hem de korkudayım ki ölüm hangimize evvel gelip çatacaktır demektir. Bunda beyteyni mutakaddimeynin bulunduğu kasidenin matla'ını te'yininden başka buraca bir maksat yoktur.

قال

523 دع المكارم لا ترحل لبغيتها * واقعد فانك انت الطاعم الكاسي

Bu beyit bahr-i basitten ve Mutavval ve Muhtasar'da mezkûr eş'ârdandır. Hutey'eh⁽¹⁾ namındaki şair-i muhadaramin Zibrikan⁽²⁾ hakkında hica-i maksûd olan bir kasidesindendir. (دع) ma'nâsına fi'l-i emrdir. (المكارم) mef'ûldur. Fi'l-i Kerem demek olan ve mazmumu'r ra bulunan المكرم ve المكرمة kelimelerinin cem'idir. (لا ترحل) bir yerden bir yere gitmek demek olan ve bab-ı salisten musarrafa bulunan 'الرحلة' masdarından nehy-i hadırdır. (لبغيتها) ona muta'allıktır. Lam te'lil içindir. (بغية) 'nin kesr ve zammiyle matlûb olan şeydir. مكارم talebi için demektir. (واقعد) Mecmui matkaddeme ma'tûftur. (الطاعم) ma'nâsınadır. (الكاسي) zül-kisve ma'nâsınadır.⁽³⁾

(**Mefhûm-i Beyt**): Sen mekârimi bırak ve onu taleb-i kaydinde olmayıp otur, zira sen ancak yiyip içmeyi ve giyip kuşanmayı iltizâm edici bir adamsın demektir. Bunda maksûd (خطيئة)'nin bu kavli ahz ve sırka edip teğyir-i alfazıyla:

قال

524 ذر المآثر لا تذهب لمطلبها * واجلس فانك انت الاكل اللابس

denilmiş olduğudur. (ذر) gibi ma'nâsına fi'l-i emrdir. İkisinin de mâzîsi mûmattır. (المآثر) mekremet-i mütevarise ma'nâsına olan me'serenin cem'idir. (لمطلبها) demektir. Kavli Hatia dahi A'sa'nın kavlinden me'hûz bulunmuştur:

ابا ثابت لا تعلقنك رماحنا * ابا ثابت واقعد فانك طاعم

طعام العراق المستجاد الذي ترى * وفي كل عام كسوة ودرهم

¹ واقعد (خطيئة) Absi isminde bir şairin lakabıdır. Demameti veya kısır-i kameti cihetiyle (جرول) olunmuştur.

² Kamer ma'nâsına olup (حصين بن بدر) ismindeki sahabiye lakaptır.

³ واقعد ما نقلته عن الصحاح في الصرف من انه بمعنى المكسو كماء دافق. و اقرأ قصة استعداد الزبرقان امير المؤمنين عمر رضي الله تعال عنه على الخطبة ان شئت في الجزء الثاني من كتاب الاغانى.

(s. 447)

قال

525 وقوفاً بها صحبى على مطيهم * يقولون لا تهلك اسى وتجمّل

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval ve Muhtasar'da bulunan eş'ârdandır. İmrulkays cahilinin ⁽¹⁾ kaside-i mu'allakasındandır. Kasidede 3. ve bazı nüsha-i mu'allakata göre 5. beyittir. Şârih bunları izahta görerek almıştır. (وقوفاً) matla'-i kasidedeki (قفانبك) kavlinden yani (ن بك) fiilinin fâ'ilinden hâldir. Lafz-ı (وقوف) mute'addi olan 'وقف' den ⁽²⁾ ism-i fâ'il bulunan (واقف)in cem'idir: Şahid ve şuhûd ve sacid ve sucûd ve ka'id ve ku'ûd gibi. اذهم عليها قعود: قال تعالى. (صحبى) fâ'ildir 'فتوضح فالمقراة' ve 'بين الدخول فحومل' ve sahibin cem'idir. 'قعود غلمانه' kabilindendir. (على) vukufa muta'allıktır. (لاجلى) yahut 'على رأسى' demektir. (مطيهم) mef'ûldur. (مطى) lafzı binek hayvanı ma'nâsına olan (مطيهم)nin cem'idir. ⁽³⁾ (يقولون) cümlesi hâliyedir. (لا تهلك الخ) makul kavlidir. Hitab İmrulays'edir. ma'nâsına mef'ûllehtir. Dördüncü babdan masdar-ı nakıstır ve fethateyn ile فعل veznindedir. Bazı ef'âli Kur'an-ı Kerim'de vardır. قال تعالى (فلا تأس على) ve (القوم الكافرين) (وتحمل) ile ma-kabline ma'tûftur. حاء-i mühmele ile ج ile olmak ecmel bulmuştur.

(Mefhûm-i Beyt): O mevazi' ve emâkinde arkadaşların binek hayvanlarını benim için (ياخود) benim başımın ucunda durdurarak diyorlar ki hüzn ve esef yüzünden halik olma sabr-i cemil edip nîk-hâl izhar eyle demektir. Bunda maksûd İmrulkays'ın bu kavlini yine şu'ara-i cahiliyyeden (طرفة بن العبد) ahz ve sırka edip kaside-i mu'allaka-i daliyesinde irâd ederek şöyle:

وقوفاً بها صحبى على مطيهم * تلوح كباقي الوشم في ظاهر اليد

demiş olduğudur. (تجلد) sabır ma'nâsına olan celadetten tekellüftür ⁽⁴⁾ bundaki (بها) zamiri matla'-i kaside olan şu beyitteki:

لخولة اطلال ببرقة ثمهد * تلوح كباقي الوشم في ظاهر اليد

(برقة ثمهد) nam-ı buk'aya râci'dir. (برقة) namıyla Arabistan'da yüzden ziyade mevzi' olduğu

¹ kaydı (جاهلى) (امرؤ القيس الصحابى) -den ihtirazdır. 123-127-128.Sayfalara bakınız.

² Çünkü bu hem lazım ve hem mutaaddi olan ef'âldandır.

³ كما تقدم في ص 301 من قول الشاعر : (وسالت باعناق المطى الابطاح)

⁴ كما في قول ابي ذؤيب : وتجلد للشامتين اريهم البيت من ص 314.

(s. 448)

بعد (أطلال) ism-i mahbubedir. (خولة) muzaf ileyhileriyle beraber kamusta mezkûrdur. (تلمح) haneden bâki kalan asârdır. (وشم) yüzde, göğüste, kolda olan dövme nişandır ki bir uzvu iğneleyip üzerine çevit ekmekle hâsıl olur. (طرفة) ve (امرؤ القيس) bir asır adamları olmakla bu beyit üzerine tehaluf edip her biri kendi nazmı olduğu hakkındaki iddaasını kavminden bir cemaatin şهادetleriyle ispat etmiş olduğuna dair bazı kütüpte görülen rivayete nazaran bunda sırka değil tevarud vardır.

قال

526 وما الناس بالناس الذين عهدتهم * ولا الدار بالدار التي كنت تعلم

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval emsilesindendir. Kaili musannıfın izahtaki ifadesine tebe'en Şârihin dahi beyanı üzere Abbas Bin Abdulmuttalip (r.a) hazretleridir. عرفتهم (عهدتهم) ma'nâsınadır. (ولا الدار بالدار) kavli dahi adilinin aynidir. Şu kadar ki (لا)nin (ليس) gibi isti'mali ve haberinde (ما) kadar şa'i' değil, mevzi'-i sema'e maksûrdur. (*¹) Nahivden olan Muktabad'ımızın 120. sayfasına bakınız.

(Mefhûm-i Beyt): Dehrde takallub-i kulli hâsıl olmuştur. Ne insanlar senin bildiğin adamlardır ne de yurtlar ve meskenler senin bildiğin yerlerdir demektir. Zemahşerî Sure-i İbrahim'de (يوم تبدل الأرض غير الأرض) kavli-i keriminin tefsirinde "Tebdil ya zata veya sıfata ta'alluk edeceğine dair iki kavli vardır. Hz. İbn-i Abbas kavli-i sâniye maildir." diyip beyt-i mezkûru irâd etmiştir. Bundan burada maksad şair-i Farazdak, Hz. Abbas'ın bu kavlini ahz ve sırka ile:

وما الناس بالناس الذين عهدتهم * ولا الدار بالدار التي كنت تعرف

demiş olduğunu beyandır. Beyt-i mezkûr mu'ahharen bir sırkaya daha uğrayarak şöyle olmuştur:

وما الناس بالناس الذين سمعتهم * ولا الدار بالدار التي كنت تسمع

bunlar zahirde haber ise de ma'nası da işa-i te'essüf ve tahassurdur.

قال

527 بيض الوجوه كريمة احسابهم * شئم الاتوف من الطراز الاول

Bu beyit bahr-i kâminden ve Mutavval emsilesindendir. Şair'-un Nebî (حسان بن ثابت) el-Ansarî Hazretlerinin

¹ *كما في قول سواد رضي الله تعالى عنه: فكن لي شفيعا يوم لا ذو شفاعة * بمغن فتिला عن سواد بن قارب.

(s. 449)

Cebele Bin el-Eyhem hakkında nazmetmiş olduğu kasidedendir. ⁽¹⁾ (جبله بن الايهم) Meşahir-i Nisa'nın 5. sayfasında bil-münasebe beyân ve tafsîl olunduğu üzere mülûk-i Beni Gassan'dandır. Hz. Hassan Kable İslamihi (جبله)'nin nezdinde (نابغه) ve (علقمه) nam iki şair-i mahir olduğu hâlde bulunup (نابغه):

كليني لهم يا اميمة ناصب * وليل افاقيه بطيء الكواكب

matla'ında olan kasidesini ve (علقمه):

طحاك قلب في الحسان طروب * بعيد الشباب عصر خان مشيب

matla'ındaki kasidesini inşad ederek (جبله)'nin taltif ve ihsanıyla dil-şâd oldukları sirâda cenab-ı Hassan dahi ' اسألت رسم الدار ام لم تسأل الخ ' matla'ındaki kasidesini inşad ile şu ebiyata ⁽²⁾:

لله در عصابة نادماتهم * يوماً بجلق في الزمان الاول
أبناء جفنة حول قبر ابيهم * قبر ابن مارية الجواد المفضل
يغشون حتى ما تهر كلابهم * لا يسألون عن السواد المقبل
يسقون من ورد البريص عليهم * بردى يصفق بالرحق السلسل
بيض الوجوه البيت

müntehi oldukta Cebele tarafından 'ادن منى ما انت بدونهما ' yani 'Bana yakın gel, sen de bunlardan aşağı değilsin.' hitabına şayan ve senevi 300 dinâr 'atiye ile kâmrân olmuştur. 'أبيض' in cem'i olan (بيض) lafzı (عصابه) den bedel olarak mecrûr bulunan (ابناء) e sıfat olmak üzere mecrûrdur. Ma-kablinden makta' nazarla mübteda-i mahzufe haber olarak merfû' dahi olur. 'بيض' in 'وجه' e izafeti hüsn-i fi'alden ve umurda isabetten ve hak ve hazm üzere sebaatten ve mucib-i şin ve kerahet olan şeylere perhiz ve ittikadan kinayedir. (كريمة) kavli sıfat-ı sebebiyedir ki peşindeki 'أحساب' e müsneddir. Mavsûf suresine i'timâden onu merfû' kılmıştır. (شم الانوف) terkiбинdeki 'أصم' in cem'i olan 'أشم' gibi 'أشم' in cem'idir. 'أشم' ve 'علو' 'أشم' ma'nâsına olan 'أشم' den sıfat-ı müşebbehe olmakla onun burun ma'nâsına olan 'أنف' in cem'i bulunan 'أنوف' e izafeti burnun kasabasında biraz yükseklik ve ernebesinde diklik olduğunu natıktır ki 'uyub-i unûftan olan futusatın 'akis ve hilafı olduğu cihetle medhi mutazammındır. (r.t.a) قال كعب:

شم العرائن أبطال لبوسهم * من نسج داود في الهيجا سراويل

rife'eti enf kiber ve vakardan dahi kinaye olur kale ez-Zemahşerî:

(³): (اذا لم تكن ذا عرنين اشم , كنت لريح الذل اشم)

¹ Şeyh Dusuki'nin (في مدح آل البيت) demesi edebiyata killet-i vukufundandır.

² Bu beyitler dahi Meşahir-i Nisa'nın cild-i sânisinde (sayfa 320) mezkûrdur.

³ على ما هو المشهور خلافا لما في باب المديح من الحماسة من انه للحزن بن الحرث الليثي.

(s. 450)

في كفه خيزران ريحه عبق * بكف أروع في عرنينه شمم

(الطراز) نمط ma'nâsınadır. (من الطراز الاول) tabir-i şimdiki eda ile birinci numaradan demektir.

(**Mefhûm-i Beyt**): Akyüzlüler ve kerîm hasebliler ve yüksek burunlu yani vakarlı zatlardır birinci derece eshabından ve kademen tavırlı kimselerden demektir. Bunda maksûd makam-ı medihte söylenmiş olan bu beyitten elfazı azdadına tehyir olunarak beyt-i hicve kalb ve tahvil suretiyle ahz ve sırka edilip şöyle söylenmiş olduğudur:

قال

528 سود الوجوه لنيمة احسابهم * فطس الانوف من الطراز الآخر

(سود) Zzıttı kerimdir ki ferumaye demektir (سود) in cem'idir. Yüz karalığı enva'-i rezaili hâvi bir mânâdır. (لثم) Zzıttı kerimdir ki ferumaye demektir (فطس) in cem'idir ki yası burunlular ve murgam ve müzellel kimselerdir bu beyit dahi bahr-i kâminden ve İbn-i Ebî Fenn'in eş'ârındandır. Mâ-kabli şöyledir:

ذهب الزمان برهط حسان الالى * كانت مناقبهم حديث الغابر

و بقيت في خلف محل ضيوفهم * فيهم بمنزلة اللئيم الغادر

قال

529 من راقب الناس لم يظفر بحاجته * وفاز بالطيبات الفاتك اللهج

Bu beyit bahr-i basîttten ve nefes-i Telhîs emsilesindendir. Kâili (بشار بن برد) 'dur. Mâ-kabli budur:

قالو حرام تلاقينا فقلت لهم * مافى التلاقى ولا غيره حرج

Mâ-ba'di şudur:

أشكو الى الله هماً لا يفارقنى * وشرعاً في فؤادى الدهر تعتلج

(من) mübtedadır. (راقب) gözetmek ma'nâsına olan fi'l-i mâzîdir havf ve hazar ile tefsiri lâ-zımnî beyandır. (لم يظفر) mübtedaya haberdır. Masdarı olan 'ظفر' mutlak dest-res olmak demektir dördüncü babdan musarraftır باء ile must'ameldir (بحاجته) مستلذات (طيبات) ma'nâsına olan 'فوز' den fiil-i mâzîdir. (فاز) mef'ûludur. (الفاتك) fâ'ildir cera'et ve ikdâm demek olan " fatk " masdarından ve bab-ı evvel ve sânidenden ism-i fâ'ildir (*¹). (اللهج) fethi ve ha'nin kesri ile sıfat-ı müşebbehedir. Bir işe düşkün ve harîs olmak demek olan ve fetheteyn ile okunan " اللهج " masdarından ve bab-ı rabi'dendir.

¹ قال المجد: الفتك مثلثة ركوب ماهم من الامور و دعت اليه النفس كالفتوك و الافتاك فتك يفتك ويفتك هو فاتك جري شجاع.

(s. 451)

Min cihet-il i'râb فاتك'e sıfattır. Şârih-i merhumun burada ma'nâ-yi katli i'tibar ederek (ای الشجاع القتال الحریص علی القتال) demesi ma'nasızdır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Nâsı gözeten yani onlardan hazar üzere bulunan kimse hâcâtına zaferyâb olmamıştır, müstellezât ve müşteheyâta ıkdâm ve cesareti olan ermiştir demektir. Kâle Ebû-t Tayyib:

فالموت اعذرلی و الصبر اجمل بی⁽¹⁾ والبر اوسع و الدنيا لمن غلبا

Bunda maksûd sırka-i makbule olduğudur ki Beşşâr'ın zikrolunan beyt-i mazmununu (سَلْمُ الخاسر) denilen şair aHz edip daha muhtasar ve ahsen-i surete ifrağ ederek şöyle demiştir:

قال

530 من راقب الناس مات همّاً * وفاز باللذة الجسور

Bu beyit bahr-i basît maḥle'dendir. (همّاً) mefû'leh olarak mensuptur (غماً) daḥi mervidir

(**Mefhûm-i Beyt**): Nâstan hazar üzere olan hem ve gamdan öldü, cesûr olan zaferyâb-ı lezzet oldu demektir bu bir kaside ebiyatındandır. O kasidenin evveli şöyledir:

بان شبابی فما يحور * وطال من ليلي القصير

Bunun kaili olan (سَلْمُ) ⁽²⁾ Eb-ül 'Atahiye ve Beşşâr mu'asarı bir şair olup ⁽³⁾ Beşşâr'dan tetelmüz eylemiştir. Pederinden mevrûs bir mushafı satıp parası ile bir tambûr ve 'ale-kavlin Ebû Nevvas divanı iştira ettiği için (الخاسر) yani ziyan diye tavsif ve talkîb olunmuştur. Vefatı yüz seksen altı tarihindedir. Bilâ-vâris vefat edip otuz altı bin dinar bırakmıştır. Bestekâr ve nedim-i meşhur İbrahim Mevsilî'nin talebiyle Harun el-Raşid o paraları ona vermiştir Harun kendi oğlu Muhammed Bin Zubeyd için ki Muhammed'ül Emin'dir aHz-ı bey'at ettiğinden yani onu veli'aht edindiğinde (سلم الخاسر) şu kıtayı:

قل للمنازل بالكتيب الاعفر * سقيت بغادية السحاب الممطر

قد بايع الثقلان مهدى الهدى * لمحمد بن زبيدة ابنة جعفر

Halifezade'nin vâlidesi (زبيدة) ḥatuna takdim etmekle ḥatun-ı muşâr ileyhe Selim'in ağzını inci ile doldurmuş ve (سلم) o incileri yirmi bin dinara satmıştır.

¹ يقول الموت أعذر لي من أن أموت ذليلاً فاذا قتلت في طلب المعالي قام الموت بعذري.

² Vefiyat-ı İbn-i Hillikân'da galat tab' olunarak (سالم) denilmiştir.

³ Hatta (أبو العتاهية) bizim el-Muntahab'da ism-i mensûb bahsinde s. 363 mezkûr olan ebyâtı - ki onun bir beyti de nahvden olan Muktabad'ımızın fâil bahsinde s. 62 mezkûrdur - Ebu Selim'e hitâben söylemiştir: سلم يا سلم ليس دونك سر. الايات.

(s. 452)

قال

531 خلقنا لهم في كل عين و حاجب * بسمر القنا و البيض عينا و حاجبا

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval ebiyatından olup kaili gayri ma'lûmdur. Şârih onu izahta gördüğü gibi ' و كقول الآخر ' diyerek irâd etmiştir. Halk ta'bîri kailinin cahili olmasına yakışır. Ehl-i İslam'a göre (خلقنا) demek isa'et-i edeb etmektir. 'جعلنا' demek kâfidir (1). (لهم) zamiri muharib oldukları kavme raci'dir. (عين) göz ve (حاجب) kaş demektir. (بسمر القنا) fi'li mezkûre muta'allıktır. İzafet, sıfatın mavsufa izafetidir. (سمر) esmerin ve (قنا) gündür yani mızrak kargısı demek olan kanâtın cem'idir. Esmer kargılar ve gündürler ile demektir(2). (والبيض) ve bil-bîd demektir ki maksûd parlak kılıçlardır. (عيناً)ye mef'ûldur. Bundan bi-tarik-it teşbih vücutta eser-i ta'n ve cerh olarak açılan göz ma'nası Murâddır. Ma'tûfu olan (وحاجبا) kavlinde dahi taş gibi açılmış olan yara maksuddur.

(Mefhûm-i Beyt): Biz onlar için hepsinin gözünde ve kaşında seyf ve sinan ile birer göz ve kaş daha yarattık yani harbede rû-be-rû gelerek (3) elimizdeki mızraklar ile onların gözlerine yakın yerlerini oyduk ve kılıçlar ile onların kaşları üstünde kaş gibi müstatil birer yara peyda ettik demektir. Bunda maksûd sırka-i makbule olduğudur ki bu mazmunu şâir (ابن نباتة) ahlz ve daha belîğane ifade ederek:

قال

532 خلقنا باطراف القنا في ظهورهم * عيوناً لها وقع السيوف حواجب

Demiştir.

(Mefhumu): Biz onların suratlarında mızrak uçlarıyla bir takım gözler peyda etmişizdir ki kılıçların daği te'siri o gözlere birer kaş olmuştur demektir İbn-i Nebâte bunda bir ma'nâ ziyade etmiştir ki o da 'adüvlerinin beyan-ı inhizamlarıdır çünkü yarayı arkadan almak hısımdan firar edip ta'kîb görmek hâlinde olur musannıfın ve Şârihin beyanları böyle ise de beyt-i İbn-i Nebâte'nın letafatı ondan değil ta'ne-i müstedireyi 'ayne ba'd-et teşbîh şatbe'i seyfin onun favkinde hâcib kılınmasıdır eğer İbn-i Nebâte (في ظهورهم)

¹ و ان فسر أحدهما بالآخر وان ورد الخلق مسنداً الى البلد وحكاية عن لسان عيسى على نبينا وعليه الصلاة والسلام.

² Mecazen نصال manâsı maksûddur. سمر حديد ile murâd olunur ise izâfet alâ zâhirihe olunur. عينا'ya murâdefesi idda olunur ise izafet-i beyaniyye olur.

³ Bunda olan fahr dahi hafi değildir ki biz a'dâmızı yüz taraflarından çarpıştırdığımız hâlde onlar müdâfa'ya kâdir olmadılar demektir.

(s. 453)

bedelinde 'فى صدورهم' demiş olaydı fahri tezyid etmiş olurdu çünkü merû'ben münhezim olup arka çeviren düşmanı takipte cerihedar etmekle iftiħardan ise pârcay sebep olarak savaşta bulunan düşmanı yüz yüze yaralamakla iftiħar etmek elbette meziyetlidir "Pehlivan yendiğini över." derler. Düşmanı kaçırdıktan sonra kovalamamak da bir mutâla'a-i merdanedir Ebû Temmam:

حرام على أرمحننا طعن مدبر * وتندق في أعلى الصدور صدورها

demiştir ki **mefhumu**: Arka çevireni dürtmek bizim mızraklarımıza haramdır, onların ucu göğüslerin üstünde parçalanır demektir.

Şer'ên kebâirden olan الزحف فرار من الزحف hususunu tab'ên kendilerine 'âr bilen dilaveran dahî:

فلسنا على الاعقاب تدمى كلومنا * ولكن على أقدامنا يقطر الدما⁽¹⁾

müeddasıyla "Bizim yaralarımız okçalarımızın üstüne kanamaz kan ancak ayaklarımızın üzerine damlar." diye fahriye-civân olmuşlardır. Bu beyit dahi bahr-i tâvildendir (خلق)den icâd-ı surî ma'nası Murâddır. (اطراف) bir şeyin ucu demek olan tarafın cem'idir. (اطراف قنا)dan nisâl واسنه ma'nası maksûd olur (لها) zamiri oyuna raci'dir. Vaka-i suyuftan suyufun asar-ı vuku'u Murâddır⁽²⁾. (ابن نباته) için üç yüz yetmiş üçüncü sayfaya bakınız.

قال

533 انسى ابا نصر نسيت ان يدي * من حيث ينتصر الفتى وينيل

534 هيهات لا يأتى الزمان بمثله * ان الزمان بمثله لبخيل

Bu iki beyit bahr-i kâminden olup ikincisi Telhîs emsilesindendir birincisi onun mâ-kabli olmak itibariyle Mutavval'de mezkûr ebiyattandır. Ebû Temmam'ın memduhu (مجد) eş-Şehid hakkında nazmettiği mersiye kasidesindendir. Matla'ı şöyledir:

بابى وغير ابى وذاك قليل * ثاوى عليه ثرى السباح مهيل

(بابى) kavli 'مفدى بابى' yani pederim kendisine feda edilmiştir ma'nâsına mukaddem haber ve (ثاوى) muahhar mübtedadır. (وذاك قليل) cümlesi arada itirazdır. Bu gibi 'باء تفديه' gibi 'باء'ler ta'bîr olunur. Muktabad'ın hurûf ve zurûf faslına bakınız. (انسى)dan muzari'-i mütekellimdir. Evvelinden edat-ı istifham ve ahîrinden mef'ûl zamiri mahzuftur. 'أأنساه' yani ben onu unutmuyum? demektir.

¹ Bu beyit Müberrid gibi bazı ehl-i lügât (دم) kelimesinin vezni fethateyn ile fiil olup aslı قفا ve عصا gibi bulunduğu istişhâden zikretmişlerdir. (يفطر) fiiline fail olan (الدما) takdiren merfudur. باء müteharrike mâ-kablinin fethası sebebiyle elife munkalib olmuştur.

² و الواقع وقعة الضرب بالشئ كما في القاموس.

(s. 454)

Nitekim Mütenebbî'nin atide dört yüz elli yedinci sayfada mezkûr matla' beytindeki (أحيا) kelimesi de böyledir ki (أحيا) takdirindedir (أنسى)nin önündeki (ابانصر) onun mef'ûlu değil, belki mahzuf-ûl edat bir munadâdır ki demektir. Murâd memduh şehidin birâderi (ابو نصر محمد)'dir. Ebû Temmam kasidede onun diğer birâderi (قحطبه)'yi daği zikredip:

يا يوم قحطبة لقد أبقيت لي * حرفاً أرى أيامها ستطول

demiştir ba'dehu iki birâdere birden hitap ederek:

أبي حميد ليس أول ما عفا * بعد الأسود من الأسود الغيل

demiştir. Bir başka kasidede daği:

ذكرت أبا نصر بقتل محمد * وقحطبة ذكراً طويلاً بالابل

demiş olduktan sonra birâderleri Mahdi Bin Hamîd eş-Şehîd'i dahi birleştirerek:

لعمرك ما كانوا ثلاثة اخوة * ولكنهم كانوا ثلاث قبائل

demiştir.

Asıl mersi olan Mahd-i Bin Hamîd'in künyesi (ابو نهشل)'dir. (321) ve (412) nci sayfalarda zikrolunmuştur. (أنسى) bedelinde (إيه) dahi rivayettir ki ism-i fi'l-i emir ve kelime-i istizadedir. Asar-ı aciziden olan sarfin esma-i ef'âl bahsinde ve nahvin edevat faslında mezkûrdur. (نسيت اذن يدى) kavli kendi aleyhine duadır ki bi-tarik-ıl müşakele nisyandan ma'nâ fukdanı Murâd etmiştir. (من حيث) divanda (في حيث) vaki olmuştur. (ينتصر) fi'li intikam (ينتصر الفتى) cümlesinde (ويَنْبَلِ) dan muzari'dir. (انتصار) ma'nâsına olan 'gaip ve cümlesi ma'tûfen mecrûrdur. Bu iki mekânın veche tahsisi bunlarda 'id'den istiğna mümkün olmadığındandır (*¹). Fetadan mutlak-ı marad Murâddır. (هيهات) ma'nâsına ism-i fâ'ildir. Fâ'ili mukadder olup Mutavval'de beyan olunduğu üzere yâ Mâ-ba'dinin mazmunu olan 'اتيان الزمان بمثله' dir veyahut mâ-kabline mazmunu bulunan ve mütekkelime muzâf olan nisyandır (لا يأتي) fi'li kelimin ma'nâsında fil asıl lazım olup B ile mutaaddib olunan ityandan muzari menfidir (الزمان) fâ'ildir (بمثله) mef'ûldur (لا يأتي) (ان الزمان الخ) daği mervi olup o rivayete göre ism-i fâ'ilin fâ'ili odur. (ان الباطل كان زهوقاً) cümlesi tezyildir. Kema kâle teâle:

(Mefhûm-i Beyteyn): Ey! Ebû Nasr ben onu unuttur muyum? unuttuğum takdirde insan mudafa'a-i a'dâ ve imdad-ı du'afa edeceği yerde ben kendi elimi unutmuş yani gaip etmiş olayım, heyhat ki zaman onun mislini vücuda getirmez yani bundan sonra öyle bir kimse daha mevcut olmaz, zaman onun mislini yetiştirmekte şüphe yok ki behıldir demektir bunda maksûd Mütenebbî Ebû Temmam'ın ikinci beytini mesh ve iğare ederek yani bazı alfazını alarak şöyle:

¹ Fenâdan memduhu murâd etmek üzere yedden manâ-ı ni'meti irade dahi mümkün olabiliyor. O hâlde "نسيت اذن الخ" cümlesi manâ-ı duaya haml etmeğe hâcet kalmaz.

(s. 456)

Evet Ebu Temmam'ın zikrolunan 'هيهات أن يأتي الخ' beyti kendi ma'nasınca sebken ecveddir. Şârihin o beyit aleyhine Şeyh Ebu Ali el-Farisi'nin olmak üzere Şeyh Abdulkahir Cürcanî'den naklettiği taksir-i i'tirazı yani Ebu Temmam o beyitte memduhtan nefy-i mesel etmemiş olduğu cihetle kusur etmiştir diye Ebu Ali'nin vaki olunan intikadı beyt-i mezkûr mazmununun dahi şuyu'-i emsaliyle metfu'dur. Kalel el-Hamasi:

عقيم النساء فمابلدن شبیهه * ان النساء بمثله عقم

ve kale el-Ebyurdi:

هيهات أن يلد الزمان نظيره * ان الزمان بمثله لبخيل

قال

536 لو حار مرتاد المنية لم يجد * الا الفراق على النفوس دليلا

Bu beyit bahr-i kâminden ve Telhîs emsilesindendir. Ebu Temmam'ın bir kasidesindendir ki o kasidenin ikinci beyitidir, matla beyiti şudur:

يوم الفراق ! لقد خلقت طويلا * لم تبق لي صبراً ولا معقولا

(حار) şaşmak yani matlûba musıl tarıkı bulamamak demek olan hayretten ve bab-ı rabî'den fi'l-i mâzîdir (مرتاد) onun fâ'ilidir. Muhtaç gibi ism-i fâ'ilidir, bunun masdarı olan 'الارتداد' talab ma'nâsınadır. Muzaf olduğu (المنية) mevt'tir. İzafeti beyaniyedir ki mevtten ibaret olan tâlib demektir. (لم يجد) cümlesi cevab-ı şarttır. fâ'ili mürtada râci' zamirdir. Mef'ûlu (دليلاً) kavlidir. (على النفوس) ma'nâsına olarak delile muta'allıktır. (الا الفراق) kavlinde müstesna vaki olan ve mufarakat ihya ma'nasında bulunan (الفراق) müstesna minhu tekeddum ederek mutaiyyinü'n nasb bulunmuştur كما في بيت الكميث المتقدم في ص 366 وذكرته في المقتضب

(Mefhûm-i Beyt): Ervahı talib bulunan mevt yolunu şaşırmış olsa onlara vusul için firak-ı ahibbe faciasından başka delil bulamaz demektir (¹). Maksud su'ubet-i mufarakatı beyandır.

فرقة الاحباب صعب * دونه خرط القتاد

Bunda şâhid (متنبى) Ebu Temmam'ın o beytini nesh ve iğâre suretiyle (²) ahz ve sırka edip şöyle:

¹ قال العباس و مثله قول الجماني:

وقد نظرت الى الفراق فلم أجد * للموت لو فقد تافراق سبيلا

² Aslın ya kâfe-i elfâzını alıp nazmını teğîr etmek veyahut bazı elfazını almak suretidir.

(s. 457)

قال

537 لولا مفارقة الاحباب ما وجدت * لها المنيا الى ارواحنا سُبلا

söylemiş ve bu beyit belagatte ondan dîn olmadığı cihetle mezmûm olmayıp şu kadar ki mazmunu mezkûru ifadede fazileti takaddumu Bbu Temmam ihraz eylemiş olduğudur Mütennebi'nin bu beyti bahr-i basitten ve çocukluğunda söylediği kasaid ebiyatındandır. Bulunduğu kasidenin matla'ı şudur:

احيا وايسر ما قاسيت ما قتلا * والبين جار على ضفى وما عدلا

Buradaki (أحيا) bundan bir şahid-i mukaddem mezkûr olan (أنسى) gibi 'أحيا' sebkindedir ki sağ olabiliyor muyum? Demektir. (وايسر ما قاسيت ما قتلا) cümlesi hâldir. (ما)ler ism-i mavsûl و مع الفاعل fiiller sıladır. Bundan sonra şu beyit:

والوجد يقوى كما يقوى النوى ابدًا * والصبر ينحل في جسمي كما نحلا

Vardır ki kasidede ikincidir. Üçüncü beyit mâ-nehnu-fihi olan الاحباب (1) beyittir. Onun Mâ-ba'di budur: (1)

بما بجفنيك من سحر صلى دنفًا * يهوى الحياة وأما ان صدت فعلا

(لولا) lafzı edatı şart olan (لو) ile edatı nefy olan (لا)dan mürekkebdir. Olmamış olsa demektir. Mâ-ba'di mübteda olmak üzere merfû' olup haberi hususi olmadıkça mezkûr olmaz. Burada haberi mezkûr değildir. (ما وجدت) cümlesi 'لام'dan hâli olarak (لولا)ye cevaptır. (المنيا) mevt ma'nâsına olan ve vezinde bulunan 'منيه'nin cem'i olarak fi'l-i mezkûra fâ'ildir. Mef'ûlu nihayette ki (سبلاً)dir ki o da tarik ma'nâsına olan sebinin cem'idir. طريق ve طرق gibi buna göre (لها) lafzı ma'nasının ona ihtiyacı kalmadığı cihetle haşvidir(2). Beyt-i mezkûrun şerhinde bazıları (لها) lafzını gerçek dil demek olan (لهو)nin cem'i olmak üzere mâ-ba'dine muzaf ve mâ-kabline fâ'il kılmıştır (3) ve bazıları (لها)yi 'ala zahiri لام ile zamirden ibaret kılıp zamiri menayeye veyahut mufarakata ircâ' eylemişlerdir. Bunlar zevken makbul değildir.

¹ و مما أعجبني من ظايات تلك القصيدة: وضافت الارض حتى كانها ربهيم * اذا رأى غير شئ ظنه رجلا وفي معناه قول جرير: ما زال يحسب كل شئ بعدهم * خيالاً تكرر عليهم و رجلا
ثال ابو عبيد لما أنشد الاخطل قول جرير هذا قال سرقه و الله من كتابهم (يحسبون كل صيحة عاليهم) الاية اهد من شرح ابي البقاء العكبري.
وانما زنته لمناسبته المبحث.

² Muktabab'ımızın nahv kısmında hurûf ve zurûf faslında (لولا)yı zikrettiğimiz sırada bu beyti dahi misâl olarak irâd edip (لها) lafzı hakkında kavli muhtâr kâvli muhtar olmak üzere bunu beâyan eylemişiz.

³ Buna göre menaya muzaf ileyh olarak takdiren mecrûr olur ve muştâ'ar bulunur ki () 'na' si yudacak bir şeye teşbih edilmiş olup lehâvat da efvâh makamına ikames olunmuş idare.

(s. 458)

Şârih bunları şerh-i divanda gördüğü gibi alıp Mutavval'de ve Muhtasar'da bila-nakd zikrelemiştir. (يد المنايا) rivayeti sabit değildir. (الى ارواحنا) kavli 'مسلوكه' takdirinde olarak 'سُبُل' den hâldir.

(**Mefhûm-i Beyt**): Ahababın mufarakatı mevcûd olmasa, ölümler bizim ruhlarımıza yol bulamaz demektir. Gerçe Mütenebbî bu beyitte Ebu Temam'ın beyti mutakaddiminin tamam-ı ma'nasını منية ve فراق ve وجدان gibi bazı alfazıyla beraber almış ve lafz-ı nüfusu lafz-ı ervaha tebdil etmek gibi bazı mertebe teğyîrde dahi bulunmuştur ancak ifadeyi Ebu Temmam'dan ziyade icada etmiş yani cevid ve latif düşürmüştür çünkü Mütenebbî mevtin ervaha vasli için tarik-ı mufarakat-ı ahababa hasr edip Ebu Temmâm ise mevte hayret-ı tatarruku takdirinde firak-ı ahababı ona delil kılmıştır. وغير خاف مافى البين من اليون.

قال

538 لم يبيكى إلا حديث فراقكم * لما اسر به الى مودعى

539 هو ذلك الدّر الذى اودعتم * في مسمعى القيته من مدمعى

Bu iki beyit bahr-i kâminden ve Mutavval'de mezkûr eş'ârdan olup kaili 365 ve 400. sayfalarda geçen (قاضى ناصح الدين ارجانى)'dir. (لم يبيكى) ağlatmak ma'nâsına olan (الابكاء) masdarından muzari'-i menfi bi-ma'nâ-el mâzi ve ahirindeki (نى) mef'ûldur. (الا)nin Mâ-ba'di istisna-ı mufarrağ suretiyle muravîğdır. (لما) haysiye ve vücudiyedir. (اسر) bir haberi sırren söylemek demek olan 'الاسرار' masdarından fi'l-i mâzîdir. قال تعالى (والله يعلم) قال تعالى (واذ اسرّ النبي الى بعض ازواجه حديثاً) وقال عز اسمه (اسرارهم) يقال: (به) zamiri hadis firaka râci'dir. (مودعى) (مودعى) veda etmek demek olan tevdi'den ism-i fâ'il sigası veya نداء-i mutekellim ile bana veda eden demek olarak (اسر) fi'line fai'ldir ve ondan Murâd habip olmakla ibarede hitaptan gaybiyete iltifat vardır. (حديث فراقهم) dahi mervi olup bu rivayete göre burada iltifat yoktur. (هو) mübtedadır. (لم يبيكى)den müstefad olan dem'e yani gözyaşına râci'dir. (ذلك) onun te'kididir. Dürre mavsuf olmak üzere ziyade edilmiştir. Kâf-i hitapta ve (اودعتم) ta'bîrinde yine iltifat vardır. 'ايداع' bir şeyi birine emanet etmek demektir. (في مسمعى) sîla olan fi'l-i mezkûre muta'allıktır. (مسمعى) alet-i sem' ma'nâsına olarak kulak demektir. Zamir mütekkelime muzaftır. مودع mutekellimin kulağına haber-i firakı sırren söylemiş olduğu cihetle 'Kulağıma ida' etmiş olduğundur.' demekten Murâdı kelamını inciye teşbih etmektir. (القيته) cümlesi mübtedaya haberdır. Zamir dürre râci'dir. (اجريته) ve (انثرتة) dahi rivayettir. Bunda da mütekkellim gözyaşı damlalarını inciye benzetmiştir. (مدمعى) gözyaşı gelen yerdir.

(s. 459)

(Mefhûm-i Beyt): Beni ancak sizin mufarakatınız haberi ağlatmıştır, ol hindeki bana veda eyleyen yâr hafiyen onu bana ihbar eyledi, gözlerinden cereyan etmekte olan yaş taneleri işte o muzvariddir ki siz onu beni kulağıma koydunuz ben onu gözümün pınarından ilkâ eyledim demektir. Bunda şâhid Ericcanî'nin bu mazmununu Zemahşerî mesh ve îğara suretiyle şöyle:

قال

540 وقائلة ما هذه الدرر التي * تساقطها عينك سمطين سمطين

541 فقلت هي الذر التي قد حشابهها * ابو مضر سمعي تساقط من عيني

söylemiş ve fakat mazmunu mukaddemi daha bir suret-i hasenede ifade eylediği cihetle nazm-ı me'ḥuzu mezmûm ve ma'yûb olmayıp şu kadar ki o mazmunu edada fazilet-i takaddum (ارجانى)'de kalmış olduğudur. Şârihin Mutavval'deki siyak ifadesinden mefhum olan bu ise de kadı Riccanî sayfa (356)'de güzeran olduğu üzere 544 tarihinde merhum olup Zemahşerî dahi 538 senesinde vefat etmiş olmakla bunlar bir asır ve zaman adamları demek olduklarından şiirlerdeki ittifak tevârude mahmul olmak veyahut Ericcanî vefaten Zemahşerî'den mutaahhir ve ondan daha mu'ammir (*) olduğuna nazaran ahiz o bulunmak akla emestir. İbn-i Hilken 'Hangisi hangisinden ahz etmiştir bilemem çünkü mu'âsırlardır.' demiştir. Zemahşerî'nin icmal ahvali için (اطواق الذهب) tercümesinin evvelindeki ifade kâfidir. İlivv-i ka'bine mufassaldan başka asarı şâhidtir. Zemahşerî'nin zikrolunan nazmı meşahiri nisada (عائشة سمرقندية)'nin şu:

اشكى زچشم من برو غلطيدست * دركوش كشیده كه مرواريدست

ازكوش برون آرکه بدنایمى تست * كائرا برخم تمام عالم ديدست

kavli münasebetiyle zikr ve meâlen beyan olunmuştur. Onu Zemahşerî kendi üstazı Ebu Mudar'ın mersiyesinde söylemiştir. (أبو مضر) Mahmut Bin Cerîr el-Day isminde İsfahan-iyul asl bir Mu'tezile'dir ki Bilad-i Cürcan ve Harezmi de mezheb-i i'tizal ondan münteşir olmuştur. İlm-i nahiv ve lugat ve tıp ve kelamda yegâne-i dehr olmakla (فريد العصر) diye talkip olunurdu. (زاد الراكب) isminde bir mecmu'adan başka te'life muaffak olmamıştır. 507 tarihinde (مرو) 'de vefat etmiştir. Beytieyn-i mezkûreyni bahr-i tavîldendir. (وقائلة) lafzı واورب ile mecrûr müpteladır. Muktabad'da mübteda bahsine bakınız. (قائله) mavsuf mukaddere sıfat olup mukadder olan mavsuf (sayfa 244)'de geçen (وقائلة ما بال اسرة عاديا الخ) beyti gibi emsaline ve ekser-i eş'ârda varid 'azileye tevfikân imra'adan

(s. 460)

İbarettir. Mavsufu cemaati takdir edenler veyahut مباءة-i mubalağaya haml eyleyenler(1) emsalinden be'id ve gafil bulunmuşlardır. (ماهذ، الدرر الخ) cümlesi makûl kavildir. (ما) istifhamiyedir. (درر) inci tanesi demek olan dürrenin cem'i olup dum'u için müste'ardır. (تساقطها) bir şeyi birbir arkasına düşürmek demek olan musakatadan muzari'-i mü'ennestir. (ساقطه مساقطة و سقاطاً: يقال) teb'-i iskata. (ها) dürre râci'dir ve fi'le muttasil mef'ûldur. (عيناك) fâ'ildir (سمطين) mefuldan hâldir dizi demek olan sıntın tesniyesidir üzerinde dizili bir şey olmayan ipliğe (سلك) ve üzerinde dizili bir şey olana 'سمط' ta'bîr olunur tesniyesi aynın itibariyledir. (فقلت الخ) cümlesi kaileye cevap ve muhtedaya haberdır. (الدر) dürrenin ismi cinsidir. Teskir ve te'nisi caizdir. Burada mü'ennestir. Sıla vaki' olan (قد حشابهها) cümlesinde (حشا) bir şeyin içini tıkip doldurmak demek olan bir şeyin tıkip doldurmak demek olan (الحشو) masdarından fi'li mâzîdir. (ابو مضر) fâ'ildir. (سمعى) mef'ûldur. (تفاعل) babından muzari' mü'ennestir. مباءة'nin biri mahzuftur. Zamir-i müstetir (بها)de olduğu gibi dürre râci'dir. (من عيني) ona muta'allıktır. 'ayn burada müfret ve zamir mutekellime muzaftır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Bazen nisa bana 'Senin iki gözünün mütetâbi'en düşürdüğü bu inci taneleri nedir?' diyor ben de 'O incidir ki Ebu Mudurr onu benim kulağıma tıkip doldurmuş idi, gözümde iniyor.' dedim demektir. Maksûd Ebu Mudurr'ın ifadat-ı üstadesini leali'ye bittesbih kendinin ondan bigayet kıymettar olmak üzere kesret-i istifadesi olduğunu beyan ve vefatına müteessif bulunduğunu i'landır. Gerek Zemahşari'nin ve gerek Ericcani'nin zikrolunan şiirleri ve muvazeneleri izahta dahi mezkûr olmakla Şârih izah olan Cemaleddin Aksarayî (2) der ki 'Zemahşeri'nin nazmı sual ve cevaptan ibaret olan sanat-ı müracaatı havi olmak cihetiyle nazmı Ericcani'den efdaldır denildi.' Ke-kavl-i Ebi Nevvas:

قال لى يوماً سليمان وبعض القول اشنع

قال صفنى وعلياً * اينما اتقى واورع

قلت انى ان اقل ما فيكما بالحق تجزع

قال كلا قلت مهلاً * قال قل لى قلت فاسمع

قال صفه قلت يعطى * قال صفنى قلت تمنع

bundan cevap verilip denildi ki müracaatin mühassinat-i bedi'yeden olduğu mahall-i nizadır. Onun

(s. 461)

için musannıf onu zikretmemiştir. Muhassinattan olduğu teslim olunsa bile onun itibarı tekrar olunan sual ile iade olunan cevaptadır.' Hasan Çelebi haşiyesinde ' قيل الخ ' diye nakledilen bahis işte budur ancak ' kavli mufi değildir ki musannıf asnaf-i bedi'in kaffeh zikrini iltizam eylememiştir. (مراجعت) için Hizanetü'l Edeb'de mezkûr olan beyit budur:

قال اصبر قلت صبرى ما يراجنى * قال احتمل قلت من يقوى لصدهم (1)

قال

541 مقيم الظنّ عندك والامانى * وان قلقت ركابى في البلاد

543 ولا سافرت في الآفاق الا * ومن جدواك راحلتى وزادى

Bu iki beyit bahr-i vâfirden ve Mutavval emsilesinden olup Ebu Temmâm'ın bir kasidesi ebiyatındandır. Şârih bunları izahta bulduğu gibi alıp divanı Ebi Temmâm'a müracaat etmeyerek Mutavval'e yazmıştır(2). Tertipte takdim ve te'hir vardır. Burada sâni olan beyit divanda evveldir. Onun üst tarafı şöyledir:

وما اشتبهت طريق المجد الا * هداك لقبلة المعروف هاد

(مقيم الظن الخ) beytinden sonra şu beyit vardır:

معاد البعث معروف ولكن * بذى كفيك في الدنيا معاد

(مقيم الظن) mübtada mahzufa haberdır. "انا مقيم الظن" demektir. (عندك) mukimin zarfıdır. (قلقت) kavlinde ümniyenin cem'i olan (امانى) zanna ma'tûftur. (وان) vasliyedir. (ركاب) hareket ma'nâsına olan 'القلق' masdarından maz-i mü'ennestir. (فأ) ildir. (ركاب) uzengi ma'nasında müfred olduğu gibi benim develerim ma'nasında cem' dahi olur. Müfradı 'راحلة' dır. Burada maksûd olan ma'nası budur ona müsned olan قلق'tan dahi seyr u sefer ma'nası murâddır. (سافرت) yolculuk etmek demek olan müsaferetten maz-i mütekellimdir. (آفاق)tan nevahi'-i arz murâddır. (ومن جدواك) mukkadem haber olup Mâba'di mu'ahhar mübtedadır. Cümle haliyedir. (جدوى) vezninde nef' u 'ata ma'nalarındadır. (راحلة) bundan mukaddem mezkûr olan rikabin müfradıdır. Lafzından 'رواحل' üzere mecmu'u olur. (زاد) yol azığıdır.

(s. 462)

(Mefhûm-i Beyt): Ben her ne kadar râkiben beldelerde dolaşmakta isem de zan ve âmâlımı senin nezdinde kâim ve bir karar kılıcıyım. Ümid ve arzuca senden münfek değilim nevaahi arzıda seyr u seferim dahi ancak senden nail olduğum zâd ve rahile iledir. Yani senin sayendedir demektir bunda şâhid Ebu Temmâm'ın bu şiiri Mütenebbî mesh ve îğare suretiyle alıp şöyle:

قال

544 وانى عنك بعد غد لغاد * وقلبي عن فنائك غير غاد

545 محبك حيثما اتجهت ركابى * وضيفك حيث كنت من البلاد

demiş olduğu ve vezin ve kafiyenin ittihadı cihetiyle kendisinden sirkata delalet olduğundan bunun zemmden eb'ed olmadığı, der.

Bunlar dahi bahr-i vâfirdendir. Mütenebbî'nin (ابو الحسين على بن ابراهيم التنوخى)'nin medhinde ve:

احاد ام سداس في احاد * ليلتنا المنوطة بالتداد (*)

matla'inde olan kasidesinin sonudur. Ma-kabli şudur:

وظنوني مدحتهم قديماً * وانت بما مدحتهم مرادى

(وانى) kavlinde واو iptidaiyedir. (ان)'nin haberi لام ile mu'ekked olan ve mısraın ahiri bulunan (لغاد)'dir. Takdiren merfû'dur. 'غادى' fil-asl 'غوة'den zihab yani erkenden gitmek ma'nasından ism-i fâ'il olup mutlak-ı zihâb ma'nasında da müsta'mel bulunmuştur. Burada مرتحل غادي ma'nasını tezammun etmekle (عنك) ona te'alluk eylemiştir. (بعد غد) dahi onun zarfidir. (وقلبى) mübtedadır. (غير غاد) haberdur. Cümlesi hâldir. burada takdiren mecrûrdur. (عن فنائك) ona mute'allıktır. (فناء) vezninde hane havalisi ma'nâsına olup cenab ve hazret gibi kendilerinden ma'nayı kurb ve civar maksûd olan elfazdandır. (محبك) mübteda mahzufe haberdur. 'انا محبك' demektir. Yahut (اتجهت) ye haber-i sânidir. (حيثما) zuruf-ı mekâniyeden olan (حيث) ye müsavidir. (ركابى) tevecceht ma'nâsınadır ki iftia'lda واو ye ibdal olunarak idğam görmüştür. (ضيفك) fâ'ildir. (ضيف) konak demektir ki bizim ta'bîrimizce misafirdir.

(Mefhûm-i Beyt): Ben yarından sonra senin nezdinden göçüp gideceğim ve lakin kaliben senden ayrılmış olacağım kalben değil, kalbim senin kurb ve huzurundan gidici değildir. rakb olduğum hayvanlar her ne tarafa rû-be-ra rihlet ve musafarat olsa ben senin muhibbinim ve ben hangi belde de bulunsam senin mihmânım. Çünkü senin bahşîden olan emvalı sarf ve infak etmekteyim demektir. Şârihin izaha tebe'en söylediği ahz ve sirkatı divan-ı Mütenebbî şurrahı söylemişlerdir. Onların beyanı ve'uyunumuzun 'ayanı üzere gerçe bunlar minhaysu'l mefhum şiir onu tamamdandır mesruktur.

(s. 463)

Velakin ifade-i Mütenebbî'de icade ve ziyade vardır Ebu Temmâm nezd memduhta zan ve emaniyi ikame etmiş ve ata'i memduhu zad ve rahileden ibaret kılmıştır Mütenebbî ise hali müsaferetinde dahi bakai mahabbeti iddia edip nerede olsam senin mihmanının demekle misafire olunacak ikramın zad ve rahileden ibaret kalmayacağını anlatmıştır.

قال

546 هو الصنع ان يعجل فحير وان يرث * فللريث في بعض المواضع انفع

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Telhîs emsilesindendir. Ebu Temmâm'ın olduğu metinde musarrahtır. (هو) zamir şe'n ve mübteda evveldir. Mübteda-i sâni (الصنع) olup haber Mâ-ba'didir veyahut (هو) mütekellimin zihninde müheyye bir merci'e râci' mübteda olup me'ruf ve ihsan demek olan (الصنع) haberdur. Bu halde (ان يعجل) cümlesi ibtida-i kelimedir. Şârih bu veche sâniyi Muhtasar'da ziyade ve istihsan eylemiştir. Fi'l-i şart olan (يعجل) bab-ı rabi'den muzari'-i gaiptir. Müzar'i muhâtab olmak üzere تاء ile dahi mervidir. Masdarı fetheteyn ile eceldir. (فخير) fehuve hayr demektir. Mesel-i sairde (ففع) vaki olmuştur. (يرث) ipta ma'nasında zıtt-ı عجل olan 'الريث' masdarından ve bab-ı sânidan muzari'-i meczumdur. (فللريث) cümlesi delil-i cezadır. Makam-ı cezaya kaimdir. Takdir-i kelam 'فهو خير ايضاً لان الريث انفع في بعض المواضع' demektir. (للريث) kavli lam-i meftuhe-i ibtidaie ile masdar mübteda ile haberi (انفع)dir.

(Mefhûm-i Beyt): İhsandır bu eğer 'âcil olur ise hayırdır ve eğer 'âcil ve muteahhîr bulunur ise yine hayırdır ki bazı mevazi'da gecikmek enfe'dir demektir. Bunda şahid ilmam ve selh suretiyle (1) olan sırkanın asıldan eblehğ düştüğüdür ki Ebu Temmâm'ın bu mazmununu Mütenebbî ahz ve sirkat edip şöyle:

قال

547 ومن الخير بطء سيبك عنى * اسرع السحب في المسير الجهم

demıştır. Bu beyit bahr-i hafiftendir. (ومن الخير) haber mukaddem ve (بطء سيبك) mübteda mu'aşşhardır. (بطء) vezinde teahhur ma'nâsına isimdir. (سيب) عطا vezinde جيب ma'nâsınadır. Zamir-i muhataba muzaf olmuştur. (اسرع السحب الخ) cümlesi irsal-i mesel suretiyle tezyildir. Cem'-i سحابة olan (سحب) fil-asl كتب vezinde ise de ha'si iskân olunmuştur. Kema fi kavli Fityân eş-Şağurî (2):

فالتلج قطن عليك السحب تندفه * والجو يحلجه والقوس قوس قزح

(s. 464)

(في المسير) ma'nâsına olarak اسراع'a muta'allıktır. (الجهام) yağmursuz olan buluttur. Min cehtul i'râb اسراع'a haberdır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Senin 'atâ ve ihsanının benden teeḥḥur etmesi de hayır cümlesindendir, bulutlar seyr ve harekette en ser'i yağmursuz olanıdır demektir ki Murâdı bulutun yüklüsü ağır geldiği gibi senin ihsanın gecikmesi gibi ağır ve kesir olduğuna delalet etmek hasebiyle hakkında hayır olacaktır demektir. Metni gerçe bu müfâdı Ebu Temmâm'ın zikrolunan beyti mazmunundan almıştır velakin hâl-i sehab ile darb-i mesel ederek beyanı maksûdu ziyade etmekle ifadesini daha belîğ düşürmüştür. İbnülesir bunun hakkında 'وهذا من المبتدع المسروق' demiştir.

قال

548 هو الهجر حتى ما يلم خيال * وبعض صدور الزائرین وصال

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Muhtasar şevahidindendir. Ma'arrî'nin bir kasidesinin matla' beyitidir. (هو الهجر) mübteda ve haberdır. Mevzi'-i meksut burasıdır ki (هو) zamir şân olmayıp zihinde hazır bir şeye aittir. Şerh-i divan-ı Ma'arrî'de (هو) hecirden kinaye olmakla izmar 'ale şeritetut-tefsirdir.) zira hecrin zikrinden evveli izmar vuku bulup merci'-i te'yîn etmek üzere muta'akkiben onun da zikri iltizam olundu denilmiştir. (حتى) ibtida içindi ki medhulu cümle-i fi'liye haliyedir. Çünkü fi'li hâl menfi olan (ما يلم خيال) cümlesi dildadesiyle olan hâl hazırı hikâyedir. ilmam nüzul ve ikamettir hayalinden hali nevmide mer'i olan suret murâddır (*). (صدود) i'rad ma'nâsınadır. (وصال) onun zıttıdır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Buna fırak-ı yar derler hayal bile konmaz oluyor bazı ziyaretçilerin ise i'rad-ı visal hükmünde bulunuyor demektir ki murâd hal-i hicranın şiddetini beyan ve o aralık kendinin bazı ahıbbası kesret-i ziyaretleriyle onu bizâr etmiş olduklarından onlar terk-i ziyaret etmiş olsalar aynı inayet olacağını i'lan eder, şârihi merhum bunu Ebu Temmâm'ın zikrolunan beytindeki (هو الصنع) vech-i i'râbı için i'râb etmiştir ve mislihi kavl-i Mütennebî:

هو الجدّ حتى تفضل العين اختها * وحتى يصير اليوم لليوم سيدرا

tercümesinde (bahttır bu) yahut (Buna naht derler.) deriz. Şârih bunu zam-i rişan ve kıssadan'addetmemek istemiş ise de lisanımız şuyusince min haysu't terceme beyinlerinde fark yoktur. Muktabad'ın zamir bahsine bakınız ve buna tatbiken şu beyti tercüme ediniz:

هي الدنيا تقول بملء فيها * حذار حذار من بطشى وفتكى

(s. 466)

mızrâk demirine bit-teşbih onları hem talakat ve fasahat ve hem hamaset ve şeca'at ile tavsiftir. Buhturî'nin bu ma'nada sabık bulunan beyti kelamı sakalet ve ravnak sıfatını ziyade etmek meziyetini ihrazı cihetiyle buna faiktir. Bu hâlde beyt-i Mütenebbî vasma'-i sırka ile me'yuptur.

قال

551

ولم يك اكثر الفتیان مالا * ولكن كان ارحبهم ذراعاً

Bu beyti bahr-i vâfir'den ve Telhîs şevahidindendir. Kaili (Ebu Ziyâd Arabî)'dir. 'Ulema ve ahsab-ı te'âliftendir. İsmi Yezîd Bin Abdullah'tır. Beni Kilâb kabilesindendir. Badiye-nişin iken âfenzede olarak Mehdi Halife'nin zamanında Bağdat'ta ikamet etmiştir. Bu şiiri orada Abbasiye henedanından gördüğü lütuf ve ikram üzerine söylemiştir. Beyt-i mezkûr ma-kabli olan şu beyit:

له نار تشب على يفاع * اذا النيران البست القناعا

توقد (تشب) ile beraber Divanu'l Hamasa'nın babu'l adyâf ve-l medihinde mündericidir. (ولم يك) (ولم يك) (كل واحد) dahi mervidir. (على يفاع) tepe demektir. (يفاع) ma'nâsınadır. (يفاع) kavlinde muzarî'in bu suretle meczumiyeti كان fi'line hastır. Bizim sarf kitaplarına bakınız. İsmi memduha râci' zamirdir. (اكثر الفتیان) onun haberidir. (فتیان) lafzı sahib-i futuvvet ve kerem demek olan fetanın cem'idir. (مالاً) temyizdir. (ولكن) muhaffefedir. Onun için cümle-i fi'liye evveline gelebilmiştir. (كان)nin ismi yine memduha raci'-i zamirdir. (ارحبهم) haberidir. (ارحب) ma'nâsına olan رحب ile rahibin ef'âl-i tafdilîyedir. (هم) fityana râci'dir. (ذراعاً) temyizdir (ذراع) kavî ve endazedir be' kulaç demektir Zemahşeri bunların Birine muzaf olan رحب ile rahbi (اساس البلاغة)'da (1) سخي ile tefsir etmiştir. Kale es-Seffah İbni Bukeyr:

يا فارساً ما أنت من فارس (2) موطأ الأكناف رحب الذراع

Bu hâlde (ارحبهم ذراعاً) kavli 'أسخاهم' yani onların en sehilîleri ma'nâsına olur.

(Mefhûm-i Beyt): Memduh-ı muşar ileyhi eshabı fütuvetin en mütenevvili değil idi velakin hepsinin sehisi idi demektir. Mısra'-i evveli bedelinde (وما ان كان اكثرهم سواماً) dahi rivayet olunduğunu Şârih Mutavval'de zikredip (سوام) lafzını saime سوائم ve سوائم gibi ibil-i ra'îye ile tefsir etmiştir. (ان) zaidedir. Beyt-i mezkûrdan burada maksûd Ebu Ziyad'ın o beytini (اشجع السُّلَمَى) denilen şair ahz ve ilmam edip Cahfer Bin Yahya el-Bermeki'nin medhinde şöyle:

(s. 467)

قال

552 يروم الملوك مدى جعفر * ولا يصنعون كما يصنع

553 وليس باوسعهم في الغنى * ولكن معروفه اوسع

demiş olduğu ve me'hûz me'hûz-minhudan dûn olmayıp ona mümasil bulunduğu, der(*). Bu beyitler bahr-i mutakarribdendir. Bunun biri metinde ve diğeri onun ma-kabli olmak üzere Mutavval'de mezkûrdur. (يروم) يطلب ma'nâsınadır. Bunun masdar-ı mimisi olan 'مرام' lisanımızda müsta'meldir. (مدى) gayet ma'nâsınadır. (جعفر) meşhur veziri Bermeki'dir. Devr-i Emeviyye'de 'مهالبه' Devr-i 'Abbasiye'de 'برامكه' cûd ve seha ile ma'rûflardır. صنع'un burada ma'nası 463. sayfada geçen (هو الصنع الخ) beytinde olduğu gibi ihsan ve fî'l-i cemildir. Hayvanat hakkında mesela (فعل الاسد) denilebiliyor. 'صنع' denilemez. (ليس)nin ismi Cafer'e raci'-i zamirdir. (باوسعهم) haberidir. Zamir memluke râci'dir. (معروفه) iyilik ma'nâsınadır. Şârihin ihsan dediği de odur.

(Mefhûm-i Beyt): Mulûk ve şahan Cafer'in vasıl olduğu mertebe-i 'aliyenin gayetinin talep ediyorlar hâlbuki onun fî'l-i cemili gibi ef'âl ve asarda bulunmuyorlar. Cafer gına ve yesarca onlardan evfar değildir ve-lakin onun iyiliği pek ziyadedir demektir. (اشجع) İbni Amr es-Selmi ki 175. sayfada mezkûr olduğu üzere künyesi Ebu el-Veli'dir. Kendinin diğer iki birâderi Ahmed ve Yezid ile tarih vefatları bir makbere ziyaretinde söylediği ebiyat cümlesinden şu:

وما أدرى بمن تبدو المنايا * باحمد ام باشجع ام يزيد

Beytin tertib-i zikrisi vecihle olmuş yani evvela Ahmed ve sonra Eşca' ve sonra Yezîd ölmüştür. Ma-nahnu fih olan beytin bulunduğu kasidenin matla'ı şudur:

اتصبر للبين ام تجزع * فان الديار غداً بلقع

Mâ-ba'di budur:

تلوز الملوك بآرائه * اذا نابها الحدث الافطع

بديهته مثل تدبيره * متى رمته فهو مستجمع

وكم قائل اذ رأى ثروتي * ومافى فضول الغنى أصنع

غدا في ظلال ندى جعفر * يجرّ ذبول الغنى أشجع

قال

554 والصبر يحمد في المواطن كلها * الا عليك فانه مذموم

Bu beyit bahr-i kâminden ve Mutavval emsilesindendir. Kaili (ابو عبدالرحمن محمد الغنّبي) 'dir ki Basralı

(s. 469)

(**Mefhûm-i Beyt**): Bu rez'e ve musibetten evvel mülazım-ı sabır ve sekinet olan kişiye hazm ve ihtiyat sahibi denilir idi. Şimdi o kişi sabırsızlık ettiği hinde hazin 'adolunuyor demektir ki murâd musibeti vakiyi i'zandır.

قال

556

فلا يمنعك من ارب لحاهم * سواء ذو العمامة و الخمار

Bu beyit bahr-i vâfirden ve metinde mezkûr olduğu üzere Cerir'in eş'ârındandır. (فلا يمنعك) 'den nehy-i gaiptir. (ارب) vezninde hacet ma'nâsınadır. همزة'nin kesri ve 'راء'nın fethi ile okunur ise o ma'nada olan ve Kura'an-ı Kerim'de varid bulunan 'لحية'nin cem'i olur. (لحاهم) fi'line fâ'ildir. (لحي) lafzı sakal demek olan 'لحية'nin cem'idir. فعلة veznindeki müfredler فعال vezninde mecmu' ola geldiğinden kesri lam olan 'لحية'nin dahi cem'i kesri lam ile olur. جزی و جزية gibi. Müfredinde mazmum okuyanlar cem'inde de zamm-ı lam ile demişler: ذری و ذروة gibi ki فعلة veznindeki müfredlerin cem'inde de kıyas olan فاعل veznidir. Şârihin Mutavval'de 'بالضم جمع لحية' demesi kasırdır. (سواء) ma'nâsına mukaddem haberdır. (ذو العمامة) mu'ahhar mübtedadır. (عمامة) عين'nin kesriyle sarıktır. (خمار) mu'cemenin kesriyle kadınların başörtüsüdür.

(**Mefhûm-i Beyt**): Onların sakalları seni talab-ı hacetten men' etmesin; sarıklılar ile başörtülüler müsavidir. Yani onlara her ne hacet ve teklifin var ise çekinmeyip söyle ki onların erkekleri zaf-ı hâlde kadınları gibidir. Suret-ı ricâlde olmaları mani'-i mutaâlebe ve tekâzi değildir demektir. Bunda şâhid ahz ve sırkanın gayr-i zahir kısmından teşabuh-i ma'neyeyn olduğudur ki Cerir'in bu kavliyle Mütenebbî'nin şu kavli:

قال

557

ومن في كفّه منهم قنّاة * كمن في كفّه منهم خضاب

ma'nen müteşabihdir. Erkek hakkında Cerir'in (ذو العمامة) yani başı sarıklı (*) ta'bîri, Mütenebbî'nin (من في كفّه قنّاة) yani eli mızraklı ta'bîri gibidir. Kadın hakkında Cerir'in (ذات الخمار) yani başörtülü demesi Mütenebbî'nin (من في كفّه خضاب) yani eli hınnalı demesine şebihtir. Mütenebbî'nin bu beyti bahr-i vâfirdendir. Kabail-i Arab'ın ve hususuyla Beni Kilâb aşiretinin Seyfuddevle nam-ı emire inkıyadlarını beyân ettiği kaside ebiyatındandır. Ma-kabli şöyledir: :

فمساهم وبسطهم حرير * وصبحهم وبسطهم تراب

(s. 471)

(**Mefhûm-i Beyt**): O seyf-i kat'ı üzerinde siyah kan korumuş cihetle kınından çekilmiş olduğu hâlde sanki kınında imiş demektir. İşte Ebu Tayyip, Buhturî'nin maktuller ve mecruhlar hakkında sarf etmiş olduğu mazmunu alıp seyf hakkında sarfeylemiştir.

قال

560 اذا غضبت عليك بنو تميم * وجدت الناس كلهم غضابا

Bu beyit bahr-i vâfirden ve Telhîs şevahidindendir. Kaili (جرير) nam-ı şair-i şehirdir. Cerir bunu bir kaside içinde söylemiştir ki o kasidenin matla'-ı şudur:

أقلى اللوم عاذل ! و العتابا * وقولى ان أصبت : لقد أصابا . (1)

Mâ-kabli şöyledir:

لنا حوض الحجيج وساقيا * ومن ورث النبوة والكتبا
السنا؟ اكثر الثقلين حياً * ببطن منى واكثرهم قبابا

Mâ-ba'di böyledir:

فلا وابيك ما لاقيت حياً * كيربوع اذا رفعوا النقابا
فغض الطرف انك من نمير * فلا كعباً بلغت ولا كلابا

(غضبت) bab-ı babî'den maz-i mü'ennestir. (بنو تميم) fâ'ildir. (وجدت) ef'âl-i Kuluubdendir. Bazı nüsahta (حسبت) vaki' olmuştur. Meful-i sâni olan (غضاب) gazab-nâk ma'nâsına olan غضبان lafzının cem'idir. عطشان ve عطاش gibi.

(**Mefhûm-i Beyt**): Temimoğulları (2) sana gadab ettikleri vakit kâffe-i nâs kendine gadab-nâk bulursun yani onların dargınlıkları bütün 'alemin dargınlığı menzilesindedir demektir. Bunda şâhid şair (ابونوس) Cerir'i bu kavlini ahz-i gayr-i zahir ile alıp daha şümüllü bir ma'naya naklederek şöyle:

قال

561 ليس من الله بمستنكر * ان يجمع العالم في واحد

demiş olduğudur. Bu da metinde mezkûrdur. Bahr-i seri'den ve Ebu Nevvas'ın Fadl Bin er-Rabî hakkında Harun er-Raşid'e yazıp yolladığı ebiyattandır. Üst tarafı bazı nüsahtâ Mutavval'de ve Hasen Çelebi Haşiyesi'nde mezkûr olduğu üzere atidedir. من (من الله) ye ليس (بمستنكر) dahî mervidir. Mâ-ba'dine muta'allıktır. (مستنكر) ism-i mef'ûl sigasıyla münekker ma'nâsınadır. (أن يجمع) cümlesi müfret ile mu'evvel

(s. 472)

olarak (ليس)nin ismidir. (العالم) ما سوى الله (العالَم) ma'nâsınadır ki vücud-i Bariye dâl olan bil-cümle mahlûktur. Burada maksûd 'alem-i inşandır (*) mecmu' olan dahi fazaili insaniyedir.

(Mefhûm-i Beyt): Bütün alem-i insin fazailatı bir kimsede cem' etmek Cenab-ı Hakk'a göre münker ve müsteb'at bir şey değildir demektir. Bu mefhumda (إن ابراهيم كان امه) kavî-i kerimidir. Vekale şair: :

وفى الناس ماقد خصصتم به * تفريق لكن لكم مجتمع
نسقوا لنا نسق الحساب مقدماً * وأتى فذلك اذ أتيت مؤخرًا

Bunda Ebu Nevvas'ı mübtedi' zannedenler yani mazmun-ı mezkûrun mucidi Ebu Nevvas'tır diyenler isabet etmemişlerdir. Abdurrahim Abbasi'nin Said Bin Hamit'ten naklen Ma'ahid'de yazmış olduğu hikâye ki "Ebu Temmâm Ebu Devad'ın huzuruna bir duhulünde Ebu Devad: أحسبك عاتبا يا ابا تمام ! demekle Ebu Temmâm ona cevaben: من اين اخذت هذا ؟ demiş ve Ebu Devad'ın: قول الحازق ابي نواس من سوالine cevaben Ebu Temmâm: okumuş." olduğudur. İbnulesir onun hakkında demiştir ki: Bence bu hikâye mevzu'a (uydurma)dır zira Ebu Temmâm eş'âr-ı Arab'a vakıftır. Hatta kendisi "Devavin-i ricâl şöyle dursun nisâ divanlarından on yedi divan eş'ârı ezber etmeden ben şiir söylemedim." demiştir. Öyle bir şair, vakıf-ı kavli Cerir olmamak mümkün müdür?

قال

562 قولاً لهارون امام الهدى * عند احتفال المجلس الحاشد
563 انت على ما بك من قدرة * فلست مثل الفضل بالواجد

Bu iki beyit bahr-i seri'den ve anifen ifade olduğu üzere Mutavval'ın bazı nüshalarında ve Hasan Çelebi Haşiyesi'nde mezkûr eş'ârdandır. Ebu Nevvas'ın zikrolunan beytinin ma-kabli olmak üzere namı zikrolunmak üzere ma-kabli zikrolmuştur. Harun kendi vizarasından Fadl Bin er-Rabi'in kesret-i efdal u ihsanını u nik-nâm ihrazını işitip kıskanarak Fadl'dan yüz çevirmiş ve onun hapis ve tevkifatını emreylemiş olması üzerine Ebu Nevvas fadl'ın sitayişini ve Harun'a lüzumunu nâtik olan bu ebiyatı yazıp takdim etmekle Harun fadl'ın tahliye-i sebilini emreylemiştir. (احتفال) ictima'-i kibardır. Onların mecme'ine mahfel ve muhtefel ta'bîr olunur. (حاشد) محیط ve جامع ma'nâsınadır. (بالواجد) fiiline haberdır. (مثل الفضل) onun mef'ûludur.

(s. 473)

(**Mefhûm-i Beyt**): Cami'-i kübara olan meclisi 'azimin hin-i ictima'ind² pişvayı reşadet-nüma olan Harun'a söyleyin ki "Sen kendinde olan kudret ve mekânât ile beraber (فضل) gibisini bulamazsın." Demektir. Bunun Mâ-ba'di olan 'ليس من الله بمستكر ' beyti nefy-i meselden tevellud eden sual mukaddere cevap düşmüştür.

قال

564

اجد الملامة في هواك لذیذة * حباً لذكرک فلیلمنی اللّوم

Bu beyit bahr-i kâminden ve Telhîs emsilesindendir. Kaili (ابو الشیص) namında bir şair olduğu metinde musarrahtır. Beyt-i mezkûr Divan-ı Hamasa'nın babu'n nesibinde mevcûd olmakla Hatib-i Tebrizî şerh-i divanda demiştir ki "Hurma ağacının yemişi eğer çekirdeksiz olursa ona (شیص) ta'bîr olunur ki kemitr ve gayr-i makbuldür." و النحل (ابو الشیص) lakaptır. Onun ismi Muhammed Bin Abdullah Bin Razin'dir künyesi Ebu Cafer'dir kendisi Huza'a kabilesindendir. Şai-ri Dabul'un (1) ammizadesidir. Bunlar Harun er-Reşid zamanında idiler Ebu Şîs ahir ömründe ama olmuştur. Müslüm İbnul Velid (2) ile bu birbirlerini çekemezler idi. Ebu Şîs'in tâbî'i ve müslim'in idmanı müslümdür. 'هـ' beytin ma-kabli şudur:

وقف الهوى بى حيث انت فليس لى * متأخر عنه ولا متقدم

Mâ-ba'di böyledir: :

اشبهت اعدائى فصرت احبهم * اذ كان حظى منك حظى منهم

'لوم الناس ايأى' meful-i evveldir. (الملامة) ef'âl-i kulûbdan muzar-i mütekellimdir. (اجد) demektir. (لذیذة) meful-i sânidir. (حباً) mef'ûl-lehtir 'کاف'ler mü'ennese hitap olduğu için meksurdur. (اللوم) laimin cem'idir: رکع ve سجد ve عزل gibi.

(**Mefhûm-i Beyt**): Ben senin zikrini sevdim yani yâd olunmasını arzu eylediğim için hub ve hevan hususunda nâs'ın levmini leziz buluyorum, artık beni levmedenler varsın levmetisler demektir. Bunda şâhid Ebu Şîs'in o beytini Mütenebbî ahz-i hafî ile alıp kalbederek yani onun ma'nâsına nakid ve muhalif bir ma'nasında isti'mâl eyleyerek şöyle:

قال

565

أجبهُ واحبُّ فيه ملامة * انّ الملامة فيه من اعدائه

demiş olduğudur. Buda bahr-i kâminden ve Telhîste mezkûr ebiyattandır. Mütenebbî'nin medh-i Seyfuddevle hakkında şu matla':

(s. 475)

(**Mefhûm-i Beyt**): Onun ‘atasını tâlib olan sâilin sesi iki kulağına elhan-ı gına ve asvat-ı surud ve hunyadan ahladır demektir. Bunda şâhid Mütenebbî bu mazmunu ahz-ı hafî ile alıp nakizi olan bir ma’nada isti’mâl ederek:

قال

567 والجراحات عنده نغمات * سبقت قبل سيبه بسؤال

demiş olduğudur. Bu beyit bahr-i hafitten ve Mutavval emsilesindendir. (الجراحات) yara demek olan ve meksûru’l cîm bulunan ‘ الجراحة ’ lafzının cem’i ve mübtedadır. Zamirler memduha râci’dir. (نغمات) haberdır. (سبقت) cümlesi نغمات’a sıfattır. (السيب) vezinde ‘ata ma’nâsınadır. (بسؤال) sebakat fiiline muta’allıktır. Onun fâ’ilinden hâldir. ملايسة ‘ demektir. (سؤال) talap ma’nâsınadır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Onun ‘inde yaralar ol asvattır ki ‘atasını suâl ile sabketmiş ola demektir. Murâd, memduhu fart-ı kerem ile tavsif olup (1) onun adatı nevalı suale takdim etmektir. Eğer kabl-el ‘ata bir sail sesi işitir ise yaralanmış gibi müteellim olur demektir. Ebu Temmâm’ın kendi memduhunu “Talib-i ‘atası olan sâilin sesiyle telezzüz eder.” diye ettiği medh-i Mütenebbî alıp kendi memduhu hakkında “Sâilin nail-i ‘ata olmadan izhar ettiği savt kendinin gafletiyle muhtaç sual kıldığından dolayı onu elemnâk eder.” maalinde ifade etmiştir. Bunlarda sebep, zahir olduğundan Ebu eş-Şıys ile Ebu Tayyib’in bundan evvelki beyitlerinde olduğu gibi beyan olunmamıştır. İşte Şârih bu iki beyti Mutavval’de bu maksada mebnî irâd edip “Ahz-i gayr-i zahir bu nev’inde ahsen olan sebep beyan olunmaktadır. Meğerki zuhuruna mebnî zikrolunmamış ola, kema fi kavli Ebi Temmâm الخ.” demiştir Abbasî der ki Buhturî’nin şu kavli: LER:

نشوان يطرب للسؤال كأنما * غناه مالك طيء او معبد (2)

Dahi Ebu Temmam’ın o beyti maalindedir. Ve kezÂlik kavî el-Mütenebbî:

كأن كل سؤال في مسامعه * قميص يوسف في أجفان يعقوب

قال

568 وترى الطير على اثارنا * رأى عين ثقة ان ستمار

Bu beyit bahr-i remülden ve Telhîs şevahidindendir. Kaili kudâmâ-i şu’ara-i cahiliyyeden (الافوه الاودى)’dir ki ismi (صلاة بن عمرو) olup iri dudaklı ve dişlek olduğu için (الافوه) talkîb olunmuştur. Evd aşiretindendir. Arab’ın hükemasından ma’dûddur ve hüve el-kâil:

لا تصلح الناس فوضى لاسراة لهم * ولا سراة اذا جهالهم سادوا

و البيت لا يبنى الا باعمدة * ولا عماد اذا لم ترس أوتاد

(s. 476)

ان تجتمع فيه أوتاد و أعمدة * لاشك نال أهالوه الذى رادوا

Mâ-nahnu fih olan beytin bulunduğu kasidede Hazret-i İsmail aleyh-is selamın zikri olduğu sebeple onun inşadından nehy-i nebî vaki' olduğu kütüb-i edebiyede mahkidir. Ve minhe:

انما نعمة قوم متعة * و حياة المرء ثوب مستعار
حتم الدهر علينا أنه * ظلف ما نال منا وجبار

(ظلف) batıl ve (جبار) hedrdir. (ترى) ru'yet-i basariyeden muzari'-i muhattaptır. Muhattap her salih-i hitaptır. (الطير) ism-i cins ve mef'ûldur. (على آثارنا) ondan hâldir. 'تابعة لنا' demek (1). (رأى عين) 'aynen ma'nâsına mef'ûl-i mutlaktır. muzâf olan (رأى) ru'yet ma'nâsına masdar olup muzaf ileyhi olan (عين) ise zât ma'nâsına olmağla terki-i mezkûr bir şeyi ayn-ı müşahhasa-i ma'lûmesi ile görmek demektir ki karîbden görmek ile olur. Ba'idden ru'yet, şebah ve hayaliyle olabiliyor. (ثقة) i'timaden ma'nâsına mef'ûl-lehtir. 'تتبعنا لثوقها' demektir. Yahut 'واثقة' ma'nâsına hâldir. ثقة lafzının mevsûk-bih ma'nâsına olarak ثقات diye cem'ilendiği şai'dir. (أن) kendinden sonra harf-i istikbâl bulunmak karinesi ile (أن)den muhaffettir. (ستمار) ona haberdir. (س) edat-ı istikbaldır. (نمير) yani zahire vermek demek olan 'المير' masdarından muzar'-i mechûl mü'ennestir. İkinci bابتan musarraftır. قال تعالى: (ونمير أهلنا).

(Mefhûm-i Beyt): Kuşlar luhûm-ı maktulîn ile (2) merzuk olacaklarına i'timadlarından naşi onların bize pîru olup geldiklerini sen ru'ye-el 'ayn müşahid edersin demektir. Bunda şâhid Ebu Temmâm bu beytin bazı ma'anisini alıp ona mucib-i hüsn olacak şeyler izafe ederek şöyle demiş olduğudur:

قال

569 وقد ظللت عقبان اعلامه ضحى * بعقبان طير في الدماء نواهل

570 اقامت مع الرايات حتى كأنها * من الجيش ألا أنها لم تقاتل

Bu iki beyit bahr-i tavîlden ve Telhîs emsilesindendir. Hulafadan (معتصم) ile umaradan (افشين) sitayişinde söylenen kasaid ebiyatındandır. Mâ-kabli budur:

تسريل سربالاً من الصبر وارتدى * عليه بعضب في الكريهة فاصل

(ظللت) cümlesi (تسريل)nin fâ'ilinden hâldir. (ظللت) gölgelemek demek olan tazlilden mâzî mechul mü'ennestir. (عقبان) naibi fâ'ildir. Cevarih-i tuyûrdan tuşuncul demek olan ve gurâb vezninde okunan (عقاب)nin cem'i olup müşebbeh-bihinin müşebbehe izafeti kuveylinden olarak Mâ-ba'dine muzaftır. Muzaf

(s. 477)

ileyh bulunan (أعلام) bayrak demek olan 'alemin cem'i olarak zamiri memduha muzaftır. (عقاب) bir de Sultanü'l Enbiya aleyhi ve aleyhim ezke et-tehaya efendimizin bir rayeti yani sancağı ismi olduğu kamusta mezkûrdur. (ضحى) ظلت fiiline zarftır. Vakt-i duha – asfa-yi evkât-ı nehâr ve ağleb-i ezmine-i esfâr bulunduğundan- tahsis biz-zikrolunmuştur. (بعقبان طير) fi'l-i mezkûre muta'allıktır. عقاب cem'i عقاب'dir. عقاب ise evvelce mezkûr olduğu üzere kuş cinsinden olmakla izafet-i beyaniyedir. (في الدماء) mu'aḥḥar نواهل'e muta'allıktır. (نواهل) ريان demek olan ناهل'in cem'idir. ناهل'in ريان ve عطشان ma'nalarında azdâddan olduğu kamusta mezkûrdur. 'نهل' bir de şeribe evveldir. (أقامت) fi'linin fâ'ili عقبان طير'a raci' zamirdir. (الرايات) sancak demek olan (الراية) lafzının cem'idir (*). (لم تقاتل) lafzında vezin hareke ile tam olabildiğinden لام'a kesre verilmiştir. كما هو الاصل في تحريك الساكن.

(Mefhûm-i Beyt): Şu hâlde sirbal-i sabr u sebâtı iktisa etmiş olur ki askerinin tuşuncul kuşları gibi desametli sancakları kanlara kanmış tuşuncul kuşlarıyla kuşluk vaktinde gölgelenmiş bulunur. O kuşlar sancakların konduğu yere konup yani luhum-ı maktulînden ekl ve istimta' kemali i'timadları cihetiyle sancaklardan ayrılmayıp onlara bir suretle murafakat ve mülazemet ederler ki güya kendileri de ceyş cinsindendir. Şu kadar ki mukatile inmezler demektir. Ebu Temmâm bu nazminde أفوه أودي'nin tamam-ı kelâmını ve mesela (رأى عين) ve (ثقة أن ستمار) mefhumlerini ahz etmemiştir. Ancak ondan kuşların kendilerine piru olması ma'nâsına alıp o mazmuna (الا انها لم تقاتل) ve (في الدماء) gibi birtakım ziyadeti muhassine ilave etmiştir. İşte burada musannıfın maksede taalluk eden sözü budur Şârih dahi bu ifadede ona tâbi'dir Şu kadar ki Muhtasar'da kelâm-ı Ebu Temmâm'da أفوه أودي'nin (رأى عين) kavline ilmam olduğunu söyleyip (كأنها من الجيش) tabir-i kurb ve ihtilatı muş'irdir demek istemiştir. Orası öyle olmakla beraber musannıfın ziyadati muhassineden inayetli (في الدماء نواهل) ta'bîrinde bir şey var ki kuşlar kan içmeyip et yedikleri cihetle muvazenede Ebu Temmâm'ın o ziyadesi muhassineden olmak şöyle dursun ısıba'-ı zâide gibi muzil-i hüsn ad olunmuştur. Muvazene-i amididen anlaşıldığına göre bu ma'nada asıl: أفوه أودي'nin beyt-i mezkûrudur. Ona en evvel (نابغه) piru olup الذمه geçcen beytin bulunduğu kasidede:

إذا ما غزا بالجيش خلق فوقهم * عصائب طير تهتدى بعصائب

جوانح قد أيقن أن قبيله * إذا ما التقى الجمعان أول غالب

demmiştir. Ondan sonra şu'ara o mazmunu havayide eylemişlerdir. Kale Bîkr İbnun-nattah:

(s. 478)

وترى السباع من الجوارح فوق عسكرنا جوانح
ثقة باننا لا نزال نمير ساغبها الذبائح

Ve kala Sarî' el-Ğuvani:

قد عود الطير عادات وثقن بها * فهن يتبعنه في كل مرتحل

Ve kale Ebu't Tayyib:

يطمع الطير فيهم طول اكلهم * حتى تكاد على أحيائهم تقع
قال

571

مفيد ومتلاف اذا ما اتيته * تهلل واهتز اهتزاز المهند

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval ve Muhtasar emsilesindendir. Kaili 138. sayfada geçen (رماح بن ابرد بن ثوبان) (ابن مياده) 'dir ki isminde bir şairdir. Vâldesine izafetle müştehidir. Onun anası (مياده) bir siyah carie idi.

Mübteda mahzufe haber vaki' olan (مفيد) karinesiyle istifade-i emvâl eden demektir. Cevherî sihahta Ebu Zeyd rivayetiyle 'أفدت المال أعطيته غيرى وأفدته استفدته' demiştir. (مفيد) mane-i zahirisine alınır ise (متلاف) onu beyan ve te'kid olur. Kema fi kavîl-il Hemasî:

مفيد مهلك ولزاز خصم * على الميزان ذوزنة رزين

(تالakat-i vech yani beşâset demek olan 'التهلل' masdarından fi'l-i mâzîdir. (اهتزاز) ma'nâsınadır. Muhatab-i 'âmdır. (تالakat-i vech yani beşâset demek olan 'التهلل' masdarından fi'l-i mâzîdir. (اهتزاز) ma'nâsınadır. (مهند) seyfi-i meşhuz yani bilenmiş kılıç ma'nâsınadır. Memduhu mühennede gibi narin yapılı kılıç ma'nâsında istimal olunagelmıştır. Mezîd-i te'sir ve nüfuz-i i'tibarıyla seyfi-i hindî teşbîh etmiştir ki memduh vakt-i ibtisam ve talakatında dahi mehibdir demek istemiştir.

(Mefhûm-i Beyt): O zât hem muktesib ve hem kesret ile mutliftir yani sıfat-i şecâtı ile harben ihraz-i emvâl ve ganâim edip sıfatı semahatiyle onu muhtacına i'ta ederek istihlâk eyleyicidir. Bir umit ve umniye zımnında yanına vardığın vakit yüzü güler ve kemali neşâtından tîğ-biran gibi ihtizaz-nüma olur demektir. Bunda şâhid (ابن مياده) ile (حطيئه)'nin tevarududur ki bu söz her ikisinden sadır olmuştur.

(s. 479)

قال

572

بسيف ابى رغان سيف مجاشع

Bu mısra' bahr-i tavilden ve Mutavval'de mezkûr eş'ârdandır. Şârihin ettiği hikâyede (1) ki "Esra-yı Rûm'dan birinin katlini Süleyman Bin Abdulmelik Farazdak'a emretmesi ve alet-i katl olmak üzere dahi kıta-i gayr-i salihe bir kılıcı göstermesidir." Farazdak'ın feminden carî olmuştur. Bunun fem-i Farazdak'tan suret-i suduru Hz. Osman ve Zubeyr'in tekellümlerinde (2) Zubeyr hazretlerinin "بل بضرب خباب وریش المقعد" demesi gibi olmuştur. Şârihin orada (بل) lafzından sonra 'أضرب' kavlini ziyad etmesi münasebetsizdir. Harf-i cer mutavi-i kelimde olan fi'l-i 'ضرب'e muta'allıktır. Seyfin muzaf ileyhi olan (ابى) lafzında baba ma'nâsına olan (اب) zamiri mütekellime izafetle takdirenden mecrûrdur. 'ياء'yi harf-i râb zannedip Ebi Rağvan'e künye demeyiniz. Kamusta mezkûr olduğuna göre (رغان) Farazdak'ın ecdadından bulunan (مجاشع)'in lakabidir. Savti be'îr demek olan rahadan ahz ile (مجاشع) talakat-i lisani hasebiyle (رغان) talkib olunmuştur. (رغان) bu hâlde 'ab'in 'atfı beyanı olup ma'nâ "Pederin Rağvan'ın seyfiyle." demektir ki şair kendi ecdadından birini peder namı ile yâd eylemiş oluyor. 'ابى, Rağvan'e muzaf kılarak (ابو رغان) mücaşi'in pederi olan Darim İbni Malik'e künye itibar olunursa emri zahir ise de (سيف مجاشع) ta'bîri o hâlde ecnebi kalıp onu hazfi 'atıf ile tab'i kılmak lazım gelir. (مجاشع)'in ecdad-ı Farazdak'tan olduğu yetmiş yedinci sayfada geçen beyitinden ma'lûm olur (3).

(**Mefhum-ı Mısra'**): Kesemez kılıç ile vuracağıma pederim Rağvan'ın, Müceşşa'nın kılıcıyla vururum demektir. Bunda âbâ ve ecdâdının ashab-ı suyuf olduklarını ve kendinin âbâ ve ecdâdının varisi silah ve hamaset olduğunu ima ile iftihar vardır.

¹ O hikâyeyi Şârih Müftah'tan intihal etmiştir ve rical ve ensaba killet-i vukufu cihetiyle esna-i hikâyede bu mısra'dan sonra şu tefsiri ziyad eylemiştir: (وكانه قال لا يستعمل ذلك السيف الا ظالم وابن ظالم) bunun ne güne yanlışlık olduğunu atıyan anlarsınız.

² Tekellüm biriyle barışıp lakırdı etmektir. Hazreteyni muşarileyhumanın o tekellümleri kamusta (خ ب ب) maddesinde mezkûr olup tercümede Asım merhum yanlışmış olduğundan Muntahab'da tefa'ul babı için yazdığım emsile meyanında ve keza el-Hakaik'ta onu alıp tasihih etmiştir. O kıssada kamusun yani Arapçasının eski basmalarında if'alden ism-i mef'ûl sigasıyla olan (مقعد) lafzı sülâsiden ism-i mekân ve masdar-ı mimi vezninde zabt olunmuştur ki o da yanlıştır.

³ Farazdak'ın siyak-ı nesebi Vefiyat'ta ve Agani'de şöyledir: Ebu Fıras Hamam Bin Galib Bin Sa'sa'a Bin Naciye İbni 'Uekâl Bin Muhammed Bin Sufeyn Bin Mücaşi' Bin Darin Bin Malik Bin Hanzala Bin Malik Bin Amr Bin Temim. " (ابو رغان) Farazdak'ın künyesidir. (مجاشع) ismidir." diyenler bilmedikleri şeyi söylemişler ve mâlâ ya'ni ile meşgûl olmuşlardır.

(s. 480)

قال

- 573 ايعجب الناس ان اضحكت سيدهم * خليفة الله يستسقى به المطر
 574 لم ينب سيفى من رعب ولا دهش * من الاسير ولكن اخر القدر
 575 ولن يقدم نفساً قبل ميتهها * جمع اليدين ولا الصمصامة الذكر

Bu ebiyat bahr-i basîttten ve Farazdak'ın olmak üzere Mutavval'de mezkûr eş'ârdandır. Rivayet ma'ûm olmadığı cihetle (يعجب) kelimesine ve mâ-ba'dında iki veche gösterilebiliyor. همزة her hâlde istifham-ı te'eccubîdir. (يعجب) kelimesi bab-ı rabi'den muzârî ve (الناس) ona fâ'ildir. Ve (أن أضحكت)nin takdiriyle mef'ûldur İşte vech-i evvel bu olup vech-i sâni şudur ki (يعجب) افعال babından muzârî'dir. (الناس) mef'ûldur. (أن أضحكت) t'vil-i müfredde olarak fâ'ildir. (اضحاك) güldürmektir. (سيدهم) fi'line mef'ûldur. (يستسقى به المطر) cümlesi halifeye sıfat-ı mâdihadır ki vesile-i rahmet ve bereket olan halife demektir. 'استسقاء' yağmur duasına çıkmaktır. (المطر) naib-i fâ'ildir. Kelam tecride mahmuldür. Meşahir-i Nisa'da (لم ينب) vezninde olan ve kılıç vurulduğu yeri kesmemek ma'nasında bulunan 'النبر' masdarından muzârî-i menfidir: (سيفى). لكل جواد كبوة ولكل صارم نبوة. Ve yukâl: نبا السيف ينبو نبواً ونبوة. أى كل. takdiren merfû' fâ'ildir. (من رعب) kavli mef'ûlehtir (رعب) hayret (دهش) (ولكن) ma'nâsınadır. (من الاسير) fiiline muta'allıktır. (مفعول) mef'ûl ma'nâsınadır. (اخره القدر) fâ'ildir. Mef'ûl mahzuftur: 'اخره القدر' demektir. Zamir nefse muzaf olan (ميمة) in kesr ve meddi ile mevtten masdar nev'idir. (جمع اليدين) fâ'ildir. Bundan esîrin mektufiyeti yani kolları bağlı bulunması Murâddır. (الصمصامة) gibi seyf-i katı' ma'nâsınadır. (الذكر) erkek ma'nâsına olarak demirin çeliğine itlâk olunur. صمصامه onunla mavsuf olmuştur.

(Mefhûm-i Beyt): Bâ'is-i feyz ve rahmet ve lâbis-i hil'et-i hilafet olan ve kendilerinin seyyidi bulunan zatı benim güldürdüğüme nâs ta'accub mu ediyor? Benim seyfim havf ve hayretten baş-ı esîrden dönmemiştir. Ancak kader-i ilahi onun mevtini ta'hîr etmiştir. El bağlı olmak ve seyf, sarım ve polat bulunmak ile hiçbir nefis kendine mahsus memâttan evvel imate edilemez demektir. Bunlar o hikâyede Farazdak mufahîr olduğu seyfî mevrusunu esîre vurup kestiremedikte Süleyman Bin Abdülmelik'in ve huzzarın gülüşmeleri üzerine söylenmiştir. Ba'dehu Farazdak kılıcını kınına koyup şöyle söylemiştir:

(s. 481)

قال

576 ما ان يعاب سيد اذا صبا * ولا يعاب صارم اذا نبا
ولا يعاب شاعر اذا كبا

Bunlar bütün bilbedahe söylenmiş şeylerdir. Bu bahr-i recüzdendir. (ما) nafiye ve (ان) zaidedir.

(**Mefhûm-i Beyt**): Bir seyyid-i zîşân bi-hukm-il beşeriyye hiffete meyletmekle ayıplanmaz ve bir seyf-i kâtî' kesmemekle yerlemez ve bir şair hefvette (kabahat-i lisaniyede) bulunmakla kınanmaz demektir. Ma'ahid'de mezkûr olduğuna göre Abbasiye'den Mehdi dahi huzuruna götürülen bağlı bir esirin katlini nüdmeden Şebib İbni Şebhe'ye emir ve teklif ettiğinde (شبيب): "Ya Emîr-el Mu'minin Farazdak'ın vaki'ası ma'lûm ve ahfadı ilel-ân ondan dolayı melümdür. Beni bundan affediniz." demekle (مهدي) onu hoş görüyormuştur. Şair (ابو الهول) orada mevcûd olmakla Şebib'i hemen hicve tasaddi edip şu beyitleri söylemiştir:

جزعت من الرومي وهو مقيد * فكيف اذا لاقيته وهو مطلق
دعاك امير المؤمنين لقتله * فكاد شبيب عند ذلك يفرق
فتح شبيباً عن قراع كتيبة * وأدن شبيباً من كلام يلفق

قال

577 بسيف ابى رغو ان سيف مجاشع * ضربت ولم تضرب بسيف ابن ظالم

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval'de mezkûr ebiyattandır. Farazdak bunu zikrolunan hikâyede kendinden bedaheten sâdır olan ve bundan evvel meşrûh bulunan mısra-ı evvel hakkında "Bunu المراغة ابن duyarsa beni şu yolda hicveder." diye söylemiştir. (ابن المراغة)'dan murâdı Cerir'dir. الدابة yani hayvan ağınanacak yer ma'nâsına olan ve vezninde bulunan المراغة lafzını Farazdak Cerir'e şetm olmak üzere onun validesine lakap kılmış idi (*¹). O da ona (ابن القين) der idi. Mısra-ı sâninin evvelindeki (ضربت) fiiline muta'allıktır. Fiilerdeki hitâp kavlı Farazdak olduğuna nazaran bitarik-it tecrîddir. (الحرث ابن ظالم المُرَيّ) den murâd (ابن ظالم) ki onun (المعلوب) ismindeki seyfi meşhur ve kütüb-i lügâtta bile mezkûrdur. Kendisi fettak-i Arap'tan yani iraka-i dimâ hususunda çalak bulunanlardandır. "افتك من الحرث ابن ظالم" durûb-ı emsaldendir. Şârih merhum her nasıl ise bu tettebbu'atı etmemiş olduğundan beyt-i mezkûrda vaki' (ظالم) lafzını zulûmden ism-i fâ'il zannederek ma'nayı şiire madar-i infihâm olmak ze'mi ile mısra-ı evvelin tetmim-i tefhiminde bundan evvel "و كأنه قال لا يستعمل ذلك السيف الا ظالم"

¹ * Cevheri bu talkibin Ahtal tarafından olduğuna kail ve Mecduddin onu bu vecihle musahhihtir. Farazdak ve Cerir ve Ahtal hep bir asır Şu'arâsıdır.

(s. 482)

”وابن ظالم“ demiştir. Şârihin fehmine göre Farazdak kendisine evvelce irâe ve işaret olunan ve kıt'a-i gayr-i salih bulunan kılıç için “O seyfi ancak zalim oğlu zalim ist'imâl eder zira kesmez olduğundan madrube izadır.” demiş oluyor(*). Farazdak'ın ise murâdı bu değildir. “كأنى بآبن المراغة قد هجانى فقال الخ” kavli karinesiyle onun murâdı “Cerir benim (بسیف ابى رغان سيف مجاشع) diye mütemeddihane tavır انوبده bir iş göremediğimi duyar ise varis-i besaletleri olduğu iddia etmek istediğın ecdadın dahi Hares Bin Zalim gibi sahib-i seyf değil imişler diye beni hicveder.” demektir. Edib-i Arabi olmak dahi fakih-i Hanefi olmak kadar müşkildir.

(**Mefhûm-i Beyt**): Seyf-i Mücaşi' ile vurdun da seyf-i İbni Zâlim ile vurmadin demektir. Bunda şâhid tevârud olduğudur ki Farazdak bunu kendinin mısra'-i mutakaddimi için “Eğer Cerir bunu duyar ise onu benim aleyhime kalbederek şöyle der.” diye söylemiş ve dediği gibi olmuştur. Farazdak Süleyman Bin Abdulmelik'in yanından çıkıp gittikten sonra Cerir gelip vaki'ayı ona hikâye etmişler ve fakat şiiri okumamışlar. Cerir hemen:

بسیف ابى رغان سيف مجاشع * ضربت ولم تضرب بسیف ابن ظالم

deyip Ma'ahidu't Tansis'te mübeyyen olduğuna göre şu beyti de ziyade etmiştir:

ضربت به عند الامام فارعت * يداك وقالوا مجذب غير صارم

Kavl-i Cerir olduğuna nazaran (أبى رغان) künyedir.

قال

578 ولا نقتل الاسرى ولكن نفكهم * اذا اثقل الاعناق حمل المغارم

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval'de mezkûri eş'ârdandır. Kail-i evveli Cerir'dir. Farazdak'tan sonra Cerir huzur-i Süleyman'da zikrolunan şiiri inşad etmekle beraber: “Ya Emir-el Mu'minin şüphem yok ki ابن القين (yani Farazdak) bana cevap verip şöyle diyecektir.” diye bu beyti söylemiş ve mu'ahharen Farazdak'a Cerir'in mukaddem ki hıcası haber verildikte Farazdak ebiyat-ı atıyayı söylemekle beyt-i sânde tevarud hâsıl olmuştur:

قال

579 كذاك سيوف الهند ينبو ظباتها * وتقطع احياناً مناط التمانم

580 لا نقتل الاسرى ولكن نفكهم * اذا اثقل الاعناق حمل المغارم

581 وهل ضربة الرومى جاعلة لكم * اباً عن كليب او اخاً مثل دارم

Bu ebiyât bahr-i tavîlden ve ânifen mezkûr olduğu üzere Farazdak'ın eş'ârındandır. (ينبو) kelimesi Farazdak'ın mukaddemen mezkûr olan ebiyat-ı raiyesinde meczûm bulunan 'ينب' nin merfû'udur. (ظباتها) terkibi fâ'ildir. (ظبات) kılıcın keskin yeri demek olan 'ظبة' lafzının cem'idir.

(s. 483)

(تقطع) fiilinin fâ'ili ona raci' zamirdir. (أحياناً) gâh gâh ma'nasında 'حين'in cem'i olarak mef'ûl-fihtir. (مناطق التمام) mef'ûl-bihtir. (مناطق) bir şeyin mu'allak olduğu yerdir. (التمائم) nazar boncuğu ve nüsha demek olan temimenin cem'i olup (•) onların mu'allak olduğu yer boyun olmakla (مناطق التمام) terkibi rikâb ma'nâsınadır ki boyunlar demektir. Bunda madrûbunun tîğ kezmez ve tîr geçmez i'tikadıyla hamil-i ta'aviz olduklarını ima vardır. (الاسرى) esîrin cem'idir: مريض ile مرضى ve قتلى ile قتل و جريح ile جرحى gibi. (نفكهم) تخلص ma'nâsına olan 'الفك' masdarından muzari mütekellim ma'algayr ile mef'ûl zamir zamiridir. (اثقل) ağırlık vermek ma'nâsına olan 'الاثقال' masdarından mâzî giptir. (اعناق الاسرى) omuzda yük konan yer demek olan (العنق) lafzının cem'i olarak mef'ûldur. 'اعناق الاسرى' demektir. (حمل المغارم) fâ'ildir. (حمل) yüküdür (مغارم) garime ve garamet gibi lazımu'l eda olan şey ma'nâsındaki مغرم'in cem'idir. (ضربة الرومى) terkinde masdar mef'ûlune muzaftır. Muzaf ileyhi olan (رومى) Rûm cinsinden olan esîr demektir. (جاعة) darbeye haberdır. (أباً) ona mef'ûldur. İsm-i musağğar olan (كليب)den 'اعز من كليب' meseline menşe olan (كليب وائل) maksûd (1) olup (دارم) dahi Farazdak'ın raht ve aşiretinden olduğu siyak-ı nesebinde mezkûr bulunan (دارم) Bin Malik'tir.

(Mefhûm-i Beyt): Hindistan'a mensup olan a'lâ kılıçların hâli işte böyledir. Keskin olan uçları kesmiyor bazen dahi nüshalı boyunları kesiveriyor, biz esirleri öldürmeyiz belki onları tekâlif-i şâkka altında gördüğümüzde kayd-ı esrden kurtarıyoruz, bir esîr-i Rumi'yi katletmek sizin için Küleyb Vail neslinden bir peder veyahut Darin Bin Malik gibi bir birâder hâsıl etmek kadar bir şeref midir? demektir. Bunda şâhid evvelce dahi ifade olunduğu üzere Cerir ile Farazdak'ın tevarüdü hatırlarıdır.

قال

582 ان كنت ازمعت على هجرنا * من غير ما جرم فصبر جميل

583 وان تبدلت بنا غيرنا * فحسبنا الله ونعم الوكيل

Bu beyitler bahr-i seri'den ve Telhîs emsilesindendir. Kaili (ابو القاسم بن الحسن الكاتبى) isminde bir ediptir. Mısra-ı evvelin infihâmı için İmrulkays'in 419. sayfada geçen 'افاطم من غير' beytinin şerhini mutalaa kâfidir. (من غير ما جرم) kavlinde (ما) zaidedir. 'مهلأ الخ' demektir (2). (صبر جميل) . (جزع) den hâlî olan sabır ma'nâsına mürekkeb-i vasfîdir.

(s. 484)

Î'râb için nahivden olan Muktabad'ın 86. sayfasına bakınız. (بنا) kavlindeki با'ye bedeliyye tabir olunur ki medhûlu metruk olmuş olur. (نعم) fiilinde mahsus bil-medhi mahzûftur. 'هو' demektir.

(**Mefhûm-i Beyt**): Ey nazenin sen eğer bizi bila-cünha terk etmeği tasdim etmiş isen işimiz ceze' etmeyip sabreylemektir ve eğer bize bedel başkalarını ahz ve kabul kılmış isen senin bu mu'amelene karşı Cenab-ı Hak bizim kâfi ve hamimizdir ve güzel vekildir demektir. Bunda şâhid Kur'an-ı kerim'den iktibâs olduğudur ki beyt-i sâninin mısra-ı sânisî âyettir. Abbasi der ki (كثير) isminde bir vekilin zemmini nâtık olan şu kıta ne zariftir:

كثير شأنك عندي * وعند غيري قليل
وحق من هو حسبي * ما انت نعم الوكيل

قال

584 قال لي ان رقيبى * سئى الخلق فداره

585 قلت دعنى وجهك الجنة حفت بالمكاره

Bu beyitler bahr-i remûlden ve Telhîs emsilesindendir. Kaili (الصاحب ابن عباد)'dir. (قال)nin fâ'ili habibe raci' zamirdir. (رقيب) nigah-bandır. (دار) müdarattan fî'li emirdir. Kema fî kavli İbn-il Verdî: البيت. دار جار الدار ان جار. Ahirindeki -i sakine mef'ûldür. Mercî'i rakiptir. 'مدارة' nasa meleyinindir. İbni Semmak 'رأس المداراة ترك المماراة' demiştir. (دعنى) 'اتركنى' ma'nâsıdır. Mâ-ba'di mübteda ve haberdur. Kelam teşbihe mahmuldür. (حفت) احاطه olunmuş ma'nâsına mâzî mü'ennes mechuldür. Cümle (قد) takdiriyle hâldir. (مكاره) mekruhat-i legaviyedir ki hoşlanılmayan şeylerdir. Fil-asıl kerahiyet ma'nâsına olan 'مكرهه'nin cem'idir. Tekul: مكراهه وكرائه.

(**Mefhûm-i Beyt**): Yâr bana dedi ki benim rakibim bedhudur, ona müdarat eyle ben de dedim ki beni bırak yani bana pend ve tavsiye endişesinde olma senin vechin behişt mesabesindedir. Cûr-i rakib gibi elbette birtakım mekruhat ile mahfuf ve muhat olmuştur demektir. Bunda şâhid (حفت الجنة بالمكاره و حفت النار بالشهوات) hadisinden (*¹) iktibâs olduğudur. Mane-i hadis-i şerif cennetin cevânibi insanın istemeyeceği ve nefse ağır geleceği bir takım tekâlif ile kuşatılıdır. Cehennemnin cevânibi ise nefse uygun ve nefsin arzu ettiği şeyler ile kuşatılmıştır demektir.

ولله في عرض السماوات جنة * ولكنها محفوفة بالمكاره

¹ * Hadisi mezkûr imam Ahmed Müsnedinde ve Buhari ve Müslim ve Tirmizi Hz.Enes ve Ebu Hureyre rivaletleriyle İbni Mesud hazretlerinde mavkuf olarak tehrir ettikleri camii sahir ile şerhi teysirden nümayandır Sahibi sahihayn ise حبيت lafzı ve Hz. Ebu Hureyre rivayeti ile merf'u göstermişlerdir.

(s. 485)

Essefiy el-Hilliy:

يا جنة الحسن التي * حفت لدينا بالمكاره

انى لوجهك عاشق * ولمنظر الرقباء كاره

(ابله بغدادى) denilen şairin hane-i yârı hâli bularak kapıya yazdığı şu kıta dahi hadisten iktibâsi havidir:

دارك يا بدر الدجى جنة * بغيرها نفسى لا تلهو

وقد روى في خبر أنه * اكثر اهل الجنة البله

(الصاحب ابن عبّاد) sayfa 279'da mezkûr olduğu üzere (اسماعيل) isminde bir vezir-i şî'i ve Mu'tezilidir. Edebiyatta imâmu'l üdebadır. Şeyh Abdulkahir Cürcanî ondan tetelmüz eylemiştir. Deyâlîme'den (مؤيد الدولة)'ye vizaretinden itibaren ve 'ala kavlin (sayfa 297)'de geçen Ebul Fadl el-'Amîd'e musahebet ve mülazemetten naşı (الصاحب) diye yâd olunmuş ve vech-i evvele göre bu nâm evvela ona verilip vizaretin bir vakit (صاحب) unvanıyla me'nûn olmaları ondan kalmıştır. Siyaseten (كافى الكفاة) diye tanılır idi. Muntahab'ın mahiyet-i sarf u nahve dair olan mukaddimesini okuyunuz. Hakkında olan medâ'ih'ten Ebu Said er-Rustumî'nin şu kıtası:

ورث الوزارة كابراً عن كابر * موصولة الاسناد بالاسناد

فروى عن العباس عباد وزا * رته واسماعيل عن عباد

Tevriye bahsinde (sayfa326) Şârih kamus olan Seyyid Murtaza'dan naklen zîr sayfadaki hamîşte geçmiştir. Viladeti 326 zilkı'desinde ve vefatı 385 safarında İsfahan'da vuku' bulmuştur. Pederi (ابو الحسن عباد بن العباس) ise 335'te vefat etmiştir. Müluk-i etraftan biri teklif-i vizaret ile Sahib'i hâfiyyen isticlâb ettiğide Sahib: "Benim kitaplarımın nakli dört yüz deveye mutavakkiftir." diye i'tizâr ediyormuştur. Sahib'in vefatından sonra Rustumî'nin ona mersiyesi şu olmuştur:

ابعد ابن عباد يهش الى السرى * اخو امل او يستماح جواد

أبى الله الا أن يموتا بموته * فما لهما حتى المعاد معاد

Sahib'in vasfı rikkat-i hamr hakkında olan kıta-i meşhuresi tercüme-i Farisiyesiyle beraber teşbih bahsinde 269. sayfada geçmiştir. Lugattan (المحيط) isminde yedi cilt üzerine müretteb bir te'lifi olduğu Vefiyâtu'l 'Ayân'da ti'dâd olunan asârı meyanında mezkûrdur. Darbhâne memurlarının kabil-i is'af olmayan bir mes'ullerini musted'i (في حديد بارد) imzasıyla takdim etmiş oldukları dara'et-nâmeye Sahib'in (الضرابون) diye buyuruldu. Çekmek gibi nevadır-i zerafeti meşhurdur. Ma'lûmdur ki bu iki ibare bir yere geldiğinde "Soğuk demir dövenler" ma'nası hâsıl olur.

(s. 486)

قال

586 لئن أخطأت في مدحك ما أخطأت في منعي

587 لقد انزلت حاجاتي * بواي غير ذي زرع

Bu beyitler bahr-i hezecden ve Telhîs emsilesindendir. Musannıf bunları izahta (ابن الرومی) 'ye azveylemiş olduğundan Telhîs Şârihleri dahi ona mütâbe'aten bu makamda öyle söylemişlerdir. Ağani'de bunlar İsmail el-Karatisi'nin olmak üzere şöyle mezkûrdur ki İsmail el-Karatisi Fadl İbnurrabi' el-Bermeki'ye ⁽¹⁾ bir sitayiş-nâme takdimiyle onun mutaarrıdı bir efdalı olmuşken Fadl'ın mazhar-ı ihsanı olmamağla mutasaddı-i hicası olarak şu beyitleri söylemiştir:

ألا قل للذي لم يهده الله الى نفعي

لئن أخطأت البيتين

(الدر الفريد) Ben (عباسی) Ma'ahhidu't Tansis'te bunu beyan ile beraber "Ben (الدر الفريد) nam-ı kitapta beyt-i evvelden sonra iki beyit daha görmüşümdür ki o da şunlardır." diyip bu iki beyti zikretmiştir:

لسانى فيك محتاج * الى التخليع و القطع

وأنيابي وأضراسي * الى التكسير و القلع

(لئن) kavli -ı muvatta'a ile şartlıyeden ibarettir. Kelamin şarta değil, kaseme bina edilmiş olduğunu i'lan ettiği için bu -ı muvatta'a dahi denir. Bizim Muktabab'da mezkûrdur. Hitap ki anlamak ve şey'-i murâd olunduğunun hilafinde vaki' olmaktadır. (ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا او أخطأنا) burada konurmaktır, indirmek değildir. (حاجاتي) bedelinde (أمالی) dahi mervidir. Dere yani dağlık arası engin yer demek olan (وادی) burada mutlak mevzi' ma'nasında musta'mel olmuştur. Şair kendinin kasdini ve kazâ-i hevaici ve husul-i matâlibi emrinde memduha i'timadını misafir adamin bir kimesinin ikramına i'timaden hanesi sahasine vaz'-i rihâl ikamet etmesine teşbih etmiştir. Ekin demek olan (زرع)den ma'nayi nef'-i maksûddur.

(Mefhûm-i Beyt): Kasem bi-Huda ki mustahakk-ı medh olmadığın hâlde seni medhedişimde gerçi ben hata ettim velakin sen beni men' ve mahrum etmekte hata etmedin zira medhe şayan olmayanı medh edenin ceza ve câizesi hirmân olsa gerektir ⁽²⁾. Ben hacatımı nef'den hali bir mevzi'e vaz' etmişim demektir. Bunda şâhid iktibâs olup muktabes minhu olan (زرع عند بيتك المحرم) ayet-i celilesinde (وادی غير ذي زرع) salih-i ziraat olmayan batha

¹ Bunun vefatı 208'dedir. (ابن الرومی) ise 221'de doğmuştur. Nitekim Kitab-ı Teracüm'de mezkûrdur.

² Bir de senin gibi leime seza olan men'-i ehli hacet ve buhl ve hesasettir.

(s. 487)

Mekke ma'nâsına iken şair onu nef' ve hayri olmayan cenab ma'nâsına nakleylemiştir. Abbasi der ki el-Habbas el-Beledi'nin şu şi'ri dahi bu kabildendir:

الا ان اخواني الذين عهدتهم * افاعى رمال لا تقصر عن لسى
ظننت بهم خيراً فلما رأيتهم * نزلت بوادٍ منهم غير ذى زرع

(صریح الغوانی) ve (ابو العتاهیه) ve (ابو نواس) İsmail Bin Mu'ammer el-Kufi'dir ki mu'asarı şu'aradandır. Hanesi mecme'i fasaka olduğu için Ebul'atahiye onu şöyle zikretmiştir:

لقد أمسى القراطيسى رأساً في الكساجيه

(کساجیه) lafzı (کشاخنه) musahhafıdır ki bî-'âr ve bî-gayretân demektir. Def'-i himar için dâhil-i hemmam olan bir takım mahmurların "Nereye gidelim?" diye hammamda ettikleri sohbet üzerine Karatısı'nın "Haydi bize gidelim." mealinde söylediği davetiyeeye bakınız:

ألا قوموا باجمعكم * الى بيت القراطيسى
فقد هيا لنا نزلاً * غلام فاره طوسى
وقد هيا زججات * لنا من ارض بلقيس
والواناً من الطير * و الواناً من العيس
وقينات من الحور * كامثال الطواويس
فنيكوهن في ذا كم * نقم في طاعة ابليس

Fadl Bin er-Rabi'in buna diriğ-i efdâl edip yüz vermediği kadar var imiş.

قال

588 تجرد للحمام عن قشر لؤلؤ * والبس من ثوب الملاحه ملبوسا

589 وقد جرد موسى لتزيين رأسه * فقلت لقد اوتيت سؤلك يا موسى

Bu iki beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval'de mezkûr ebiyattandır. Kaili mechûldür. (تجرد) fi'linin fâ'ili bâdi-i inşâd olan مليح'e raci' zamirdir. (عن قشر لؤلؤ) inci kabuğundan demektir ki libasını sade ve bedenini inciye teşbih etmiştir. (البس) fi'linin nâib-i fâ'ili yine o مليح'e raic' zamirdir. Beyinlerindeki mukabele hüsndür. (ثوب الملاحه) terkibi müşebbeh bihinin müşebbehe izafetidir. (ملبوساً) mef'ûl-i sânidir. Sülaside bab-ı rabi'den olarak (ليست الثوب) denir. 'أفعال' de 'البسته الثوب' ta'bîr olunur. (جرد) fi'line naib-i fâ'il olan (لتزيين رأسه) ma'nâsına ism-i Arabîdir. Onun için harf-i ta'rîf almıştır. (استره) başını tıraşide etmek için demektir ki eski zaman adatınca zinet-i ricâl izâle-i şa'rda idi ve tıraş hammamda dahi olurlar idi. (فقلت) kavlinde mütekellim şâir ve muhâtab makul kavildir. (سؤال) (لقد اوتيت الخ) veznindedir yani 'سين'in zammi ve 'همزة'nin sükûnuyladır. (واو) resm-i hattadır, malfûz değildir, mes'ûl ve matlûb ma'nâsınadır.

(s. 488)

Burası (قد اوتيت سؤلك يا موسى) kavl-i keriminden iktibâstır. Orada muhâtab Hz. Musa'dır (صلوات الله على نبينا و عليه).

(**Mefhûm-i Beyt**): Ol dilber مرواريدتن hammama duhul için sadeften soyuluyor gibi soyunup came-i melahate büründü zineti hâsıl olmak üzere saçlarını tıraş etmek için istire dahi gılafinden tecrîd olunmağa ben ona hitaben ‘‘Ey Musa (*¹) sana mes’ulün i’tâ olundu.’’ yani tûba sana ki onun ra’sine temas edersin dedim demektir. Bunda şâhid bir minval-i mezkûr-i iktibâs olup ancak muktebes minhu olan nazm-i kerimde kelîm olan Musa nazm-ı muktebeste kelûm olan Musa ma’nâsına naklolunmuştur. Bunda tevriye ve tasdîr dahi vardır. Şârihin buna ‘لطيف’ demesini kabulde dirayeten olduğu gibi diyaneten dahi -iktibâsın İtkan-ı Suyûti’de ma-beyne mubahin ve mahzur kısımlarına tatbikan- tereddüd ve te’emmül vardır.

قال

590

قد كان ما خفت ان يكونا * انا الى الله راجعونا

Bu beyit bahr-i basîtin maḥla’inden ve Telhîs emsilesindendir. Kaili musannıfın beyanına göre Mağrib üdebasının biridir. Abbasi’nin (قلاند العقيان)’den nakline göre kaili (وزير ابو العلاء ابن ازرق)’dir. 507 tarihinde Reis Abdurrahman Muhammed Bin Tahir’ın vefatı vuk’u bulduğu gün vezir İbnul Ezrak ellerini ovuşturarak yanına girmiş ve şöyle:

كان الذى خفت أن يكونا * انا الى الله راجعونا

an yeq (أن يكونا). İsm-i mevsûl fâ’ildir. ma’nâsına ef’âl-i tammedendir. (كان) söylemiştir. ma’nâsına olarak (خفت) fi’line mef’ûldur. Ahirindeki elif (راجعونا) olduğu gibi işba’-i fethe ile hâsıl olmuştur.

(**Mefhûm-i Beyt**): Vuku‘undan havf ettiğim hâl vaki‘ oldu, ne yapayım? Biz Cenab-ı Hakkın koluyuz ve akibet ona rücu’ edicileriz demektir. Bunda maksûd (انا لله وانا اليه راجعون) ayet-i kerimesini tağyir-i yesîr ile iktibâs olduğudur. Şunlarda iktibâsın emsile’-i şî’riyesindendir:

سبقت العالمين الى المعالى * بصائب فكرةٍ وعلوّ همه

ولا بحكمتي نور الهدى فى * ليال للضلالة مدلهمة

يريد الجاهلون ليطفئوه * ويأبى الله الا أن يتمه

.....

أما السماح فقد مضى وقد انقضى * فتسلّ عنه ولا تسل عن خيريه

واسكت اذا خاض الورى في ذكره * حتى يخوضوا في حديثٍ غيره

¹*nin Arapçasıdır.

(s. 489)

قال

591 اذا ضاق صدرى وخفت العدى * تمثلت بيتاً بحالى يلىق

592 فبالله ابلغ ما ارتجى * وبالله ادفع مالا اطيع

Bu beyitler bahr-i mutakaribden ve Mutavval emsilesindendir. Şârih bunları izahta gördüğünü alıp musannıfın oradaki beyanı vecihle Abdulkahir Bin Tahir et-Temimi'ye nisbet etmiştir. Ve 'an İbn-ur Rumî:

وهل من جناح على مسلم * يدافع بالله ملا يطيق

مفعول عدو' i cem' -i gibi اعداء (العدى) kalak ve ıztırabdan kinayedir. (ضيق صدر) veznindeki mufradın فَعَال üzere cem' i bundan başka yoktur. Kemâ fi-s Sihah (تمثل) birinin şiirini vakt-i münasibinde inşat etmektir. بَاء harfiyle ve doğrudan doğruya mef'ûl alır. Burada beyit mütemessil ⁽¹⁾ beyt-i sânidir ki Abdulkahir Temimî onu kelam-i gayr olduğunu tasrîh ederek kendi şiirine derc ve tazmin eylemiştir. (يلىق) cümlesi beyte sıfattır. (بحالى) onun mef'ûludur. (بالله) Kavlindeki بَاء iki yerde de isti'ane içindir. Takdimdeki nükteler hafî değildir. (بلوغ) ma'nâsınadır. Bab-ı evvledendir. (ما) isim-i mavsûl ve (أبلغ) fi'line mef'ûldur. Sıla olan (أرتجى) cümlesi ummak ma'nasındaki ricanın ifti'ali olan 'ارتجاء'dan muzari'-i mütekellemdir. Cemaleddin Aksarayî ⁽²⁾ Şerh-i İzah'ta 'بعونه أصل الى مطالبى' demiştir. (لا اطيع) bir şeye takat götürmek demek olan (الاطاقة) masdarından siga-i tekellüm üzere muzari'-i menfidir.

(Mefhûm-i Beyt): Kalbim daraldığı yani şiddet-i gam ve hem ile kalak ve ıztırab üzere bulunduğum ve düşmanımdan havf ettiğim vakit kendi hâlîme münasib olan bir beyti temessülen irşad ederim: 'Ben ancak Cenab-ı Hakk'ın 'avniyle vasıl-ı me'mûl ve matlûb olurum ve tâkâtyâb olamadığım emri ancak 'avn-i hak ile kendimden def' eylerim.' demektir. Bunda şâhid tazmîn olup o da kelam-ı nazimde musarrah bulunduğu anifen ifade olunmuştur. İbnul Haccâc'ın bizim Kitab-ı Terâcim'de sayfa 34'te mezkûr şu kavlinde dahi bunu tazmin vardır:

قال قوم لزمتم حضرة حمد * وتجنببت سائر الرؤساء

قلت ما قاله الذى أحرز المعنى قديماً قبلى من الشعراء

يسقط الطير حيث يلتقط الحب ويغشى منازل الكرماء

beyt-i salis beşşarındır.

¹ متمثل به Yâhud.

² Dört yüz altmışıncı sayfanın zirine bakınız.

(s. 490)

قال

593 كانت بلهنية الشيبية سكرة * فصحوت واستبدلت سيرة مجمل

594 وقعدت انتظر الفناء كراكب * عرف المحل فبات دون المنزل

Bu iki beyit bahr-i kâminden ve Mutavval emsilesinden olup birini kaili musannıfın İzah'ta beyanına göre (ابن التلميذ) nam-ı Tabib-i Nasranî ⁽¹⁾ ve diğlerinin kaili (مسلم ابن) ismindeki Sarî' el-Gavani ⁽²⁾dir. (كانت) fi'linin ismi olan (بلهنية) ve refahiyet ma'nâsına olarak gençlik demek olan (الشيبية)ye muzaftır. (سكرة) haberdır. Ve sarhoşluk demektir. (صحوت) ayılmak demek olan (الصحور)den mâzî mütekellimdir. (استبدل) bedel ve halef edinmektir. (سيرة) tarikat ve meslek ma'nâsına olarak Mâ-ba'dine muzaftır. Muzaf ileyhi olan (مجل) fi'l-i cemil ibraz edendir. (أنتظر) cümlesi (قعدت) fi'linin fâ'ilinden hâldir. (الفناء) Zıttı 'بقاء'dır ki murâd mevttir. Râkibden (3) misafir yani yolcu ma'nası maksûddur. (عرف المحل الخ) cümlesi ona sıfattır. Mahallden menzil maksûd-ı murâddır. (منزل) dahi evdir. Murâd dar-i bakadır. Gecelemek ma'nasındaki beytutetten fi'l-i mâzî olan (بات) fi'linin zarfı bulunan (دون) kelimesi kurb ve pişgah ma'nâsındadır.

(Mefhûm-i Beyt): Gençlik si'e-i hâl ferağ-i bali bir nev'-i sarhoşluk idi. (ki o zaman ben gaflet-i surur ile gafil ve mâleya'ni ile mutevağil idim) ahîren ayıldım ve o hâle bedel mücmel muhsinler siretini edindim. Ve muntazr-ı mevt olarak oturdum, şul yolcu gibi ki kendince maksûd olan mahalli biliyor da ona yakın bir yeri kendisine konak edinerek geceler demektir. Bunda şâhid bilateşbih tazmin olduğudur ki İbnu Tilmiz en-Nesrani Müslim'in beytini mal-i gayr olduğunu ihbar etmeyerek kendi beytine zammeylemiştir. (ابن التلميذ) bizim Kitab-ı Teracim'de mezkûr olduğu üzere 100 yaşına karîb olduğu hâlde vefat etmiştir. Tercümesini yazanlardan kendisiyle görüştüler. 'أعجب في أمره كيف حرم الإسلام مع كمال فهمه وغزارة عقله وعلمه والله يهدي من يشاء بفضلله ويضل من يريد بحكمته' demişler.

قال

595 كأنه كان مطوياً على احن * ولم تكن في قديم الدهر انشدنى

596 ان الكرام اذا ما اسهلوا ذكروا * من كان يالفهم في المنزل الخشن

Bu iki beyit bahr-i basîttten ve Mutavval ebiyatından olup birincisi Şârihin (ايضاح) ma'lûmatı

¹ İsmi Hibetullahtır. Tıbb ile şi'ri cem' edenlerdendir. 560 tarihinde vefat etmiştir. Bizim Kitab-ı Teracüm'de mezkûrdur.

² 473. sayfanın zirinde ikinci hamîşe bakınız.

(s. 492)

imiş, ve sanki bana mukaddemleri şu şiiri hiç okumamış imiş: “Kerim ve asil olanlar hüsn-i hâl zindiganiye erdiklerinde huşunetli yerde yani hâl-i gına ve şiddete kendileriyle ülfet ve mu’aşeret üzere bulunmuş olanları anarlar.” demektir. Bunda şahid tazmin olup beyt-i sâninin kelam-i Ebi Temmam olduğu meşhur olduğu hâlde İbnul ‘Amîd (أنشدني) kavliyle kelam-ı gayr olduğunu göstererek onu kendi kelamına derc ve mezc etmiştir. Ebu Temmâm’ın o beyti bir kasidesinin son beytidir. Onun mâ-kabli şudur:

اولى البرية حقاً أن تراعيه * عند السرور الذى آسأك فى الحزن

Abdurrahim el-Abbasi İbn-i Hilikân’ın galatına tâbi‘ olarak bunu İbrahim Suli’ye ‘azv ile onun dahi beyt-i Ebi Temmâm’ı şu yolda tazmin etmiş olduğunu söylemiştir:

اولى البرية طراً أن تواسيه * عند السرور الذى واسأك فى الحزن

ان الكرام اذا ما أسهلوا ذكروا * من كان يألفهم فى المنزل الخشن

Bunlar Divân-ı Ebi Temmâm’da mevcûd iken İbni Hilken merhum 243 tarihinde müteveffî olan İbrahim Suli’nin tercümesinde ‘ومن شعره’ diye bunları onun eş‘ârından olmak üzere zikretmiş ve Abdurrahim el-Abbasi dahi beyt-i sâninin şi’r-i Ebi Temmâm olduğu iştiharına mebni onu tazmine heml eylemiştir. Şârih Mutavval’de tazmin-i mâdûn-el beyt emsilesinde Ebu Temmâm’ın ‘ان الكرام الخ’ beytini yine zikretmiştir. O da (ايضاح) ma‘lûmatıdır. Kema ye’ti.

{Faide}--- Bizim Kitab-ı Teracüm’de sayfa 119’da mezkûr olan (ابن القطان) nam-ı şair Hibetullah’ın ebiyat-ı hamasedan olan şu:

أقول للنفس تأساً⁽¹⁾ وتعزية * احدى يدي أصابتني ولم ترد

كلاهما خلف من فقد صاحبه * هذا اخى حين أدعوه وذا ولدى

İki beyti şair-i mu‘âsır (حيص بيص)⁽²⁾ hakkında nazmettiği hicâdaki m’a-nehnu fihi olan tazminin ahsen nev’idir. Şair (حيص بيص) Bağdat’ta bir gece kılıklı olduğu hâlde vezir Şarafuddin ez-Zeynebî’nin hanesinden çıkıp gider iken bir köpek yavrusu havlayarak kendisini rahatsız etmek olduğundan kılıcın ökçesiyle o yavruyu vurup öldürmüş imiş.

¹ تأساء تفاعل من الاسوة يقول اعزي النفس عنه متأسياً بغيري ممن قتل ولده. وهذا على مذهب الخنساء حيث تقول:

و لولا كثرة الباكين حولي * على اخوانهم لقتلت نفسي

و ما يبيكون مثل اخي ولكن * اعزي النفس عنه بالتأسي

و من هنا أخذ أبو الحسن الانباري قوله فيما رثي به ابن بقية المذكور في كتابنا التراجم:

ركبت مطية من قبل زيد * علاها في السنين الماضيات

و تلك قضية فيها تأس * تباعد عنك تعبير العداة

² Sa’d isminde bir şairdir ve fukahâ-i Şâfi’yye’den me’düddur. (570)’de Bağdat’ta vefat etmiştir. Mütekebbir bir adam imiş.

(s. 493)

(ابن القطان) bunu işittiğinde birkaç beyit nazmederek onları bir kâğıda yazıp ve kâğıdı yavrulu bir dişi köpeğin boynuna takıp birde adam katarak vezirin konağına yollamıştır. Konakta köpek boynundan kâğıdı alıp bakmışlar ki şöyle yazılmış:

- يا أهل بغداد ان الحيص بيص أتى * بفعله أكسبته الخزى في البلد (1)
 (2) هو الجبان الذى أبدى تشاجعه * على جرى ضعيف البطش و الجلد
 وليس في يده مال يديه به * ولم يكن ببواء عنه في القود
 فانشدت امه من بعدما احتسبت * دم الا بيلق عند الواحد الصمد :
 ” أقول للنفس تأساء وتعزية * احدى يدي أصابتنى ولم ترد
 كلاهما خلف من فقد صاحبه * هذا أخى حين أدعوه وذا ولدى“

(Mefhumu): Ey ehl-i Bağdâd Hîs-Bîs bir iş yaptı ki şehrin içinde o iş kendi hakkında mûcib-i zul ve rüsvayı oldu, o ol korkaktır ki şeca‘et taslamayı bi-gayet nâtivân bir köpek yavrucuğunda ibraz etmiştir, kendisi onun bedel-i demini te’diye için muktaza bulunan male mâlei olmadığı gibi kasasen katli ve idam olmak için ona kuf’ dahi değildir. (4) İmdi o yavrunun anası o alaca yavrucuğun kanı pahasını Cenab-ı Hakk’a havale ederek lisan-ı hâl ile şu beyitleri okudu: “Başkasına bakarak sabretmek hem de taziyet olmak üzere nefsim diyorum ki beni iki elimin biri lâ‘an kasdin cerihedar etti, yani iki elim menzilesinde yakınım ve mu‘inim onlardan biri diğerinin min-gayr-i te‘emud katlederek beni elemnâk eyledi, onların her ikisi birinin fukdanında diğerine haleftir. Çağırdığım vakit biri birâderim ve diğeri veledimdir.” Ne çare! demektir. Tazmin olunan iki beyit ahiri mukaddemen bir bedevi söylemiştir. Söylemeye de sebep: O bedevinin birâderi onun oğlunu katletmiş olmakla kasas etmesi için birâderini ona teslim eylemeleri olmuştur. Bedevi, birâderiyle oğlunu kendisine şiddet-i lüzümde iki el makamında tutup maktul olan oğluna bedeli katili olan birâderini kasasen katletmemiştir.

قال

597 على انى سانشد يوم بيعى * اضاعونى وائى فتى اضاعوا

Bu beyit bahr-i vâfırdan ve Telhîs emsilesindendir. Harirî’nin otuz dördüncü makamede Ebu Zeyd Suruci’nin sattığı köle ağzından irâd ettiği kasidenin son beytidir. Matla‘ı şudur:

(s. 494)

لحاك الله هل مثلى يباع * لكيما يشبع الكرش الجياع

(على) bu gibi mevazi'de ma'nâsına olarak muta'araftır. İbni Hişâm Muhğnî'de der ki (على) istidrâk ve idrâb içindir. Şu ta'bîrde olduğu gibi: “فلان لا يدخل الجنة لسوء صنيعه على انه” İbn-i Dumejne şu kavlinde (*):

بكلّ تداولنا فلم يشف ما بنا * على ذاك قرب الدار خير من البعد

على أنّ قرب الدار ليس بنافع * اذا كان من تهواه ليس بذى ودّ

(على أنّ الخ) demekle 'لم يشف ما بنا' kavlindeki umumu iptal etmiş olduğu gibi (على أنّ الخ) demekle dahi evvelki على ذاك mefhumunu iptal eylemiştir. Veyahut (على انى) mübtadea mahzufe haber olup 'والتحقيق على كذا' demektir. Bu hâlde birinci cümle gayr-i tahkik üzere vaki' olmuş demek olur. (سانشد) kıraet-i şiir ma'nâsına olan inşaddan fi'l-i müstakbel-i mütekellimdir. Kendisinde ma'nayı kavı bulunduğundan mısra'-ı sâni ona makûl yani mef'ûldur. (يوم بيعى) fi'l-i mustakbel mezkûrun zarfidir. Makamat basmalarında (عند بيعى) vaki' olmuştur. Masdari mef'ûlune muzaftır. Benim satıldığım gün yahut beni sattığım zaman demektir. (اضاعونى) beni zai' kıldılar, kadrime bilmediler demektir. (اى فتى) mu'ahher (اضاعوا) nun mef'ûludur. (اى) kelimesinin ma'nayı kemali ifadede dahi kullanıldığı vardır. Bizim Muktabad' da dahi sayfa 312'de mezkûrdur. Şerhindeki 'أى كاملاً من الفتیان' tefsiri işte o isti'male mebnidir.

(Mefhûm-i Beyt): Bununla beraber ki ben satıldığım gün şu mısra'ı okuyacağım (Türkçesi): "Kadrime bilmeyip beni zai' ettiler ve hem nasıl bir sahibi futuvel-i zai' eylemiş oldular, tamamıyla sahib-i futuvel" demektir. Bunda şâhid mısra'-ı sâninin kelim-i gayr olduğunu inba ile beraber tazmin olduğudur ki o mısra' (عرجى) namında bir zatın olup Harirî onu 'سانشد' diyerek kendi beytine derc eylemiştir. (عرجى) Abdullah Bin Amr isminde Hz. Osman'ın hefidi bir şair-i mahirdir. Mekke yolunda (عرج) isminde bir menzile mülazemeti cihetiyle oraya mensup olmuştur. Kendisi meydan-ı fesahatın şeh-süvarı olduğu gibi furusiyyet (binicilik) fushetgahının dahi sayılır. Ser-amedlerinden idi. Galata'daki Arap Camiinin yanısı olan (مسلمة بن) me'eyyetiyle buraya kadar gelmişlerdendir. Bir vak'adan dolayı Mekke'de mebusiyetinde söylediği ebiyattan şu beytin:

قال

598

اضاعونى وائ فتى اضاعوا * ليوم كرهية وسداد ثغر

Sadrını yani mısra'-ı evvelini Heriri bir minvâl-i mezkûr tazmin etmiştir. Şârih onun tamamı olmak

(s. 495)

üzere 'acuzunu yani mısra-ı sânisini şerhinde irâd etmiştir. Bunu Umeyye Bin Ebi es-Selt'a nispet edenler isabet etmemişlerdir. (ليوم كرية) kavlindeki لام tavid içindir. (كريبة) harp veyahut harpte şiddettir. Kale şair:

واذا تكون كرية ادعى لها * واذا يحاس الحيس يدعى جندب

(ثغر) serhaddir. (*¹) medar-ı sed ve bend olan şeydir. (سداد)

(**Mefhûm-i Beyt**): Beni zai' ettiler, hem de nasıl bir zi-futuveti zai' eylemiş oldular, harbin şiddeti vaktinde ve serhadce sedd-i Sûlmeh zamanında temamiyla murâd bir sahib-i fütuvet demektir. Bunda kendinin pek dar ve hatırlı vakitlerde şiddet-i lüzumu olduğunu beyan ile muzayyi'i olanları tendim ve tahti'e vardır.

{**Faide**}: Harirî zikrolunan beytin bulunduğu kasidesinde bir tazmin daha yapmıştır. Şöyle ki ondan bir beyti evvel:

وقلت لمن يساوم في هذا * سكاب فما يعار ولا يباع

demiştir. Bunda mısra'-ı sânisini hemasa ebiyatından olan şu beyittendir:

ابيت اللعن ان سكاب علق * نفيس لا تعار ولا تباع

(سكاب) gibi kesr üzere mebni ve bir kısarak ismidir. Bu beyit ve Mâ-ba'di Müntehab'da tasrif-i ef'âl-i beyanında misal olarak mezkûrdur. Harirî'nin bu iki tazmin arasındaki beyti şudur ki o da kadardan olmayan zatlara karşı irâde şeyan bir güzel beyittir:

فما انا دون ذاك الطرف لكن * طباعك فوقها تلك الطباع

(تلك) soy-ı attır. (طباعك) olan Ebu Zeyd'e hitaptır. (فوقها) zamiri tıba'a râci'dir. (تلك) (طباع)den murâd (سكاب)yi bey' ve i'aradan istinkaf edenlerin tıba'idir.

قال

599 قد قلت لما اطلعت وجناته * حول الشقيق الغض روضة آس

600 اعذاره السارى العجول توقفا * مافى وقوفك ساعة من باس

Bu iki beyit barhr-i kâminden ve Şerhinde mezkûr ebiyatındandır. Şârih bunu izahta bulunduğu gibi

¹ * Bu harekenin tasihindan dolayı (نضر بن شميل) in seksen bin dirhem sim-i hâlis atıye aldığını Meşahir-i Nisa'da yazmışımıdır. Alak nefis Arabinin o an kedadı olan şu zamanda zabt-ı kelimat nev'inden acizane vuku'a gelmekteki asarım oldukça mazhar-ı kabul olmakla bihemdihi Te'ala ben de nail-i nakdine-i surur olmaktadır ve fillahi Te'ala 'ivedun 'an kulli fait.

(s. 496)

alıp Mutavval ve Muhtasar'da kaydetmiştir. Kaili gayr-i ma'lûmdur. Ma'lûm olması da matlûb olmamalıdır. Çünkü lafız, Arabi ve mahza 'acemi olmakla kisve-i Arabiyeye bürünmüş 'acem firarisi gibi tıba'-ı selime bika'inde karargâhı yoktur. (قلت) nun makulu beyt-i sânidir. (لما) hiniyyedir ki حين ma'nâsına zarftır. (أطلعت) ef'âl babından olan اطلع dan mâzî-i mü'ennestir. اطلع için kamusta mezkûr olan me'aniden افعال yani ödürmek ma'nası münasiptir. Haşiye-i Dusukî'de mezkûr olan ابداء ve اظهار ma'nası lugatta yoktur. Hasan Çelebi'nin Şerh-i İzah'a mütabe'eten zikrettiği ve Vahdi'nin ona piru olarak beyan eylediği ma'nâ ki na'hilde tal' zuhurudur. Lugattan sabit ve fakat makama gayr-i münasiptir. Meğerki (روضة آس) kavli takdir (فی) ile نزع خافض üzere mensup 'ad oluna. (وجناته) fâ'ildir. Yüzün göze yakın tümsek yeri demek olan ve fıl-asl sakınul cîm bulunan 'الوجنة' lafzının cem'idir. Zamiri müzekkere muzaftır. Orası membet-i lihya olmadığı ve maksûd binaguş olduğu hâlde tabiatsız şair onu ma-havli i'tibariyle cem'leyerek murâdını tefhime takarrub edebilmiştir. (حول الشقيق) lâle çuresinde yani serherinin olmakta şebih-i lâle bulunan ruhyar etrafında demektir. (الغصن) gibi naze ma'nâsına bir ism-i muza'afftır. Ve فعل vezninde olan sıfat-ı müşebbehelerdendir ve min-ciheitü'l i'râb şakika ne'ettir. (روضة آس) Mersin yeşilliği ma'nâsına mürekkebi izafi olarak (اطلعت) fi'line mef'ûldur. Rîş-i nevresîdeye üdebâ-i 'Acem dildade olduklarından ne renk vereceklerini bilemezler. (اعداره) lafzında hemze nidaiye olmakla (عداره) munadâ mansuptur. (عدار) hayvanın yüzünde başlık kayışının gelen yeri ve insanın o kibalde biten sakal kılıdır. Burada zamir müzekkere muzaf olunan ızardan ikinci ma'nası maksûdtur. (السارى) bütün gece gezmek demek olan 'السرى' masdarından ism-i fâ'ildir. Münâde-i mansûbe sıfat olmak üzere lafzan mu'arrab olacak idi ise de 'يا'si (فلا اقسم بالخنس الجوار الكنس) kavli-i kerimindeki الجوارى lafzının 'يا'si gibi iktifâ'en bilkesr sâkıt olduğundan takdiren mu'arrabdır. Hasan Çelebi nüshalardaki 'يا'nın sübut suresine (*) bakarak "Zarureten iskân olundu." demiş ve Şeyh-i Dusuki dahi ona tâbi' olmuştur. عدار'ın sevad-i leyl gibi sevadi iştimalini işrâb için şair onu sâri ile tavsif etmiştir. Vahdî merhum ساري'nin lisanımızdaki ma'ne-yi şai'i olan sirayetten dahi ahzını sur'et-i zuhuru eş'arından dolayı te'nib etmiş ise de sözünü lugata tevfiik etmemiştir. O ma'nada sirayet lûgat-ı Arabiye kitaplarında mevcûd değildir. Feyyumî'nin beyanına göre sirayet سير بلليل ma'nasında isim olup fıkhan onu ma'nayî (العجول) dan ahz ile عدوى و اعداء ma'nalarında tevliid ve isti'mâl eylemişlerdir. (توقف) tan fi'l-i emr-i اعداء'e sıfat-ı sâniyedir veyahut لاجل التأكيد sıfatın sıfatıdır. (توقف) dahi vaki'dir. Velakin muzammen olan misra-ı ahiri rivayet olayı mu'ayyendir. (ما) ليس ma'nâsınadır. (فى وقوفك) mukaddem haberdır. (ساعة) (وقوف) durmaktır. Muhatab-ı münâdadır. (ساعة)

(s. 497)

vukufun zarfıdır. (من باس) mu'ahhar isimdir. (من) istiğrakıyedir. (باس) muhaffefidir: vukuf ile شأن ve رأس ile راس gibi. Ebu Nevvas'ın 63. sayfadaki ebiyatını okuyunuz.

(**Mefhûm-i Beyt**): Onun vechi lâle-renk olan rûhlarının etrafında Mersin yeşilliği gibi tüyler husulunu i'câl ettiğinde ben o yetişen tüylere hitaben "Ey gece yolcusu gibi 'acûl ve bî-dernek ve siyah-renk olan 'izar seyir ve istilada acele etmeyip tavakkuf eyle ki senin biraz durmakta hiçbir beis yoktur." dedim demektir. Bunda şâhid bir mısra-i meşhuru şöhretine binaen bila-tembih tazmin olduğudur ki mısra-ı ahir Ebu Temmâm'ın bir kasidesinin matla' beytindendir. Temam-i beyt şöyledir:

مافى وقوفك ساعةً من ياس * نقضى ذمام الاربع الادراس

قال

601 كنا معاً امس في بؤس نكابه * والعين و القلب منا في قذى واذا

602 والان اقبلت الدنيا عليك بما * تهوى فلا تتسنى ان الكرام اذا

Bu iki beyit bahr-i basitten ve Mutavval emsilesindendir. Şârih bunları da izahta bulduğu gibi alıp kailini söylememiştir. (امس) dünkü gün ma'nâsına zuruf-i mebniyedendir. Hakikat ma'nası lazım olmayıp zamanı karîbde demek maksûddur. (بؤس) şiddettir. (نكابه) مقاساة yani zahmet ve meşakkat çekmek demek olan 'المكابدة' masdarından muzari'-i mutekellim ma'al-gayrdır. Mef'ûl zamiri bu'se râci'dir. (والعين) cümlesi leff u neşr 'ale-t tertîb olarak mübteda ve haberdır. Göz izâsı demek olan (قذى) ayna nazırdır. (اذى) dahi kalbe aittir. (اذى) yâî olmak sebebiyle fil-asl ياء ile mektûb ise de ikinci (اذا)ye müşakeleden ألف ile yazılmıştır. Mutarrızî'nin kavlince gözde hat kulakta savt gibi olduğundan bu makule müşakelele mura'at lazımdır. (بما تهوى) hâldir. (بما تهوى) takdirindedir. (فلا تتسنى) nisyândan ve bab-ı rabi'den nehy-i hâdir sıfasıyla nun-i vıkayeden ve mef'ûl zamirinden ibarettir. (ان الكرام اذا) kavli nehyin illetidir. Ve kavli-i mezkûr Ebu Temmâm'ın bundan mukaddem zikrolunan:

ان الكرام اذا ما أسهلوا ذكروا * من كان يألفهم فى المنزل الخشن

beytinin bir parçasıdır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Biz -senin ile ben- daha dünkü gün bu's ve şiddet içinde onun meşakkatını çekmekte idik. Gözümüz izâ-dide olup ağlamakta ve kalbimiz elem ve iztirâb içinde idi. Şimdi

(s. 498)

dünya istediğin vecihle sana ikbal etti, artık beni unutma ki kerim olanlar rahat ve saadete erdiklerinde hâl-i bî-huzuruda kendileriyle ülfetgir olanları hatırlarlar demektir. Bunda şâhid kendisinde takdir-i bakîye ihtiyaç olan tazmin olduğudur ki bakî takdir olunmadıkça ma'nası tam olamaz. Buna mümasıl bir de iktibâs vardır ki onu Şihabeddin el-Hafaci'nin (طراز المجالس) nam-ı eserinden 21. mecliste okumuşumdur: bir yerde Yahudiler için ma'bed bina olunmasında münaza zuhur edip binaya hükmü kadı lahik olmakla şairin biri o kadı hakkında şöyle demiştir:

ايا سراج اليهود يامن * بنصر دين اليهود أفـتى
ان رمت ارضاءهم بذلن * ترضى عليك اليهود حتى

أى تتبع ملتهم .

قال

603 اذا الوهم ابدى لى لماها وثغرها * تذكرت ما بين العذيب وبارق

604 ويذكرنى من قدّها ومدامعى * مجرّ عوالينا ومجرى السّوابق

Bu beyitler bahr-i tavîlden ve Telhîs ebiyatındandır. Kaili bizim Kitab-ı Teracüm'de mezkûr olan (ابن ابى الاصبع العدوانى)'dir. Fenn-i bedi'den (تحرير التحرير) ismindeki kitabında kendinin olmak üzere zikrettiği bir kasidedendir. Matla'-ı kaside şudur:

أعر مقلتى ان كنت خير مرافق * دموعاً لتبكى فقد حبّ موافق

Mâ-ba'di ile müfessar fî'l-i mukaddere fâ'il vaki' olan (الوهم) tasavvur ve tahayyul ma'nâsınadır. (أبدى) izhar ma'nâsına olan (الابداء) masdarından mâzî-i gaibdir. (لماها) terkibi ona mef'ûldur. Habibeye raci' zamir-i mü'ennese muzaf olunan (لمى) şefede olan sumret yani dudaktaki esmerliktir ki 'ind-el Arab mustahsendir. Kendilerinin galib elvânı sümret olmakla şefede olan hümmet mâili sevad olmadıkça vaki'en hoş olmaz. (لمى) gibi vezninde olan nakıs masdarlardandır. Nezâiri Muntahab'da mesruddur. Dördüncü babdan musarraftır. Nakıs yâidir. Ahirine zamir itisâl ederek ألف ile yazılmıştır. Takdire mensuptur. O sıfatta olan erkeğe 'ألمى' ve kadına 'لمياء' denir. (ما) ma'tûfen mansuptur. (ثغر) ön dişlerdir. (تذكرت) cümlesi şarta cezadır. (ما) mavsûle olarak fî'l-i mezkûre mef'ûldur. (بين العذيب) sıladır. (عذيب) ma'nâsına sıfat-ı müşebbehe olan (عذب) lafzının musağğarıdır. Tasğir-i rikkat ve letafatı müş'irdir. (عذيب) Bir de Kûfe kurbunda bir mevzi'dir. Ona ma'tûf olan (بارق) dahi lami' ve mütele'li' ma'nâsına ism-i fâ'ildir. Ve birde 'Azib'e yakın bir yerdir. (ويذكرنى) kavlindeki muzâri' bab-ı ef'âlden ve hatırlatmak ma'nasındandır. Fâ'ili vehme râci' zamir-i müstetirdir. (من) te'liliyedir. (قد) insanın kametidir. (ومدامعى) takdire mecrûr

(s. 499)

olarak mâ-kabline ma'tûftur. (مدامع) mahall-i dem' demek olan medme'in cem'idir. Gözün yaş gelen yeridir. (مدامع) dumu' gibi gözyaşları ma'nasında da müsta'meldir. (مجر عوالينا) terkibinde muzaf olan (مجر) ma'nasına masdar veyahut mahall-i (مجر عوالينا) ma'nasına ism-i mekân olarak (يذكرنى) fi'line mef'ûl-i sânidir. Muzaf ileyhi olan (عوالى) kargı demek olan 'aliyenin cem'idir. Zamir-i mütekellim mecmu'a muzaftır. (ومجرى) mâ-kablindeki mürekkeb izafiye ma'tûftur. Evvelkisi kadde ve ikincisi medami'e nâzırdır. (مجرى) kelimesinde dahi masdar-ı mimi ve ism-i mekân olmak vecihleri caridir. (باسم الله مجراها) kavli keriminde ef'âlden masdar ve ism-i mekân olmak üzere zammi mim ile de kıra'et vardır. (السوابق) yarış atlarıdır. Yarışta hepsini geçen ata 'سابق' denir. Cem'i (سوابق) gelir. Derecât ile isimleri vardır. Akmak demek olan 'جرى' kuşmak ma'nasına da gelir.

(Mefhûm-i Beyt): Vehm ve tahayyül bana o nazenin dudağındaki latîf renk ile onun dişlerini izhâr edip gözümün önüne götürdüğü vakit şirinin olan şefesiyle lami' ve rahşan bulunan dendanının arasındaki âb-ı hoşguvar lu'abı der hatır ederim ve o tahayyul ve tesavvur bana onun kadd ve kametiyle kendi gözyaşlarını dahi hatırlatmaktan nâşi kargı sürüp çektiğimiz ve at oynattığımız yerleri de ihtar eyler. Yani onun temayül-i kadd-i bülendi ihtizazi 'avalı ve o hâlde dumu'i 'aynımı mutetâbi'en seyelani huyulı sâbikanın su gibi 'adv ve cereyanını bana yâd eder demektir. Bunda şâhid tazminin ahsanı olduğudur ki İbn-i Ebil Asba'nın zikrolunan beyitleri Mütenebbî'nin bir matla' beyti olan şu:

قال

605

تذكرت ما بين العذيب وبارق * مجر عوالينا ومجرى السوابق

kavlini mutazammındır. Tevriye ve teşbih gibi nüket ve meziyet ile beraber mısra-ı evvel beyt-i evvelde mısra-ı sâni ve beyti sâlide tazmin edilmiştir. Mütenebbî'nin bu beyti Mutavval ve Muhtasar'da 'aynen mezkûrdur. Mütenebbî o beyti gazve tehni'eti olarak nazmetmiş olduğu bir kaside evvelinde söyleyip (عذيب) ile (بارق)tan Kûfe kurbundaki mevzi' ma'nalarından başkasına kasdetmemiş olduğu gibi (مجر عوالى) ile (مجرى السوابق) ta'bîrinde dahi hakikati üzere 'ind-el mutarada kargı sürmek ve at oynatmak ma'nalarından başkasını murâd etmemiştir. İbn-i Ebil Asba' ise onu hîn-i tazmininde hamasetten gazele naklederek ve 'azîb ile barîktan birer ikinci ma'nâ murâd eyleyerek kelimada tevriye icra eylemiş olduğu gibi kadd-ı yarî temayül-i rumhe ve kendi eşk-i çeşmini cereyanı hayle teşbih etmek meziyetini dahi ziyade eylemiştir. Şerh-i Divan-ı Mütenebbî de " (تذكرت) ما بين العذيب وبارق " fi'line mef'ûldur. (مجر) ondan bedeldir. Mâ-beyninin tezkire zarf olması da caizdir." denilmiş olduğundan Şârih oradan vech-i i'râba tasaddi eylemiştir. Beyt-i Mütenebbî'yi Yahya Bin Metrûh dahi tazmin edip:

(s. 500)

اذما سقانى ريقه وهو باسم * تذكرت ما بين العذيب وبارق

demiş ise de İbn-i Ebil Asba‘ın verdiği çaşniyi verememiştir. (ابن ابى الاصبع) Abdulazîm isminde Mısırlı bir edib-i ‘azim olup ilmi ile şi‘ri cem‘ eyleyenlerdendir. Mü‘ellefât-ı makbûle eş‘âr-ı pesendidesi vardır. 654 senesi şevvalinde Mısır’da vefat etmiştir.

قال

606 اقول لمعشر غلطوا و غَضُوا * من الشيخ الرشيد وانكروه

607 هو ابن جلا وطلاع الثنايا * متى يضع العمامة تعرفوه

Bu iki beyit bahr-i vâfirden ve Mutavval ve Muhtasar emsilesindendir. Şârih onu izahtan alarak şerhine geçirmiştir. Musannıf bu beyitleri izahta “كقول بعض المتأخرين في” diyerek zıkr ve irâde eylemiş olduğundan Şârih dahi ona mutabe‘eten öylece zikretmiştir ve Yahudi hakkında ‘رشيد’ ta‘bîrini tehekküme hamleylemiştir. Maahid’de ise bunların Ziya’uddin Musa Bin Mülhem el-Kâtib tarafından (الرشيد عمر) isminde Mısırlı (*¹) bir Müslim hakkında söylendiği zikrolunmuştur. Abdulkadir Bağdadî dahi şerh-i ebiyatı Raziyye’da otuz sekizinci şâhid olan ‘انا ابن جلا وطلاع الثنايا’ kavlinin şerhinde: “قد لحظه ضياء الدين موسى ابن ملهم الكاتب في الرشيد عمر الفوى و كان به داء الثعلب” diyerek ma-nahnu fih olan beytini zikrelemiştir. Bu hâlde (من الشيخ الرشيد) ta‘bîri tehekküme muhmûl olamaz. Bu şeyh-i reşid (ابو حفص عمر بن مظفر ابن سعيد رشيد الدين الفوى)’dir ki hizmet-i divaniyede müstahdem üdebâdan olup 638’de 75 yaşında vefat etmiştir. (أقول) nun mekulu beyt-i sânidir. Kavli fi‘l-i mef‘ûlunu لام harfiyle almakta ve mesela sana söylüyorum demek için ‘أقول لك’ ve ona söyledim ve o bana söyledi maalinde ‘قلت له وقال لى’ denilmekte olmasıyla bunları tercümede “için” demeye lüzum yoktur. (معشر) cemaat-i nâstır. (غلطوا) cümlesi ona sıfattır. bab-ı rabi‘dendir. (غض) harfiyle isti‘malde naks ve hatt ve tenzil ma‘nalarındadır. ‘غض منه’ denir ki ‘نقص ووضع من قدره’ demektir. (من الشيخ الرشيد) mef‘ûludur. Nakl-i sabik icabince Şârihin reşid-i gaviy ile te’viline hacat kalmamıştır. (انكار) cehl ve ‘adem-i i‘tibardır. (هو) mübteda ve (ابن جلا) haberdur. Bunun şerhi ve izahı için aslı olan ‘انا ابن جلا وطلاع الثنايا الخ’ beytinin icâz bahsinde iki yüz on dokuzuncu sayfadaki şerhine müracaat ediniz. Şair onu tekellümden gıybeti tahvîl eylemiştir. (تعرفوه) şart-ı câzime cezai vaki‘ olarak meczûm olmuştur. Aslı ‘تعرفونه’ dur.

¹ Çünkü (فوة) nin zammi فوا’ın teşdidi ile Mısır karyelerindendir.

(s. 501)

(**Mefhûm-i Beyt**): Şeyh-i reşîd hakkında galat edip onun kaderini laik olduğu mertebeden hat ve tenzîl eden ve onun şanını bilmeyen bir cemaate diyorum ki “ O İbn-i Celâ ve tallâ‘u senâyadır ⁽¹⁾. Ne vakit başının sarığını indirir ise siz onu tanırırsınız.” demektir. Bunda maksûd tağyîr-i yesir ile tazmin olduğudur ki beyt-i sâni ânifen imâ olunduğu üzere Sehîm Bin Vesîl er-Reyhan’ın olup aslı şöyle:

انا ابن جلا وطلاع الثنايا * متى أضع العمامة تعرفوني

olduğu ve makam-ı medih ve mufaharede söylenmiş bulunduğu hâlde şairi mutahhir onu biraz tağyîr ile kendi şiirine derc etmiş ve kendi saçları (خاصة) illetiyle ⁽²⁾ dükülerek başı tazlak kalmış olan bir şeyh-i reşîd hakkında zemm ve hicada isti‘mâl eylemiştir.

قال

608 ما بال من أوله نطفة * وجيفة آخره يفخر

Bu beyit bahr-i seri‘den ve Telhîs emsilesindendir. Ebul ‘Atahiye’nin bir kasidesi ebiyatından olup ol kaside ve ma-nehnu fihin maba‘di Ma‘ahid’de şöyle gösterilmiştir:

واعجباً للناس لو فكروا * وحاسبوا أنفسهم أبصروا
وعبروا الدنيا الى غيرها * فانما الدنيا لهم معبر
الخير مما ليس يخفى هو المعروف و الشر هو المنكر
والموعد الموت وما بعده الحشر فذاك الموعد الاكبر
لا فخر الا فخر اهل التقى * غداً اذا ضمهم محشر
ليعلمن الناس أن التقى * و البر كانا خير ما يذخر
عجبت للانسان في فخره * وهو غداً في قبره يقبر

ما بال من اوله البيت

أصبح لا يملك تقديم ما * يرجوا ولا تأخير ما يحذر
وأصبح الامر الى غيره * في كل ما يقضى وما يقدر

(فما) قال تعالى فيما حكاه عن عدوه على حبيبه : hâl-i mu‘ted bihedir (بال) istifhâm-ı te‘cibbîdir. (ما) (بال القرون الاولى) cümle-i ismiye olarak sıladır. (اول نطفة) mavsûle ve muzaf ileyhidir. (من) (بال القرون الاولى) (يفخر) o üçüncü babdan fi‘l-i muzari‘dir. Cümlesi ism-i mevsuldan hâldir. “ما باله مفتخراً” demektir. İstifham-ı mezkûrde ma‘nâ-yı fi‘l vardır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Te‘eccub ederim ol kimseye ki mebd-i hakir ve müntehası kabîh iken nasıl fahr ediyor demektir.

¹ Bu tabirlerin izahı dahi o beytin şerhindedir.

² Musannıfın ve Şârihin (داء الثعلب) dedikleri illettir. Türkçemizde saççıkıran tabir olunur.

(s. 502)

Bunda şâhid akd olduğudur ki (ابو العتاهيه) bunu Hz. Ali'nin durr-i mensûr olan şu kelâmlarındandır: 'وما ابن آدم و الفخر وانما اوله نطفة و آخره جيفة لا يرزق نفسه ولا يدفع حقه' silk-i nazma keşide eylemiştir:

قال

- 611 انلنى بالذى استقرضت خطأ * واشهد معشراً قد شاهدوه
 612 فان الله خالق البرايا * عنت لجلال هيئته الوجوه
 613 يقول اذا تداينتم بدين * الى اجل مسمى فاكتبوه

bu ebiyat bahr-i vâfirden ve Mutavval emsilesindendir. Şârih bunu izahta gördüğü gibi alıp 'كقول الشاعر' diyivermiştir. Hâlbuki bu ebiyat kütüb-i edepte a'azım-ı 'ulemâdan olan Ömer Nesefî Hazretlerinin olmak üzere beyan olunmuştur. اعطني (انلنى) ma'nâsınadır. (بالذى)deki ba sebebiye veya bedeliyedir. Fi'l-i sıla olan (استقرضت)de aid mahzuftur. 'استقرضته' demektir. İstikrâd ödünç almaktır. (خطأ)ye mef'ûl-i sânidir. (خط) ma'lûm olduğu üzere yazı demektir. Burada maksûd kibe ve temessük tarzında olan yazılı kâğıttır. (وأشهد) fi'l-i emir mezkûr ma'tûf bir fi'li emirdir. Buda babı ef'âlden şâhid tut demektir. (معشراً) ona mef'ûldur. (قد شاهدوه) cümlesi 'معشر'e sıfattır. Müşahede ru'yet ve mu'ayenedir. Mef'ûl zamiri 'استقرض' a râci'dir. (فان الله الخ) cümlesi (انلنى) kavline illettir. (خالق) lafzat-ullah'a sıfatı mavsûle veya maktu'e olarak mansûb ve marfu' olup (برايا)ye muzaftır. (برايا) mahlûk ma'nâsına olan beriyyenin cem'idir. Metrûk-ul hemzedir. Aslı 'بريئه'dir çünkü halk ve icâd ma'nâsına olan 'براء'dan muştakdır. (عنت) ma'nâsına mâzî mü'enneştir. Fâ'il-i (الوجوه)dir. Este'iz-u billahi Te'ala (وعنت الوجوه للحى القيوم) kavli keriminden muktebestir. (جلال) azamet ma'nâsınadır. (هيئت) mahabettir. (يقول) cümlesi (ان)nin haberidir. Arada olan cümle mu'tarizadır. (اذا تداينتم الخ) kavli makul olarak Kur'an-ı Kerim'den me'hûzdur. (دين) ile karzın farkı müddet-i muayyen olan (دين) ve olmayana (قرض) denilmektir. Kema fil kamus

(Mefhûm-i Beyt): İstikrâd ettiğin şey bedelinde bana bir yazı ver ve istikradı gören cemaat-i şâhid tut. Zira hallukul baraya olan ve azamet mehabetine vucuhı ibad serfer ü nihad bulunan Hak Te'ala 'Bir müddet-i muayyene üzerine biri bir kez ile ödünç muamelesi yaptığınızda birbiriniz ile bir müddet-i muayyene üzerine birbiriniz ile ödünç muamelesi yaptığınızda onu yazıp kaydediniz.' buyuruyor demektir. Bunda şâhid 'akd olduğudur ki nazım, nazm-ı Kur'an'ı alıp ebiyat-ı şiir 'adadine geçirmiştir.

(s. 503)

قال

609 عمدة الخير عندنا كلمات * اربع قالهن خير البريه

610 اتق المشبهات وازهد ودع ما * ليس يعنيك واعملن بنيه

Bu iki beyit bahr-i hafiften ve Mutavval'de mezkûr ebiyattandır. Kaili musannıfın izahta ve Şârihin ona mütabe'eten Mutavval'de tasrihine göre imam-ı celil Muhammed Bin İdrîs eş-Şâfi'î Hazretleridir. (عمدة) ma'nâsına mübtedadır. (كلمات) haberdir. Kelimeden burada ve hadisten nice emsalinde cümle ma'nası Murâddır. İsm-i 'adet ona sıfattır. (قالهن) fi'linde mef'ûl fi'le muttasıl zamir olduğu için fâ'ile takaddüm etmiştir. Fâ'il (خير البريه)dir. Murâd Hz. Fahr-ul Rusul (اتق) emrine mef'ûl olan (المشبهات) bab-ı ef'âlden ism-i fâ'il cem'i sigasıyladır. Şol şeylerdir ki helale benzer ise de hakkında helaldir diye hukm-i kat'i verilemez. Lisân-i şer' de onlara 'شبهات' namıyla yâd buyrulmuştur. (زهد) 'adem-i râğbettir. Mef'ûlunu (فى) harfiyle almaktadır. قال تعالى: اترك (دع). مثل العالم كالخمة يأتيها البعداء ويزهد فيها القرباء: في المثل (وكانوا فيه من الزاهدين) ma'nâsına fi'l-i emirdir. (ما) ism-i mavsûl ve ona mef'ûldur. (ليس يعنيك) cümlesi sıladır. 'ما لا يهكم' yani sana gerekmez olan şey demektir. (واعملن) bab-ı rabi'den fi'l-i emir mu'ekked olarak ma'tûftur.

(Mefhûm-i Beyt): Bizce ümdeyi hayr şu dört cümledir ki onları Hayr-ul Mevcûdât Hazretleri buyurmuşlardır. Şüpheli şeylerden ittika ve ihtiraz ile dünyaya ragib ve tâlib olma sana mühim olmayan şeyi bırak niyet ile 'âmil ol demektir. Bunda şâhid akd-i ahadis olduğudur ki İmam-ı Şâfi'î Hazretleri bu nazımlarında şu dört hadis-i şerifi ma'nen keşide-i silk nazmetmişlerdir:

(1) {الحلال بين و الحرام بين وما بينهما امور متشابهاً}. (2) { ازهد في الدنيا يحبك الله. } (3) { من حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه. } (4) { انما الاعمال بالنيات. }

او كما قال عليه الصلاة والسلام . ومنه قول عبد المحسن الصوري :

واخ مسه نزولى بقرح * مثل ما مسنى من الجوع قرح

قيل لى انه جواد كريم * والفتى يعتريه بخل وشح

بتّ ضيفاً له كما حكم الدهر و في حكمه على الحر قبج

قال لى اذ نزلت وهو من الخمرة سكران طافح ليس يصحو

لم تغربت ؟ قلت قال رسول الله و القول منه نصح ونجح

سافروا تغنموا فقال وقد قال تمام الحديث صوموا تصحوا

قلت فالصوم لا يصح بليل * قال ان الوصال فيه يصح

وقد منع صلى الله تعالى عليه وسلم اصحابه من صوم الوصال وخلع النعال كما في كتب الاصول.

(s. 504)

قال

614 إذا ساء فعل المرء وساءت ظنونه * وصدق ما يعتاده من توهم

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Telhîs emsilesindendir. Kaili Mütenebbî'dir. (ساء) قَبَحَ ma'nâsıdır. (ساءت) onun mü'ennesidir. (ظنون) efkâr ve tahayyulât ma'nâsıdır. (صدق) fi'linin fâ'ili مرء'e râci' zamirdir. İsm-i mavsûl olan (ما) mef'ûldur. (يعتاده) sılâdır. (من) mayi beyandır. (توهم) aslı olmayanı hayalden ibarettir.

(Mefhûm-i Beyt): Kişinin fi'li fena olur ise onun zunun ve tahayyûlatı dahi fena ve fesâd olup o kişi dostlarına dahi sûizannda bulunur ve 'âdat edindiği tevehhümü hemen tasdîk eder. Yani asılsız evhâm kabilinden olan havatır-i mu'tadesini tasdîkte tereddüt etmeyip kabahatten beri' bulunan adamı müttehem tutar ve hiç suçsuz kimseyi mu'ahaze eyler demektir. (*) 'Akbarî beyt-i mezkûrun şerhinde "يقول المسمى بى الظن لانه لا يأمن ممن أساء اليه وما يخطر بقلبه من التوهم على اساءة غيره يصدق ذلك فكلمة سمع عن شخص كلام سوء يظنه" diyip şu beyti yazmıştır:

وما فسدت لى يشهد الله نية * عليك بل استفسدتنى فاتهمتنى

Beyt-i mezkûrde şâhid hâl olduğudur ki Mağrib üdebâsından biri bu nazmı nesrederek "فانه لما قبحت فعلاته وحنظلت نخلاته لم يزل سوء الظن يقتاده ويصدق توهمه الذى يعتاده"

قال

615 لحقنا باخراهم وقد حوم الهوى * قلوباً عهدنا طيرها وهى وقع
616 فردت علينا الشمس و الليل راغم * بشمس لهم من جانب الخدر تطلع
617 نضا ضوءها صبع الدجنة و انطوى * لبهجتها ثوب السماء المجزع
618 فو الله ما ادرى الاحلام نائم * المت بنا ام كان في الركب يوشع

Bu ebiyât bahr-i tavîlden olup üç evvelkiler Mutavval'de ve yalnız beyt-i ahîr Telhîs'te mezkûrdur. Ebu Temmâm'ın bir kasidesi ebiyatındandır ki o kasidenin bir beyti de 'هو' الصنع ان يعجل فخير وان يرث الخ (sayfa 463)'de güzaran olmuştur. Kasidenin Matla'ı ve ma-nehnu fihi olan ebiyâtın evveli şöyledir:

أما انه لولا الخليط المودع * وربع خلامنه مصيف ومربع

لردت على أعقابها اريحية * من الشوق وادبها من الدمع مترع

denir ki "ادركه" ma'nâsıdır. (باخراهم) zamiri ahaba râci'dir. Bir kavmin uharası ahirinde olanları yani geriye kalanlarıdır. (حوم) bir şeyi dolaştırmak demek olan "التحويم" masdarından fi'l-i mâzîdir. (الهوى) aşk ve garam ma'nâsına olarak

(s. 505)

fâ'ildir. (قلوباً) mef'ûldur. Tahvimin sülâsisi 'الحوم' ve 'الحومان'dir ki dolaşmaktır: حومان (طيرها) mef'ûldur. Zamir mü'ennes tayra raci' olmakla tayr-ı kulûbden onlarda taḥalüc eden havatır murâddır ki ḥıffet-i harekette onlar tayre teşbih olunmuş demektir. (وهى وقع) cümlesi hâldir. Zamir mü'ennes tayra raci' olarak mübteda olup (وقع) in cem'i olarak ona haberdır: راع ile ركع gibi. 'واقع' konmuş ma'nâsınadır. 'وقع الطائر' denir ki kuş yerden ve ağaçtan bir mevzi'e kondu demektir. Birinci (الشمس) رُدت fi'line naib-i fâ'ildir. Ve 'ale iddi'â-i ş-şair ondan hakikati üzere güneş murâddır. İkinci şemsten ma'şuke maksûddur ki ruy-ı dil-aramı cihetiyle şair onu şemse teşbih etmiştir. (والليل راغم) cümlesi hâldir. (راغم) zelil ma'nâsınadır. Leylin zilleti şemsin meci'iyle inkisâr-ı zalamdan ibarettir. (بشمس) de باء sebebiyedir. (لهم) sıfattır. Maahid'de buna bedel (بدت) vaki' olmuştur. (من) mu'ahḥar (تطلع) fi'line muta'allıktır. (القدر) hane derununda kadınlar için çekilen perde ve deve üzerinde mahaffe örtüsü ma'nalarına olup burada mane-yi sâni meksuddur. باب-ı evveldendir. Bab-ı salisten dahi isti'mâl olunur. (نضا) soymak ve sıyırmak ma'nalarına olan 'النضو' masdarından fi'l-i mâzîdir. (ضوؤها) fâ'ildir. (ضوء) ziya demektir. (ضمير) İkinci şemse raci'dir. (صبغ الدجنة) Mef'ûldur. (صبغ) levn ma'nâsına olup muzaf ileyhi olan (الدجنة) zammeteyn ve kesretein ile ve herhâlde 'نون'un teşdidiyle zulmet ma'nâsınadır. (وانطوى) dürülmek ve düşürülmek demek olan 'الانطواء' masdarından mâzî gaib olarak (نضا) üzerine ma'tûftur. (ثوب السماء) fâ'ildir. (المجرع) boncuklu (*¹) ve müzeyyen ma'nâsına olarak sevbe sıfattır. Kevakibin ضوء شمس ile ihtifasını şair bu tabir ile ifade etmiştir. (ما أدري) bilemiyorum ma'nasında müşahede ettiği hâli isti'zâm ve istiğrâbdır ve tecâhuldür. (أحلام) zamm-i حاء ile olan hilmin cem'idir ki karışık düşler demektir. (المت) nüzûl ve ikâmet demek olan 'الامام' masdarından mâzî mü'ennestir. (بنا) ona mef'ûldur. (الركب) ألم به يقال eşter suvar demek olan râkibin cem'idir. (كان)nin merf'u olan (يوشع) hükkam-ı Benî İsrâil'in evveli bulunan Hz. Yuşa' Bin Nûn (عليه السلام)'dır. Musa (صلوات الله على نبينا وعليه) Hazretlerinin vuku'-i vefatlarını mutaakkib emr-i Benî İsrail'i tedbire bu zat kâim olmuştur. Hz. Musa'dan 28 sene sonra Nâbüllüs civarında yüz on yaşında olarak vefat etmiştir. (**²) Şeri'e Nehri'ni Sunduk-ı Sekine bir birketiyle Süveys Denizi tarzından geçmek ve hürmet-i sebtî hıfz için şemsi istikaf eylemek gibi mu'cizatı tevarrudda ve kütüb-i hadiste mezkûrdur.

(Mefhûm-i Beyt): Havatır ve temayülâtı temkinli olmak üzere maruf olan kalpleri hub ve hevâ dolaştıra dolaştıra kafil-yi yârin ahiriyatına erdin, geceye rağmen güneş bize gurûbdan geri dönüp gelmiş oldu. O kafilinin içinde bir afitâb-ı çehre ile ki mahfanın örtü canibinden doğru 'ard

¹ * Çünkü (جزع) جيم'in fethi ve kesri ile 227. sayfada geçen beyt-i İmrulkas'ın şerhinde sabk ettiği üzere bunca kadar Şârihin müczi'i (ذولونين) tefsiri nâbicadır.

² ** Artık Bekfuz dağında Yuşa' aramayınız.

(s. 506)

tıl'at ediyor idi. Onun ziyası leylin zulmet rengini giderdi ve behcet ravnakı sebebiyle Esmâ'nın boncuklu gibi müzeyyen siyabı dürülüp düşürüldü. Yani yıldızlar dolundu, imdi yemin olsun ki ben bilemem: Bize uyuyan bir adam gibi karışık rüyalar mı vaki' oldu? Yoksa eşter suvar olan o kabile içinde Hz. Yuşa' mı bulundu? demektir. Bunda şâhid telmih olduğudur ki şair kendi sözünde Yuşa' (عليه السلام)'ın kıssasına işaret etmiştir. Kıssaya telmih olan eş'ârdan emir-i şu'ara ve şuca'an-i ümeradan olan Ebu Firas Hemedanî'nin ebiyatı atiyesi latiftir:

وقد علمت امی بان منیتی * بحد سنان او بحد قضیب
كما علمت من قبل أن يغرق ابنها * بمهلكه فی الماء ام شبيب

(ابو فراس) bu kıtasında Havaric'den Şebib'in kıssasına işaret etmiştir ki anası ona hamil iken rüyasında karnında bir ateş çıkarak afak-ı işgal ettikten sonra suya düşüp söndüğünü görmüş idi. (شبيب) meydana gelip serkerde-i Hevaric olarak nice vakalara sebep olduğu eyyamda validesine vasıl olan kara haberlerin hiçbirini validesi tasdik etmeyip en nihaye su da boğulduğunu söylediklerinde tasdik ve nevhe eylemiştir. (ابو فراس) şu ebiyatıyla dahi vak'a-i Siffin'da Amru Bin el-'As Hazretleri'nin pençe-i cenab-i Hayder'den ibraz-i sev'et ederek kurtulmuş olduğu kıssasına telmih eylemiştir:

وقال اصحابي الفرار او الردى * فقلت هما أمران أحلاهما مر
ولكننى أمضى لما لا يعيبنى * وحسبك من أمرين خيرهما الاسر
ولا خير في دفع الردى بمذلة * كما ردها يوماً بسوائه عمرو

'Amr'ın o hâlini o vaki'ada (بسر بن أرطاة)⁽¹⁾ de dahi vaki' olmuş ve Hz. Ali her ikisinde 'عورة المرء حمى' diyerek hısm-ı mağlubundan el çekmiştir.

و في ذلك يقول الحارث بن النضر السهمي:

أفى كل يوم فارس ليس ينتمى * وعورته وسط العجاجة بادية
يكفّ بها عنه على سناناه * ويضحك منه في الخلاء معاويه
بدت أمس من عمرو فقتع رأسه * وعورة بسر مثلها حذو حاذيه
فقولا لعمرو ثم بسر ألا انظرا * سبيلكما لا تلقيا الليث ثانيه
ولا تحمدا الا الحيا وخصاكما * هما كانتا والله للنفس واقيه
فلولا هما لم تتجيا من سناناه * وتلك بما فيها عن العود ناهيه
(²) متى تلقيا الخيل المشيخة صبحاً * وفيها على فاتركا الخيل ناحيه
وكونا بعيداً حيث لا تدرك القنا * نحوركما ان التجارب كافيه

¹ Maahid'de galat tab' olarak (بشر) vaki' olmuştur.

² المشيخ المقبل عليك و المانع لما وراء ظهره

(s. 507)

قال

619 لعمر و مع الرمضاء والنار تلتظي * ارق واحفى منك فى ساعة الكرب

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Telhîs emsilesindendir. Ebu Temmâm'ın bir hicviyesindendir. (لعمرو) ibtidaiye ile masdar mübtedadır. Haberi (أرق)dur. (مع) أرض شديدة الحرارة (رمضاء) ondan yani onun havi olduğu fâ'il zamirinden hâldir. ma'nâsınadır ki güneşin şiddet-i vak'î ile kızmış olan yer demektir. İbtida-i İslâm'da 'ada-i din olan sanadîd zu'afa-i Muslimin'i öyle yerlerde ta'zîb ederler idi. (والنار تلتظي) mübteda ile haberdır. Yahut (والنار) ramdaya 'atfen olup (تلتظي) cümlesi hâldir. (التظاء) iltihabdır. (أرق) acımak demek olan rikkatten ism-i tafdildir. (احفى) bir kimseye ikramda mübalağa etmek ve hâlini çokça sual ve tefahhus eylemek demek olan 'الحفاوة' masdarından ism-i tafdildir. Dördüncü babdan musarrafa nakısı vavîdir. Sıfat sigası 'الحافى' ve 'الحفى'dir. قال تعالى: (كأنك حفى عنها). (منك) mehcuvve hitaptır. (الكرب) hüzn ve kederdir.

(Mefhûm-i Beyt): Şübhe yok ki ramda ve iltihab-i nâr hâlinde (عمرو) hüzn ve keder zamanında senden merhametli ve senden hakikatlidir demektir. Bunda şahid bir şiire telmih olduğudur ki o da şu beyt-i meşhurdur:

قال

620 المستجير بعمر و عند كربته * كالمستجير من الرمضاء بالناء

Bu beyit bahr-i basîttendir. (المستجير) الذي استجار ma'nâsınadır ki mustagis ve meded-ğah demektir. Min cihet-il i'râb mübteda ve (كالمستجير) haberdır. (عمرو بن) 'den murâd (عمر بن) 'dir. Cessas'ın Kuleyb'i katlinde şeriki idi. Şârihin (عمرو) Cessas ile tefsirinde sehvi vardır. 'حرب بسوس' bizim Meşahir-i Nisa'da mebsuttur. (كربته) Bunda evvelki kerb ma'nâsına olan (كربة) ile zamir-i gaibden ibaret olup murecce' zamir, takdir olunan ism-i mavsûldur. Hassatan ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl evvelinde bulunan bazı (ال) 'nin ism-i mavsûl olup harf-i tarif olmadığına delil murecce' zamir olması olduğu Muktabed'de mavsûl müşterek bahsinde mübeyyendir: الممرور به فلان. الضارب إياه فلان. (كالمستجير من) (الرمضاء بالناء) kavli mesel mecrasındadır. Mecme'-ul Emsâl'de (يضرِبُ فى الخلتين من الاساءة تجمعان على الرجل) vaki' olmuş ve şöyle tefsir olunmuştur:

(Mefhûm-i Beyt): Kurbet ve hüzn hâlinde Amr'dan medethah olan kişi kızgın yerden kurtulmak için ateşe iltica edip ondan medet isteyen kimse gibidir demektir.

(s. 508)

قال

621

ومن دون ذلك خرط القتاد

Bu mısra bahr-i mutakaribden ve Mutavval şevahidindendir. Bunun kaili şairi cahili olan ve sahib-i mu'allaka bulunan (عمرو بن كلثوم)'dir. Tamamı şöyledir: وضرب و طعن يقر. و وراء (دون) mu'ahhar mübtedadır. (من دون ذلك) العيوننا ma'nâsınadır. (خرط) soymak ve sıyırmaktır. (قتاد) sert bir ağaçtır ki ikine gibi dikenleri vardır.

(Mefhum-i Mısra): Gayet mâ-fil bâb budur. Bunun öte tarafı müşkildir demektir. Kema fis-Sıhah bunda şâhid darb-i mesele telmih olduğudur ki o mesel dahi şudur: 'دون عليان' ve 'خرط القتاد' mesel-i evveldeki 'عليان' bir puğur ismidir ki Mutavval'de mezkûr olan kıssadan münfehim olduğu üzere Küleyb Bin Vail'in damızlık devesidir. Besus'un komşusu Sad el-Cerimi'nin nakasını Küleyb ok ile memesinden yaralamış olmak sebebiyle (بسوس) feryad etmekte iken onun hemşire zâdesi Cessas'ın nefsi Küleyb'i murâd ederek 'لا عقرن فحلاً أعز على أهله منها' demesi üzerine Küleyb onu kendinin (عليان) nam-ı puğuru aleyhine zannederek 'دون عليان خرط القتاد' demiş ve bu söz umûr-i şakka hakkında darb olunur emsalden olmuştur. Mecme'-ul Emsâl'de Ebul Fadl (عليان) lafzının nüsch-i mu'temedede gayn-i mu'ceme ile olduğunu ve fakat şi'r-i Maarri'de 'ayn-i muhmele ile şöyle:

إذا انا عاليت القتود لرحلة * فدون عليان القتادة و الخرط

bulunduğunu zikretmiştir. Bu beytin ma'nası "Ben inşa-ı sefer edip râkib-i rahet-i cemal olur isem 'avdet için bir daha rukub etmem.'" demektir. Bunda Maarri hem irsal-i mesel etmiş hem de (عاليت) ile (عليان) ve (قتود) ile (قتادة) lafızlarını karşılıklı isti'mâl ederek tahsin-i kelam eylemiştir. Keşke Şârih Amr Bin Kulsum'un zikrolunan mısraın ira'e edeceğine Muarri'nin bu beytini göstereydi. Mecme'ul Emsâl'de 'دون ذلك خرط القتاد' dahi mezkûr olup tefsirinde: "الخرط قشر الورق عن الشجرة اجتذاباً بكفك و القتاد شجر له شوك أمثال الابر" denilmiştir.

قال

622

فبت كائى ساورتنى ضنيلة * من الرقش فى انيابها السم نافع

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval şahidindendir. Nabiğa Beni Zübyan'ın (ابو قابوس) denilen Nu'man İbni Munzir'e i'tizâr-nâme olarak söylediği kasaid ebiyatındandır. Mâ-kabli şöyledir:

(s. 509)

وعيد ابى قابوس في غير كنهه * أثنانى ودونى راكس و الضواجع

(راكس) 'alem-i münegger olarak bir vadi ismi iken Sahib-i Kamus onu harf-i tarif ile zikr eylemekle Seyyid Murtaza tarafından mu'ahaz olmuştur. (الضواجع) ma'nâsınadır ki basık dağlardır. (فبت) kavlinde (بت) kelimesi gecelemek demek olan beytutetten mâzî mütekellimdir. (المساروة) ma'nâsınadır ki atılmak ve sıçraşmaktır. Onun fiiline fâ'il olan (ضئيلة) ince yılan demektir ki demi büsbütün semme munkalib olarak kalınlıktan incelmış olan habîsidir. (من الرقش) bengli cinsinden ma'nâsına olarak ona sıfattır. Hayyenin beyazlı siyahlı olanına 'رقشاء' tabir olunur. (رقش) onun cem'idir. (فى أنيابها) kavlinde zamir ضئيلة'ye râci' olup (أنياب) sivri diş demek olan nâbın cem'idir. Evvelindeki (فى) mu'aḥḥar 'ناقع' muta'allıktır. (ناقع) ile قاف ile sabit ve مجتمع ma'nalarındadır. 'Ind-el Arab fethinden eşherdir. O mübtada ve (نافع) haber olup cümlesi sıfattır. 'İnd-el ba'd ma'rifenin nekire-i muhtassa ile cevaz-ı tavsifine misâl olmak üzere bu beyit kütüb-i nahivde dahi irâd olunup (فى أنيابها) haber-i mukaddem ve (السم) mübtada mu'aḥḥar ve (ناقع) ona sıfat olarak hâl olunur. Fakat dahiddir. Salih-i ihticac değildir.

(Mefhûm-i Beyt): Ebu Kabûs'un ve'd ve tehdidi üzerine ben bir hâlde geceledim ki güya bana dişlerinde zehir toplanmış bengili cinsinden bir ince yılan atılmıştır demektir. Bunda şahid Harirî (وبرية) namında olan 27. makamesinde: 'فبت بليلة نابغيه وأحزان يعقوبيه' demekle (ليلة نابغيه) ta'bîrinden Nabiğa'nın zikrolunan beytine telmih ve ima etmiş olduğudur ⁽¹⁾. Nitekim Harirî o makamanın sonunda bunu kendisi söylemiştir. Artık Nabiğa'nın şî'r-i diğesinde olan 'وليل اقاسيه بطىء الكواكب' kavline masruf değildir. كما هو المروى عن الاصمعى فى هامش المقامات المطبوعة Musannıf'ın izahta beyanı üzere Harirî bir nesrinde dahi 'وانى و الله لطالما تلقيت الشتاء بكافاته , وأعددت الالهة له قبل موافاته' demekle İbn-i Sukker'in ⁽²⁾ telmih ve işaret etmiştir:

جاء الشتاء وعندى من حوائجه * سبع اذا القطر عن حاجاتنا حبسا

كَيْنَ وكيس وكانون وكأس طلا * بعد الكباب وكُسّ ناعم وكسا

Harirî bunu (كرجية) isminde olan 25. makamesinin ahirinde aynen ahzetmiştir:

قال

623 انا البازى المطل على نمير * اتيح من السماء لها انصبابا

¹ Nitekim 'وأحزان يعقوبيه' demekle Kısas-i bess-i cenab-i Yakub'e işaret etmiştir.

² 'سين'nin zammi ve 'قاف'in teşdidiyle Devlet-i Abbasiye şu'arasından Muhammed Bin Abdullah isminde bir şairdir. Bizim Kitab-ut Teracüm'de mezkûrdur.

(s. 510)

Bu beyit bahr-i vâfir'den ve Mutavval şevâhidindendir. Cerir'in hicv-i Beni Numeyr hakkında söyldeği kasidedendir. O kasidenin matla'ı ile beraber bazı ebiyatı (*) 560. şahidin şerhinde geçmiştir. (انا) mübtedadır. Haberi doğan kuşu demek olan (البازي)dir. Farsîde olduğu gibi iskat-ı ياء ile (الباز) dahi denir. (المطل) مشرف ve مستعلي ma'nasında bab-ı ef'âlden ism-i fâ'il olarak ona sıfattır. (نمير) bünye-i tasgîr ile Kays'ten bir kabiledir. (اتيح) takdir ve tahiye ma'nâsına olan 'الاتاحة' masdarından mâzî mechûldur. Naib-i fâ'ili فاذي'ye râci' zamirdir. (لها) ona muta'allıktır. Nümeyr'e râci' olan zamir kabile itibariyle mü'ennes olmuştur. Dökülmek yani yukarıdan aşağıya süzülmek demek olan (انصباب) kendi ma'nasını mutazammın bulunan (اتيح) fi'line masdariyetle mensuptur vehayût منصاب ma'nasında hâldir.

(**Mefhûm-i Beyt**): Ben Kabile-i Numeyr üzerine canib-i semadan süzülmek müheyya ve pür-keşa-i isti'la doğan gibiyim demektir. Bunda şâhid Beni Temîm kabilesinden biri Nümeyr aşiretinden birine "Cevârîh-i tuyur içinde bana doğandan sevgilisi yoktur." maalinde olmak üzere 'مافي الجوارح احب الي من البازي' demekle luhzi kabilinde olarak Cerir'in zikrolunan beytine telmihen Nümeyri'ye tariz eylemiş olduğudur. Şahs-i Nümeyri dahi "Bâ-husus ki bağirtılık kuşunu şikâr eder olursa." maalinde olmak üzere 'خصوصاً اذا كان يصيد القطا' demekle (طرمّاح) nam-i şairin hicab-i Beni Temim hakkında söylemiş olduğu şu kavline telmih eylemiştir:

قال

624 تميم بطرق اللوم اهدى من القطا * ولو سلك طرق المكارم ضلت

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval emsilesindendir. Bizim Kitab-ut Teracüm'de (ابن القطان) nam-ı şair Hibetullah'ın tercümesinde mezkûr olduğu ve bu kitabın 360. sayfasında dahi takaddüm ettiği üzere bunu سنمار vezninde olan tırmah ki 'âlî neseb ma'nâsına olup hükema-i şu'aradan ma'dûddur. Hicv-i Beni Temim hakkında söylemiştir. Mâ-ba'di şöyledir:

ارى الليل يجلوه النهار ولا ارى * خلال المخازي عن تميم تجلت

ولو أن برغوئاً على ظهر قملة * يكر على صفى تميم لولت

Nitekim (المنتخب) nam-i eser-i acizide huruf-ı ziyadedden ها'nin mevki-i ziyadesi mebhesinde (صهيم) kelimesine dair yazılan hâmişte gösterilmiştir. Bunlarda da 435. sayfada geçen 'سأشكر عمراً أن تراخت منيتي الخ' ebiyatında olduğu gibi lüzum-i mâlâ yelzem vardır.

(s. 511)

(تميم) kabile ismi olarak mübteda ve (اهدى) haberdur. (طرق اللؤم) denâete dâl ve mûsil olan bil-cümle cihad ve ef'âldir. Tarıkın cem'i olan (طرق) iskân-ı راء ile tahfif olunmuştur. İkinci طرق lafzına bedel (سبل) dahi mervidir. (القطا) bağirtılık kuşu dedikleridir ki kata قطا diye tasvitte olduğu için sıdk-ı lehçe hakkında (أصدق من القطا) ve sur'at-i tayarını ve sedad-ı zihâbı ve iyâbı (*) cihetiyle 'أهدى من القطا' tabirleri emsal-i Arabiyedendir. Avam-ı Arab'ın bile emsal-i tarih-ı tâbi'ye müstenid olur. (سلكت) fi'linin fâ'ili Beni Temim'e râci' zamirdir. (ضلال) zıttı هدى'dir ki yol şaşkırmaktır وفى ایراد لو ما لا يخفى.

(Mefhûm-i Beyt): Beni Temim hulukı lû'm ve denâet yollarında kata kuşundan daha dürüst rehberdirler. Mekarım yollarına sülûk edecekler olurlar ise yolu kaybederler demektir. Beyt-i ahirin mefhumu pek tuhaftır ki "Bir pire bir bitin üzerine binerek Beni Temim askerinin iki taburuna birden hamle edecek olsa Temimiler firar ederler." demektir.

قال

625 تكش بلاشي شيوخ محارب * وما خلتها كانت تريش ولا تبرى

626 ضفادع في ظلماء ليل تجاوبت * فدلَّ عليها صوتها حيَّة البحر

Bu iki beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval şevahidindendir. Şair-i İslâmî olan Ahtal Nasranî'nin hica-ı Beni Muharib hakkında söylediği şiirdir. Beni Muharib Arab'dan bir kabiledir ve vazî' ve hamil olup haklarında çok hicviler vardır. Bir takımı Divan'ul Hamasa'nın (باب الهجاء) de mezkûrdur. (تكش) bab-ı sânen muzari' mü'ennes sigasıyla ma'nâsındır ki seslenir demektir. Müntehab'da beyan ve tafsîl ettiğimiz üzere 'الكشيش' sığır ve deve bağırışıdır. Makamat Şârihi Şureyşî 32. makamenin şerhinde attığı tarîz bahsinde bu beyitleri kıssasıyla beraber zikrettiği yerde (تكش) bedelinde (تَنَقَّ) demiştir. Onun masdarı olan 'النقيق' ise kurbağa ötmesi demek olmakla makama enseb düşmüştür. (بلاشي) bağırmağı mücib bir sebep yokken demektir. Bunda onları zaf-ı 'ukul ile tavsîf vardır. (شيوخ محارب) terki binde muzaf vaki' olan (شيوخ) pîr ve ihtiyâr demek olan şeyhin cem'i olarak fi'l-i mezkûre fâ'ildir. Onları tahsis bizzikr etmesi kabilenin yaşlı başlı adamları böyle olur ise gençleri ve tecrübesizleri nasıl olur? demek içindir. (ما خلتها) ma'nâsındır ki (خلت) kelimesi bab-ı rabi'den ecvef yâî olan 'خال يخال' dan mütekellim vehdedir. Mef'ûl zamiri kabile-i Muhareb'e râci'dir. (تريش ولا تبرى) (كانت فعله خبر در) ma'nâsına olarak (تفسد).

(s. 512)

cümlesi mef'ûl-i sânidir. Asıl 'رَيْش' oka yelk geçirmek ve 'بَرَى' yonmaktır. (ضفادع) Kurbağa demek olan dıfda'ın (*) cem'i olarak mübteda mehzufe haberdur: 'هم ضفادع' demektir. (ظلماء) feth-i ظاء ve sükûn-i لام ile olup zulmet ma'nâsınadır. 'ليله'ye sıfat olarak 'ليلة ظلماء' dahi denir ki şedidu zulmeh ma'nâsınadır. (تجاوبت) cevaplaştırmak yani karşılıklı ötüşmek demek olan التجاوب masdarından mâzî mü'ennestir. (عليها) ve (صوتها) zamirleri dafadi'e râci' olup savt (دل)'nin fâ'ilidir. (حية) mef'ûldur. يقال دله عليه دلالة و دلولة فاندل سدهه. (حية) muzaf ileyhi olan bahırdan mutlak-ı mâ' muazzam maksûd olmakla (حية) su yılanı demektir. İzafet ittifakiyedir. Heyyenin berrisi dahi âkil-i dufda'dır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Muharib aşiretinin şuyuhu bilâ sebep bağırsırlar ve zannetmem ki onlar fıtka ve rıtka muktedir kimseler olsunlar, onlar bir takım kurbağalardır ki gecenin karanlığında karşılıklı ötüşmeleriyle sesleri kendi üzerlerine yılanı delil olur. Yani yılan onları seslerine gelip bulur. (ve ekleder) demektir. Bunda maksûd, Beni Muharib üdebasından kimse Arminye valisi Abdullah Bin Zeyd el-Hilali'nin yanına vardıkta Abdullah el-Hilali o akşam kurbağalı bir göl kurbunde gecelemiş imiş, edib-i Muharibi'yi görünce kabilesi hulku haklarında olan bir hicviyeyi imaen "Dün gece Beni Muharib şuyuhu bizi rahat bırakmadılar ki uyuyalım." demiş olduğu ve bu kelâmıyle Ahtal'ın zikrolunan hicasını yâda getirerek şahs-ı Muharibi'ye tarizi kast eylediğidir. Edib-i Muharibi dahi derhal Abdullah el-Hilali'ye: "Efendim, dün gece onlar bir burğu (نقاب) kaybetmişler de onu aramakta imişler." diye cevap vermiştir ki onun da murâdı Beni Hilal aşiretinin hicvinde söylenmiş olunan şu beyti telmihtir:

قال

627

لكل هلالى من اللؤم برق * ولا بن يزيد برق وجلال

Bu beyit dahi bahr-i tavîlden Mutavval ebiyatındandır. Kaili o edib-i Muharibi olsa gerektir. (هلالى) Hilal'e mensubdur ki (هلال) hevazinden bir aşirettir. (اللؤم) mehmuz-ul 'ayn olarak denaet ve hesasettir. (برق) kafın fethi ve zammıyle ki herhâlde mazmûmdur. Kadınların ve hayvanların yüzüne örtülen puşidedir. (ابن يزيد) zikrolunan Abdullah'tır. (جلال) hayvan çuvalı demek olan (جُل) lafzının cem'idir. Bunda onun esve-i hâl üzere olduğunu iş'ar vardır. Şüreyşi'de buna bedel (قميص) vaki' olmuştur.

(**Mefhûm-i Beyt**): Beni Hilal aşiretinden her ferdi için lû'm ve denaetten me'mûl bir yüz

(s. 513)

Örtüsü vardır. Onlardan İbn-i Yezid'in ise hem yüz örtüsü hem de birkaç çuvalı vardır demektir. (1)

قال

628 قفائبك من ذكر حبيب ومنزل * بسقط اللوى بين الدخول فحومل

Bu beyit İmrulkays'ın matla'-ı mu'allakasıdır. Şevahid muhassinati lafziyya meyanında (s. 421)'de zikr ve şerh olunmuştur. Burada Musannıf bunu hüsn-i ibtidaya misal getirmiştir.

قال

629 كليني لهم يا اميمة ناصب * وليل افاقيه بطي الكواكب

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval şevahidindendir. Zikri mukerreren güzeran olan Nabîğa-i Beni Zübyan'ın bir kasidesi matla'ıdır. (كلى) kelimesi تفويض ma'nâsına olan 'وكله الى نفسه وكلا و وكلا و هذا الامر موكل الى رأيك' masdarından fi'l-i emr-i mü'ennesir: 'وكله الى نفسه وكلا و وكلا و هذا الامر موكل الى رأيك'.

(2) ليل نائم و يوم عاصف ma'nâsına olmak veyahut fâ'il meful fih ma'nâsına olarak (2) kabilinden bulunmak üzere mübeyyindir. Sıfat ile mevsuf meyanı nidâ ile faslolanmıştır ki (يا اميمة) ta'bîri fi'l-i emr mü'ennes ile muhatab kim olduğunu mü'ayyendir. (اميمة) lafzı (3) (أم) musağğaridir. Ve (امامه) gibi a'lâm-i nisadandır. (وليل) mecrûren 'هم' e ma'tûftur. (اقاسيه) cümlesi leyle sıfattır. (اقاسي) muzâri' mecrûren 'مكابه' beytinde geçen 'كنا معا أمس في بؤس نكابه الخ' (مقاساة) sayfa 497'deki gibi zahmet ve meşakat çekmek demektir. 'اكابه احواله' demektir. (بطي الكواكب) yine 'ليل'e sıfattır. Kevakibin but'u ki betâet-i harekatidir. Gecenin uzunluğundan kinayedir. Mehmumen sehran olanlara yani gamlanıp da uyku uyuyamayanlara göre geceler pek mümted olur. Hâsıl-ı ma'nâsı izhar-i hüznü ve tehassürden ibarettir.

(Mefhûm-i Beyt): Ey Ümeyme beni zahmetli olan derde ve meşakkatini çekmekte olduğum leyli tavîle terk edip yani beni kendi hâl-i hüznü iştimalime bırakıp bana bir de levh ve 'itap derdi verme demektir. Bunda şahid hüsn-i ibtida olduğu ve bu beyit mısra'ının yek digere tenasubu cihetle İmrulkays'ın zikrolunan beytinden ahsen bulunduğuur.

(s. 514)

قال

630 قصر عليه تحية وسلام * خلعت عليه جمالها الايام

Bu beyit bahr-i kâminden ve Telhîs emsilesindendir. Harun er-Raşîd'in Rakka'da bina etmiş olduğu (قصر أبيض) hakkında sitayışı havi 175 ve 467. sayfalarda zikri geçen (أشجع)nin söylediği kaside matla'ıdır. (قصر) köşk ma'nâsına nekire'-i mavsufe olarak mübtedadır. (تحية) hayattan tef'iledir ki fil asl 'جعل لك حياة' ma'nâsına olmak üzere 'حياء' ma'nâsına olmak üzere (خلعت) diye dua etmektir. Selam ma'nâsında şai' olmakla (وسلام) kavli 'atf tefsiridir. (خلع) cümlesi mübtedaya haberdur. (ألقت) ma'nâsınadır. (على) harfiyle ist'imâl olunan (الخ) birinin sırtına libas geçirmektir ki geçirilen libasa kesri خاء ile 'خلعة' ta'bîr olunur. (نثرت) dahi rivayettir. Fi'l-i mezkûrun fâ'ili (الايام)dir. (جمالها) mef'ûldur. Lafzen izmar-i kablezzikr vâridir ki zamir mâ-ba'dine râci'dir. (جمال) hulukan ve halkan olan güzelliştir.

(Mefhûm-i Beyt): Bir kasır bir bina-ı 'alî ki üzerinde selam-ı se'd-i encâm vardır. Dûhûr ve eyyâm kendi hüsn-i zatisini ona came-i endâm kılmıştır demektir. Bunda şâhid tarif-i diyar ve menazil hakkında hüsn-i ibtida olduğudur. Abdurrahim el-Abbasi'nin beyanına göre Salah Safdi bunu bir mersiyyede tazmin ederek şöyle demiştir:

صلی وراءك كل من عاصرتهم * علما بأنك في البيان امام

وكان قبرك للعيون اذا بدا * قصر عليه تحية وسلام

Bizim şair Nedîm'in:

Ey 'âlem misâlin siyâh hôş-yârî * Hiç kasr suretinde gördün mü nev-bahârî

matla'ındaki kasr kasidesi de pek güzeldir.

قال

631 فراق ومن فارقت غير مذمم * وام ومن يمتت خير ميمم

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval emsilesindendir. Mütenebbî'nin Mısır meliki Kafûr İhşîdî'ye müteveccihen Seyfudevle nezdinden mufarakatı üzerine söylediği kasidenin matla'ıdır. Bunun ikincisi olan şu beyit ne güzeldir:

وما منزل اللزات عندي بمنزل * اذا لم ابجل عنده و اكرم

(فراق) lafzı mübteda mahzufe haberdur: 'هذا فراق' demektir. 'Ukberî der ki: Fi'l mukaddere fâ'il olarak merf' olmak dahi caizdir. 'حدث فراق' demektir. (ومن) mavsûl ve mübtedadır. (فارقت) sıladır, 'âid mahzuftur. 'فارقت' demektir. Murâd Seyfudevle'dir. (غير مذمم) mübtedaya haberdur. (مذمم) 'مذمم'un mübalağalisi olmakla (غير مذمم) pek mezmum değil demektir ki bunda Seyfudevle'den pek hoşnut olamadığını ima vardır. (ولا) قال تعالى (ام) feth-i hemze ve teşdid-i mîm ile قصد ma'nâsınadır. (وام) fıraka ma'tûftur. (ام) feth-i hemze ve teşdid-i mîm ile قصد ma'nâsınadır. (أمين البيت الحرام).

(s. 515)

امه : قال المجد. همزة ياء. ma'nâsınadır. 'قصده' takdirinde olarak 'يَمْمَتُهُ' (يَمْمَت) امه : قال المجد. همزة ياء. ma'nâsınadır. 'قصده' takdirinde olarak 'يَمْمَتُهُ' (يَمْمَت) maksûd demektir. قصده كآتمه و اممه وتأممه و يممه و تيممه (ميمم).

(Mefhûm-i Beyt): Bu hâl mufarakattır, benim mufarakat ettiğim zat ise pek mezmum değildir ve bu firak hem de başka bir zatı kasd ve irâdedir, benim maksûdum olan zat ise maksûdun hayirlisidir demektir. Bunda şâhid beyan-ı mufarakata dair hüsn-i ibtida olduğudur.

قال

632

فؤاد ما تسليه المدام * وعمر مثل ما تهب اللنام

Bu beyit bahr-i vâfirden ve Mutavval ebiyatındandır. Mütenebbî'nin bir kasidesi matla'ıdır ki o kasidenin şu:

أقامت في الرقاب له أياذ * هي الاطواق والناس الحمام

beyti şerh-i ebiyat-ı Hutbet-ul Mutavval sırasında (sayfa 18) bu matla' ile beraber güzerean olduğu gibi

إذا كان الشباب السكر و الشيب همأ فالحياء هي الحمام

beyti dahi yine bu matla' ile beraber şerh-i ebiyat-ı müsned-ileyh faslında (sayfa 98) kasidenin bazı gurar ebiyatıyla beraber geçmiştir. (فؤاد) ve (عمر) kavli mübteda ve mâ-ba'di sıfat olup haberler mahzuftur: لي demektir. Veyahut bunlar haber olup mübtede'i mahzuftur ki 'هذا فؤاد' yahut 'عمر' ve 'فؤادي' demektir. (ما تسليه) kalbi bir şeyden soğutmak demek olan tesliyetten muzari'-i menfi mü'enneştir. Mef'ûl zamiri gönül demek olan fu'ade râci'dir. (المدام) fâ'ildir. Mü'ennes-i sema'i olan hamr esmasından olduğu için fi'li mü'ennes olmuştur. İkinci mısradaki 'مثل'ün muzaf bulunduğu (ما) mavsûledir. (النام) 'تهب' takdirindedir ki fâ'ili olan (النام) ile beraber cümlesi sıladır. (لنام) leimin cem'idir. 'النيم' denî demektir. Buhl ile mehaneti câmi' olanlara dahi lîlâk olunur. (2)

(Mefhûm-i Beyt): Gönül bade ile muteselli olmayan bir gönüldür. Ömür dahi aḥissa bahşişi kadar kalil bir ömürdür demektir. Maksûd kendinin 'uluvv-i himmeti ve izzet-i matalibi cihetiyle ömrünün istikmalî 'amaline musâid olmadığını ifadedir. Bunda şâhid şikâyetinde hüsn-i ibtida olduğudur.

قال

633

أريقك ام ماء الغمام ام خمر * بفي برود و هو في كيدي جمر

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval emsilesindendir. Mütenebbî'nin bir kasidesi matla'ıdır. (أريقك) kavli

¹ وقال العكبري هذا ان عني نفسه وان عني به غيره فالتقدير فؤاد لكل أحد ولكل انسان فؤاده و العموم أحسن اهـ
² وقيل اللنيم من يجتمع فيه ثلثة أحوال ذميمة البخل ومهانة النفس ودناءة الاصل.

(s. 516)

رضاب (ريق) Hemze-i istifhamiye ile 'أريقك مذاقه' takdirinde bir rukn cümledir. ma'nâsınadır ki ağız rutubetidir. Hitab mahbubeyedir. (ماء الغمامة) bulut suyu demektir ki murâd ab-ı leziz-i rahmettir. (بقي) ma'nâsınadır ki ağız demek olan فم lafzı 'ميم' den mufarik olarak harf ile mu'arrab veya -ياء- i mutekellime muzaf olmaktır. Harf-i cer mu'ahhar برود'e muta'allıktır. (برود) 'nin fethiyle بارد ma'nâsınadır. Kale el-Muciddu 'هو برود في فمي' min cihetul i'râb mübtada mahzufe haberdır. (جم) mübtada ve (جم) haberdır. Cümlesi (برود)un zamirinden hâldir. (جم) ateş közüdür. حار demek olmakla (في)ye muta'allık olabilmıştır. -ياء- i mutekellime muzaf bulunan (كبد) ketif ve znindedir ve karaciğer demektir. Yârı ağz-ı yârı hîn-i mas ve takbilde ağza letafet vurudu cihetiyle barid ve yürekte harr şevkı tehyici cihetiyle harr 'ad olunmuştur.

(Mefhûm-i Beyt): Benim tatmış olduğum şey eya senin lu'ab-ı femin midir? Yoksa elezz-i miyâh olan ab-ı ebr? Veyahut hamr midir? Ağzımın içinde serin ve hâlbuki ciğerimde pek har ve ateşyindir demektir. Bunda şâhid gazelde hüsn-i ibtida olduğudur. Beytin manevi ve lafzî hâvî olduğu muhassinat-ı hafî olmayıp muhassinat-ı maneviyeden tecahül ve lafziyeden tecnis mevcuttur. Çünkü (جم) ile (خمر) lafızları beyinde (والذي هو يطعمني ويسقيني وإذا مرضت فهو يشفين) استعيز بالله تعالى kavli keriminde ve Hz. Ali'ye hitaben varid olan (قصر ثوبك فانه أنقى وأتقى وأبقى) hadisi şerifinde ve Hz. Ömer'in 'لو كنت تاجر ما اخترت غير العطر ان فاتني رحة لم تفتني ريحة' kavli latiflerinde olduğu gibi cinas-i musahhaf ve bi'ibaretin uhra ve cinas-ı muharref vardır.

قال

634

موعد احبابك بالفرقة غدا

Bu mısra bahr-i recüzden ve Telhîs emsilesindendir. Şu'ara-i Cebel'den ⁽¹⁾ (ابن مقاتل) isminde bir şair-i a'mânındır. Âti-z zıkr dâ'i-i 'aleviyyetin yani Tabaristan'da bir vakit unvanıyla fitne-engiz zuhur olan bir mutagallibin ⁽²⁾ medhinde söylediği bir kaside matla'ındandır. (احبابك) lafzında muhâtab şairin kendi nefsi ise de huzurunda inşâd ettiği cihetle (داعي) onu kendi üzerine alınarak şairin ona firkat-i ahab ile muhatabasını hoş görmüştür.

(Mefhum-i Mısra): Senin sevgililerinin ayrılığa ⁽³⁾ dair beyan ve tayin ettikleri zaman

¹ (بلاد جبل) Irak-ı Acem diyarındandır. Cihet-i şemaliyesinin ekser-i mahalli cibâl olup kesir-ul eşcâr olmakla ahalisinin ellerinde balta eksik olmadığından (تبرستان) mu'arrabi olarak (طبرستان) ve nam-i diğer ile (مازندران) diye ma'ruftur.

² Hicret-i seniye'nin 250 senesinde zuhur edip (داعي كبير) ve (داعي الى الحق) unvanıyla müştahir olan Hasan Bin Zeyd'dir. (المنفذ من الضلال) tercümümüzde (دعاة) mübeyyendir.

³ Lafz-ı firkatte فاء'inin zamm ve kesri caizdir. Şeyh Dusuki'nin "zamm-ı فاء ile bir mevzi' ismidir ve lakin ma'nâ-yı aher ihâm ettiği sebeple ondan tatayyur olunur." demesi ma'nâsıdır.

(s. 517)

yarınki gündür demek olmakla Dâ'î bundan tatayyur ve teşâum ederek 'بل موعد أحبابك يا ' demiştir. Bunda şâhid kubh-i ibtida olduğudur.

قال

635 لا تقل بشرى ولكن بشرى * غرة الداعي و يوم المهرجان

Bu beyit bahr-i remülden ve Mutavval ebiyatındandır. Anifen mezkûr olan şair-i Cebel'inin Aleviyeden Hasan Da'î'ye yevm-i mehrecanın tehni'eti ma'razında nazm ve inşad etmiş olduğu kasidenin matla'ıdır. İzaktan me'huzdur. (لا تقل) demekle şair kendi nefesine veyahut umuma hitap etmiştir. Surur ve haber-i sâr demek olan (بشرى) mahzûf-ül haber mübteda olup (لنا بشرى) sebkinde olarak makul kavlidir. Onun müsennası olan (بشرى) dahi min cihet-ül i'râb öyledir veyahut takdiri kelim: "هذه بشرى وهاتان بشرى" dir. (غرة الداعي) terkinde muzaf vaki' olan ve nur-i vecih ve imare-i beşâset ve imbisat ma'nalarını ifade eden (غرة) ondan bedeldir veyahut mübtede-i mahzûfe haberdır. Muzaf ileyhi olan (الداعي) memduhun ünvanı hükümdarisidir. İsmi (حسن بن زيد بن محمد بن) 'dir. Abbasiye'den Müste'in Billah'ın hilafetinde sene 250'de zuhur edip bilâd-i Tabaristan'e tevelli olmuştur. Bu (داعى) 'dir. Bunlardan bir de (داعى صغير) zuhur etmiştir. (صحائف الاخبار) 1(*) okuyunuz. (يوم المهرجان) Dahhak'ın katliyle ef-Fridun Şah'ın yevm-i tetvicidir. Dört yüz yirmi üçüncü sayfada meşruhtur.

(Mefhûm-i Beyt): Bir müjde deme, bizim için iki müjde vardır, biri hüsn-i Dâ'î'nin nur-i vechi ve diğeri mehrecan günüdür demektir. Bunda şâhid, kubh-i ibtida olup hatta şair, Dâ'î'nin huzurunda böyle 'لا تقل بشرى' diye inşada ağaz ettiği için Dâ'î memnun olmayarak: "*Behi kör! Yevm-i sürurda böyle söz ile mi ibtida olunur?*" diye darılmış ve 'ale-rivayetin şairi yüzü üstüne yatırıp elli değnek darbederek 'Bunun edebini islah etmek kendisine caize i'ta eylemekten daha ma'kuldur." demiştir. Zavallı A'mâ mısra'-ı sâniyi takdim etmiş olaydı belki dayağı yemez idi bazıları: Dâ'î'nin onu muahezesi kelame (لا) ile ibtida ettiğinden dolayı olmakla şair: "Efendim! Dünyada (لا اله الا الله)tan ecell bir ibare yoktur. Onun da evveli (لا)dir." diye i'tizâr ederek tarafı Dâ'î'den mazhar-i af ve 'ata oldu demişlerdir. كلا وليس الا.

^{1*} (منجم باشى تاريخى) denilen Kitab-ı Fevaid-i Nisab'dır. Aslı Muhammed-i Salis zamanında müneccin başı olan Derviş Ahmed Efendi merhumun eseri ve Arabdır. Hâlâ Nuru Osmaniyye Kütüphanesinde mevcuttur. Sultan Ahmed-i Salis zamanında şair Şirin Eda Nedim Efendi merhum onu Türkçeye nakletmiştir. Tercümesini Subh-i Paşa merhum ilk maarif nazaratında tab' ettirmiştir. رحمهم الله تعالى.

(s. 518)

İbtidaat-ı kabihadan biri de Cerir'in Abdulmelik Bin Mervan hakkındaki: 'أتصحو أم فؤادك' 'بل فؤادك يا ابن الفاعلة' 'ما بال عينك منها الماء ينسكب؟ الخ' diye terslemiştir. Şair Zürrimme dahi Abdulmelik'e: 'ما سؤالك عن هذا؟ يا ابن الفاعلة' diye Zürrimme'yi tekdir etmiş ve huzurundan çıkartmıştır. Ebunnecm el-İclî dahi Hişam Bin Abdulmelik'e vasf-ı şems hakkında olan urcuzesinden şu beyti:

صفراء قد كادت ولما تفعل * كأنها في الأفق عين الاحول

okudukta Hişam 'أحول' 'şaşı' olmakla Ebunnecm'i huzurundan kovmuştur. ⁽¹⁾ Kubh-i ibtidadan biri de Buhturi'nin Yusuf Bin Muhammed'e inşad ettiği kasidenin evvelidir ki onda 'بل لك الويل' diye ibtida olunmuştur. Muhâtab hemen: 'اسحق' (الموصلي)'nin:

يا دار غيرك البلى و محاك * ياليت شعري ما الذي ابلاك

matla'ıyle söylediği kasidenin ibtidası böyle tasaduf etmek pek istiğrab olunmuştur ki (eshab-ı yakazadan ve hüsn-i muhadara erbabındandır. Hülefa ile münademesi mümteddır. Henüz hitam bulmuş bir köşk hakkında teğyîr ve indirası natık-ı kelimat ile kelama ağaz eylemiş olması Mu'tasım teşa'üm ederek kasrın hemen hedmini emreylemiştir.

قال

636 بشرى فقد انجز الاقبال ما وعدا * و كوكب المجد في افق العلا صعيدا

Bu beyit bahr-i basîttan olup mısra-ı evveli Telhîs'te ve mısra-ı sânisî Mutavval ve Muhtasar'da mezkûrdur. Kaili (ابو محمد الخازن)'dir ki (عبدالله بن احمد) isminde bir şair olup (الصاحب بن عباد) kerimesinden bir sıbt ⁽²⁾ husulunda tehni'et olarak İbn-ul Hazin'in söylediği bir kaside matla'ıdır. (صاحب) dahi kendisine bişaret ve delaletin vurudunda şöyle demiştir:

أحمد الله لبشرى * أقبلت عند العشي

اذ حباني الله سبطا * هو سبط للنبي

مرحبا نمت أهلا * بغلام هاشمي

نيوي علوي * حسني صاحبي

¹ Bunu gerçe Abdurrahim el-Abbasi ibtidaat-i kabiha emsilesi meyanında zikretmiştir velakin bu ibtida değildir. 25. sayfaya bakınız.

² (سبط) 'سين' in kesriyle kız torunudur. Ve huve Şerif Eb-ul Hasan Abbad Bin Ali el-Husnî.

(s. 519)

'هذه بشرى' bişaret gibi müjde ma'nâsına olarak mübteda mahzufe haberdır. 'هذه بشرى' demektir. (أَنْجَزَ) fi'l ve (الْأَقْبَالَ) fâ'ildir. 'انجاز' ta'cîl ve ifa ve 'ad ma'nâsınadır. (أَقْبَالَ) zıttı idbardır ve baht ve devlettir. (مَا) ism-i mavsûl ve fi'l-i mezkûre mef'ûldur. (وَعَدَا) fi'li mufreddir. Fâ'ili ikbale râci' zamir olup cümlesi sıladır. ألف işba'ı fethi ile hâsıl olmuştur. (وَكُوكِبَ الْمَجْدِ) mübteda olup haberi (صَعَدَا) cümlesidir. (مَجْدٌ) ve (عُلُوٌّ) 'dur. Murâd tali'-i mevluddur. (1) Kevkeb-i ikbalin su'udu dahi kemal-i kuvvetidir. (فِي) mu'aḥḥar (صَعَدَا) fi'line muta'allıktır. Fi'li mezkûr bab-ı rabi'den ve Su'ud masdarından mâzî müfreddir. Su'udun isti'mali (فِي) ve (الِي) harfleriyledir: (صَعَدَ فِي السَّلْمِ) (إِلَيْهِ يَصْعَدُ)

(Mefhûm-i Beyt): Müjde bu ki sa'd ve ikbâl va'dini incâz etti ve necm-i şeref ufuk-ı 'iz ve 'ülâda cilvenema oldu demektir. Bunda şâhid (بِرَاعَةِ الْإِسْتِهْلَالِ) tabir olunan (2) hüsn-i ibtida olduğudur ki tehni'ete beraat vardır. (أَبُو مُحَمَّدٍ الْخَازَن) Nezd-i sahipte Ebu Bekri Hevarizmi ve Ebu Said Rustumî emsali şu'aradan me'dûd idi. Şerh-i ebiyat-ı hutbet-ul Muhtasar meyaninde geçen "يَوْمًا بِحَزْوَى وَ يَوْمًا بِالْعَقِيقِ الْخ" beytinin dahi kailidir. أَرْجِعْ إِلَى ص 19 ان شئت .

قال

637

هي الدنيا تقول بملء فيها * حذار حذار من بطشي وفتكي

Bu beyit bahr-i vâfirden ve Telhîs emsilesindendir. Kaili Ebul Ferec es-Savî'dir ki mensup olduğu (سَاوَةً) biladi Irak'tandır. Bağdad'ın şemali garbisinde ve Firaat'ın câib-i şarkisindedir. (3) Bunu bir mersiyesinde söylemiştir. (هِيَ) zamir kıssadır ve mübteda evveldir. Mâ-ba'dindeki cümle onu müfessir olarak haberdır. (الدُّنْيَا) mübtede-i sâni ve (تَقُولُ) onun haberidir. 546-548. şâhid olarak geçen (هُوَ الصَّنْعُ) ve 'هو الهجر' beyitlerine bakınız. (بِمَلَأَ فِيهَا) hâldir. Mûlabeseten takdirindedir. (مَلَأَ) Bir şeyin dolusudur: ملء الكف = avuç dolusu. ملء الفم = ağız dolusu. ملء الكوز = bardak dolusu. قال تعالى: (ملء الأرض ذهباً) = ملء الأرض ذهباً. ملء الأرض ذهباً: قال تعالى: ملء الكوز = bardak dolusu. ملء الفم = ağız dolusu. ملء الكف = avuç dolusu. (فِي) ise fem ma'nâsınadır. (يَاءُ) ile mecrûrdur. (هَا) zamiri dünyaya râci'dir. (حَذَارِ الْخ) cümlesi makul kavildir. (حَذَارِ) vezninde olan esma-i ef'âl kıyasıyededir. إحظر ma'nâsınadır. İkinci (حَذَارِ) mezîd-i tehdit için onu te'kiddir. (مِنْ بَطْشِي) ona muta'allıktır. (الْبَطْشِ) bir şeyi 'unf ve satvat ile

¹ ويجوز ان يراد به المولود نفسه و صعوده في افق العلا ترقيته في درجات الشرف والمعالى وهذا عن طريق التمثال.

² و هو ان يكون في الابتداء اشارة الى ما سبق الكلام لأجله.

³ Acemistan'da dahi (نِهَاوند)'in cenub-i şarkisinde bir şehirdir.

(s. 520)

tutmaktır. Murâd ma'ne-i şiddettir. Bab-ı sâni ve evvelden muştâ'meldir. (على الغفلة الفتك) katlve ihlâktır.

(**Mefhûm-i Beyt**): Buna dünya derler "Benim baş ve şiddetinden ve kahr ve satvatımdan hazer et." diye ağız dolusu söyler. Yani bî-vefalığını herkese ilân eyler demektir. Şâhid, yine bera'at-i istihlal olup bunda bera'at-i mersiyyedir. Beyt-i mezkûrun mâ-ba'dı böyledir:

ولا يغركم مني ابتسام * فقولني مضحك و الفعل مبكي

kaside uzundur. Abbasî der ki; Tuhamî'nin kendi veledini mersiyyede söylediği kasidenin evveli dahi bu kabildendir. Ve huve:

حكم المنية في البرية جار * ما هذه الدنيا بدار قرار

طبعت على كدر وانت تريدها * صفوا عن الاقذاء والاكدار

قال

638 السيف اصدق انباء من الكتب * في حده الحد بين الجد واللعب

639 بيض الصفائح لا سود الصحائف في * متونهن جلاء الشك والريب

Bu beyitler bahr-i basîttten ve Mutavval emsilesindendir. 417. sayfada beyanı güzzer ettiği üzere Ebu Temmâm'ın Feth-i Umuriyye üzerine Mu'tasım Halifeye (1*) tehniet-nâme olarak söylediği kasidenin matla'ıdır. Mâ-ba'dı şöyledir:

والعلم في شهب الارماح لامعة * بين الخميسين لا في السبعة الشهب

أين الرواية أم أين النجوم و ما * صاغوه من زخرف فيها و من كذب

تخرصا و أحاديثا ملفقة * ليست بنبع اذا عدت ولا غرب

Meşahir-i Nisa'da (متيم الهاشمية) 'unvanında kasidenin daha bazı ebiyatı zikrolunmuştur. Müddet-i muhasara 50 günü tecavüz etmekle müneccimler: Üzümler bitip inciler olmadıkça buranın fethi müyessar olmayacak demeye başlamışlar imiş. Onların o sözlerine dahi ta'rızan Ebu Temmâm:

تسعون الف كأساد الشرى * نضجت جلودهم قبل نضج الثين و العنب

demiştir. Şârih zikrolunan iki beyti musannıfın izahından ahzretmiştir. (السيف) mübteda ve (النبأ) haberdır. (انباء) ihbaren ma'nâsına temyizdir. Asdakın seyfe nisbetinden raf'-ı ibhâm etmektedir. Kütüpten kütüb-i tencim maksûddur. (في حده) mukaddem haberdır. Zamir seyfe râci'dir. (حد سيف) seyf'in ağzıdır. (الحد) mu'ahhar mübtedadır ve faslı ve haciz ma'nâsınadır. (الجد) kesr-i جيم ile هزل'in zıttıdır. (اللعب) 'in fethi ve عين'in kesriyle هزل'in zıttı olan هزل ma'nâsınadır. (بيض الصفائح) mübteda mahzufe haberdır. Hasen Çelebi bunu mübteda ve mısra-ı sâniyi

¹ ismi Muhammed'dir. Abbasiye'nin sekizincileridir. Ehl-i tarihce (ثمانى) ve (مثنى) talkib olunduğunun vechini kütüb-i edepte ve Meşahir-i Nisa'nın (مارده) unvanında bulursunuz.

(s. 221)

haber kılmıştır. (بيض) 'abîy'ın ve (وصفائح) seyf-i 'arîd ma'nâsına olan safihanın cem'idir ki pala ta'bîr olunur. İzafet sıfatın mevsufa izafetidir. Safaihi beyaz ile tavsifi meskul ve meclu olduğundandır. (سود) esvedin ve (الصفائح) kitap ma'nâsına olan sahifanın cem'idir. Sahaifi sevad ile tavsif yalnız mürekkep siyahlığından dolayı olmayıp yalancılıktan naşi' olan yüz karalığını i'lân içindir. (في متون) zamiri suyufi ibarat olan الصفائح'e râci'dir. (متون) sırrat ma'nâsına olan metnin cem'idir. Kitabın metni sulbi ve zatidir ki havaşı ve cevanib Mâ-kablidir. (بيض) ile (سود) arasındaki mukabile ve (صفائح) ile (جلاء) kelimelerindeki cinâs ve suyufe mutun isbatındaki letafet hafî değildir. (الريب) şek ve tühmet demek olan 'الريبه'nin cem'idir.

(Mefhûm-i Beyt): Kılıç ihbâr cihetiyle kitaplardan daha doğrudur. Onun ağzında cidd ile hezl arasını fasl edici şey vardır. Kılıçlar beyaz ve parlak yani yüzleri aktır. Kitap gibi siyah-rû değildir. Onların yüzünden jenk-i şukuk ve evham zaildir demektir. Bunda da şâhid bera'at-i istihlal olduğudur.

قال

640

عظيم لعمرى ان يلم عظيم * بآل علي والاتام سليم

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval emsilesindendir. Ma'arri'nin Hz. Ali neslinden bir zatın hastalığı üzerine söylediği bir kaside-i mimiye'nin matla'idir. (عظيم) mukaddem haber olup mübtedası (أن يلم)dir. Aradaki cümle-i kasemiye i'tirazdır. (لعمرى) haberi mahzuf mübtedadır. (ان) nâsıbadır. (يلم) nüzul ve isbat ma'nâsına olan 'الالمام' masdarından muzari'-i gaiptir. Emr-i şedid ma'nâsına olan ikinci (عظيم) fâ'ildir. Cümle masdar ile muevvel olduğu için ism-i mufrat hükmündedir. (بآل علي) fi'li mezkûra muta'alıktır. Yukâl: الالم بالمكان ve âl-i Ali'den murâd Hz. Ali'nin evlat ve zürriyetidir. (و) cümlesi hâldir. (اتام) halk ma'nâsına ism-i cem'dir.

(Mefhûm-i Beyt): Yeminim hayatımdır. Yani hayatım hakkı için söylerim ki 'alem selamette olduğu hâlde âl-i Ali'ye emr-i şedid isabet etmek bir emr-i 'azîm ve kergerandır demektir.

Bunun mâ-ba'di şöyledir:

و لكنهم اهل الحفائظ والعلا * فهم لملمات الزمان خصوم

(حفائظ) himayet demek olan (حفيفة)nin cem'idir. (لملمات الزمان) zamanın nevaibi nazilesidir. Bunda şâhid şikâyet bera'at olduğudur.

قال

641

المجد عوفي اذ عوفيت و الكرم * و زال عنك الى اعدائك السقم

Bu beyit bahr-i basitten ve Mutavval emsilesinden olup Mütenebbi'nin bir matla beytidir ki onu ve mâ-ba'dini

(s. 522)

Mütenebbî memduhu Seyfuddevle'nin bir hastalığından afiyet-yâb olması üzerine makam-ı tehni'ede söylemiştir. (المجد) عز ve علو ma'nâsına olarak mübtada olup (عوفي) cümlesi haberdur. Afiyat bulmak demek olan 'المعافاة' dan mâzî mechuldur. (اذ) zaman-ı mâzî için zarftır. (الكرم) şereftir. (زال) bab-ı evveliden ve ef'âl-i tammadandır. Fâ'ili hastalık demek olan (السقم)dir. Divan'da (الالم) vaki' olmuştur. (الى اعدائك) müntehiyen ileyhin sebkindedir. Abkeri "Beytin acuzu dahi Sadri gibi haberdur, غفر الله لك kabilinden dua değildir." demiştir.

(Mefhûm-i Beyt): Sen afiyat bulduğunda mecd ve kerem dahi afiyat buldu ve illet ve elem senin düşmanlarına vasıl ve münteha olarak senden zail oldu demektir. Bunda şâhid zeval-i marad hakkında bera'at-i istihlal olduğudur. Seyfuddevle'nin o hastalığı esnada amtâr munkatı' olup sahhati zamanında ittifakan yağmurlar dahi yağmaya başlamış olmakla Mütennebî beyt-i mezkûrun mâ-ba'dinde şöyle demiştir:

صحت بصحتك الغارات و ابتهجت * بها المكارم وانهلت بها الديم

قال

642 يقول في قومس قومي و قد اخذت * منا السر و خطا المهرية القود

643 امطلع الشمس تبغي ان تؤم بنا * فقلت كلا و لكن مطلع الجود

Bu iki beyit bahr-i basîttten ve Telhîs emsilesindendir. Me'mûn Halifenin Hurasân valisi bulunan Abdulah Bin Tahir ⁽¹⁾ hakkında şair Ebu Temmâm'ın nazmetmiş olduğu bir kıta'dır ki bu kıta'yı Ebu Temmâm Bağdat'tan kalkıp Kumes ⁽²⁾ tarikıyla sahra-nurd olarak Bilad-i Hurasan'da Abdullah Bin Tahir'in bulunduğu şehre vusulunda pek çok yol zahmeti çekmiş olduğunu ifade siyakında söyleyip Abdullah'tan me'mulünden ziyade nail-i ihsan ve ataya olmuştur. (يقول) fi'linin fâ'ili (قومي)dir. Rufakam ma'nâsına olmak üzere (صحبى) dahi mervidir. Makul kavil beyt-i sâninin misra-ı evvelidir. (وقد) cümlesi haliyye-i i'tiraziyyedir. 'اخذ' burada te'sir ve naks ma'nâsınadır. 'نقصت' 'من قونا و أثرت فينا' demektir. (السرى) fâ'ildir. Bütün gece gidiş demektir. Duha gibi kelimatı -fu'al vezninin cem'de şuyu'une bina'en- cem'i i'tibar edenlere göre سرى طاف الخيل، ذهب الهم، أخذه kesirdir: Arap'ta kesirdir: Fi'linin ma'anâya isnadı kelimatı -fu'al vezninin cem'de şuyu'une bina'en- cem'i i'tibar edenlere göre سرى طاف الخيل، ذهب الهم، أخذه kesirdir: Arap'ta kesirdir: Adım demek خطوة'un cem'idir. Muzaf olduğu (المهرية) bir nev'-i develerdir ki bir kabile pederi bulunan Mahra Bin Hayden isminde

¹ Bu (طاهر) Meşahir-i Nisa'da (زبيده) 'unvanında mezkûr olan (ذو اليمينين) dir.

² Bilad-i Cebel ile Hurasan arasında yani Bilad-i Hurasan'ın garb-i cenubisindedir. Koca allame 'اسم' diyip geçirmiştir. Ehl-i medarise göre tatil günlerinde cüz'iyat diye okunan derslerin en muhimmi coğrafya dersi olmalıdır. (جغرافيا) insana ceride okumak ve tarih mutalaa etmekten tut da tefsir dersi almakta bile lazımdır.

(s. 523)

bir kimseye mensubiyetle mutaaraftır. اقود وقوداء (القود) lafızlarının cem'idir ki sırtları ve boyunları uzun demek olarak (مهريه) ye sıfattır. (أ) istifhamiyedir. (مطلع الشمس) mu'alhhar fi'line mef'ûl olarak mensuptur. Tatlub ma'nâsına olan (تبغى) fi'linin mef'ûlu pişindeki (أن تؤم) dir ki 'أطلب أن تؤم' demektir. Edat-ı masdar vasıtasıyla o cümle ism-i müfred hükmündedir. Onun masdarı olan أمك kasd ma'nâsına olduğu beyan-ı mufaraktata dair olunan hüsn-i ibtidaya misal olarak Mutavval'de geçen kavlı-i Ebi Tayyib'de (1) ma'lûm olmuştur. (بنا) تؤم fi'line muta'allıktır. Kavmin bu suali viche-i azimetleri garptan şarka doğru olduğu içindir. (كلا) harfı red'dir. Öyle değil demektir. (مطلع الجود) den murâd memduh olan Abdullah'tır.

(Mefhûm-i Beyt): Gece yolculuğu ve (مهريه) ta'bîr olunan uzun boyunlu develerin hutvaları bizim tâb ve tuvanımızı kesmiş olduğu hâlde benim kavim ve aşiretim ve hemrah sohbet ve müsaferetım olanlar bana Kumes'te iken: "Bizi sen matla'-ı şemse kadar yani aksa-i bilâd-ı şarka doğru götürmek mi istiyorsun?" diye sordular. Ben de onlara: "Hayır, öyle değil; cûd ve kerem matla'ma gidiyoruz." dedim, demektir. İkinci matla'a müşakeleten vaki' olmuştur. Lisanımız böyle yerde memba' demek ister bunda maksûd, hüsn-i taḥallus olduğudur (2). Bunu (ابو تمام) Müslim Bin el-Velid'in şu kavlinde ahz ve sırka eylemiştir:

يقول صبحى وقد جدّوا على عجل * والخيل تستن بالكربان في اللجم
أمطلع الشمس تبغى أن تؤم بنا * فقلت كلا ولكن مطلع الكرم

(تبغى) bedelinde her ikisinde (تنوى) dahi rivayettir.

قال

644 نودعهم و البين فينا كانه * قنا ابن ابى الهيجاء فى قلب فياق

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Mutavval emsilesindendir. Mütenebbî'nin medh-i Seyfuddevle hakkında

لعينيك ما يلقي الفؤاد وما لقي * وللحب ما لم يبق منى وما بقى
وما كنت ممن يدخل العشق قلبه * ولكن من يبصر جفونك يعشق

matla'ıyla nazmetmiş olduğu bir uzun kasidedendir. Mâ-kabli olan beyit budur:

عشية يعدونا عن النظر البكا * وعن لذة التوديع خوف التفرق

(يعدونا) yasrifna ma'nâsınadır. Fâ'ili büka ve havftır. Mâ-ba'di şudur:

¹ و هو ما تقدم في ص 514 من قوله: فراق ومن فارقت غير مذم * وام و من يمتت خير ميم.
² و هو الخروج مما ابتدئ به الكلام من نسب او غيره الى المقصود مع رعاية الملازمة بينهما. قال العباس و هو قيل في كلام المتقدمين وأبدع أورده له قول زهير:

ان البخل ملوم حيث كان ولكن الجواد على علاته هرم

(s. 524)

قواضٍ مواضٍ نسج داود عندها * اذا وقعت فيه كنسج الخدرُتق

Bunda Kanvat İbn-i Ebil Heycaî suraat-i ħark ve nefâz ile tavsif edip pek muhkem zırhlar dahi o kargıların vak' ve te'sirinde örümcek ağı gibi evhen kalır demek istemiştir. (خدرنق) tur. Cem'i (خدارق) dir. Ve fi Nevabîğu'l Kelim: "لدهر يهدم سور" (نودعهم) veda etmek ma'nâsına olan tevdi'den muzari'-i mütekellimdir. (البيان) cümlesi hâldir. (البيان) ayrılıktır. (كأنه) zamiri ona râci'dir. (قنا) kargı demek olan kanaatin şibh-i cem'idir. Muzaf olduğu (ابن ابى) Mütenebbî'nin memduhu bulunan Seyfuddevle'dir. (ابو الهيجاء) harb babası ma'nâsına olarak Seyfuddevle Ali'nin pederi olan Abdullah Bin Hemda'nın künyesidir. Hurûb ile tûl-i mumarasası cihetiyle böyle mükenna olmuştur. (فيلق) asker ma'nâsınadır.

(Mefhûm-i Beyt): Biz onlar ile veda ediyoruz. Bir hâlde ki ayrılık bize Seyfuddevle kargıların asker-i a'da kalb-gahına işlediği gibi işliyor demektir. Bunda maksûd hüsn-i taĥallus olduğudur ki kasidenin burası girizgâhıdır. Şair buraya kadar sadad-i teşbib ve gazelde iken burada memduhunu medhe tasaddi edivermiştir. Musannıfın iki beyt olarak zikrettiği nazmi Ebi Temmâm'dan sonra Şârih "Ahsen-i taĥallus beyt-i vahidde olanıdır." diyip Mütenebbî'nin bu beytini zıkr ve irâd eylemiştir. Şerh-i Divan-ı Mütenebbî'de dahi bu beyit hakkında: "وهذا من أحسن المخلص" denilmiştir. Şârih merhum Mutavval'de bundan sonra başka beyit irâd etmeyerek musannıfın kelamını şerh ve izah ile meşgul olmuş olduğu cihetle veda'a dair olan beyt-i mezkûru burada intihabı hüsn-i intiha ve intidab karib min-et teĥallus gibi olmuştur. رحمه الله تعالى .

قال

645 لو رأى الله ان فى الشيب خيراً * جاورته الابرار فى الخلد شيبا

646 كل يوم تبدى صروف الليالى * خلقاً من ابى سعيد غريباً

Bu iki beyit bahr-i hafiften ve Telhîs emsilesindendir. Ebu Temmâm'ın Ebu Sa'îd Muhammed Bin Yusuf es-Saġrî'nin sitayişinde:

من سجايا الطول أن لا تجيباً * فصواب من مقلتى أن تصوبا

اسألنها واجعل بكاك جواباً * تجد الشوق سائلاً و مجيباً

matla'ıyla nazmetmiş olduğu kaside ebiyatındandır. Üst tarafları şöyledir:

كل داء يرجى الدواء له الا الفطيعين ميتة ومشيبا

يا نسيب الثغم ذنبك أبقي حسناتى عند الحسنان ذنوبا

(s. 525)

ولئن عين ما رأين لقد أنكرن مستنكراً وعين معيباً

او تصدعن عن قلى لكفى بالشيب بينى و بينهنّ حسيبا

ism-i (خيراً) ye haber mukaddemdir. (في الشيب) ma'nâsınadır. علم (رأى) elbeyt لورأى الله متقون (الابرار) fi'line fâ'il olan (جاورت) kıllarda olan aklıktır. (شيب) mu'ahhherdir. ma'nâsınadır ki fil asl hilaf-i 'ak ve facir demek olan 'البر' lafzının cem'idir. O ma'nada olan 'البار'ın cem'i 'البررة'dır: فجر ile فجرة gibi fi'l-i mücavaraya muttasıl olan mef'ûl zamiri Cenab-ı Hakk'a râci'dir. Mekke-i Mükerreme gibi mekânı muazzamda mukîm olan dahi teşriflen 'جار الله' denir. Murâd ma'nâ-yi kurb ve zülfadır. (في الخلد) ma'nâsınadır ki murâd huld-i berîn yani cennet-i 'aliyedir. (شيبا) kılları ağarmış ma'nasında sıfat-ı müşebbehe olan 'أشيب' lafzının (1) cem'idir. (كما في قوله عز من قائل يجعل) izhar (تبدى) zarfiyet üzere mensuptur. (كل يوم) min cihet il i'râb 'ابرار'dan hâldir. (الولدان شيبا) ve ihdâs demek olan 'الابداء' masdarından muzârî 'mü'ennestir. Fâ'ili olan (صروف الليالي) hevdâs-i dehr (2) ma'nâsınadır. (خلقاً) mef'ûldur. (خلق) zammeteyn ileddir. Huy demektir. Murâd asarıdır. (ابو سعيد) memduhun künyesidir. (غريباً) halka sıfattır. Naziri görülmedik yeni bir eser demektir. Divan'da (رغيباً) vaki' olmuştur.

(Mefhûm-i Beyt): Eğer saç ve sakal aklıkta bir hayr ve meziyet olduğu ilm-i kadim-i ilahice ma'lûm olaydı dâru'l kerame olan cennette güruh-i muttakun o hâlde yani sima-yi piri de kendisine mukarrabûn olurlar idi, hadisat-ı dehr-i devvar Ebu Seid canibinden her gün bir güne asar-ı nuşime izhar etmektedir demektir. Bunda şâhid iktidab olduğudur ki şair şîbden şikâyet sadadında iken medihe intikal edivermiştir. Beyt-i evvelin mefhumu behiştîyanın "أهل الجنة جرد مرد كحل لا يفنى شبابهم ولا تبلى ثيابهم" hadisi hükmünce hâl-i şebâb üzere bulunacaklarına mebnî olup şairin mezemmet-i meşibe dair olan kelami ise hitabıdır, burhani değildir. Benî Âdem'de şîb-i ibtida Hz. İbrahim'de zuhur etmiştir. İslam üzere saç ve sakal ağratmanın medhini Cami'-i Sağır'da mevcûd ve Şerh-i Teysîr'de müstahsen olan şu hadis-i şerifler natıktır: "مؤمن شبيبة في الاسلام" "الشيب نور المؤمن لا يشيب رجل". "من شاب شبيبة في الاسلام كانت له نوراً يوم القيامة" Kale İbn-i Hâlaviye (3):

أهلاً وسهلاً في المشيب فانه * سمة العفيف وحلية المتحرج

وكان شيبى نظم درّ ظاهر * في تاج ذى ملك أغرّ متوج

اهدوانى من أجل حلول الشيب بفودى (4) فى الكراهيه , بحيث قول اسمعيل ابى العتاهيه :

¹ Bunun müennesinde (شيباء) olmadığı gibi elsine-i avâm-ı Arab'dadaki (شايب) dahi yoktur.

² ولعل الاضافة الى الليالي لان ما يحدث فيها يكون أفزع

³ أبو عبدالله الحسين بن أحمد النحوي المذكور في كتابنا التراجم.

⁴ وهذا قبل اشتعال الرأس شيباً.

(s. 527)

var ki mu'tî olamadı.” diye ma'zûr tutarım ve güftarımı istima'a rağbetinden ⁽¹⁾ dolayı pek ziyade teşekkür eylerim demektir. Bunda maksûd, hüsn-i intiha ve ta'bîr-i ahar ile hüsn-i makta' ve hüsn-i hatime olduğudur.

فجدير بالشكر أنت فشكرى * لك و الحمد دائما و الثناء

طوبى لمن كانت خاتمة عمره كفاتحته , ولم تكن أعماله بفاضحته.

قال

649 بقيت بقاء الدهر يا كهف اهله * وهذا دعاء للبرية شامل

Bu beyit bahr-i tavîlden ve Telhîs emsilesindendir. Abbasî “Bu beyti bazıları Mütennebî'ye ve bazıları Ma'arrî'ye 'azv ve nisbet etmişler ise de ben bunu onların ikisinin de divanında görmedim.” demiştir. Şârihin Mutavval'de beyanına göre bu beyit Gazzî'nindir. ⁽²⁾ ki (ابو اسحق ابراهيم بن يحيى بن عثمان ابن محمد الكلبي) isminde bir şâ'irdir. 441 tarihinde doğmuş ve 524'te vefat etmiştir. Mensûb olduğu (غزه) arz-ı Filistin'de Sahil-i Şamî'de Askalan ⁽³⁾ kurbundadır ki Mısır cihetinde olan Bilad-ı Şam'ın o ilindedir. Halîlu'r Rahman'ın cenub-i garbisindedir. İmam-i Şâfi'î hazretleri orada doğmuştur. Kureyş'in rihlet-i sayfinde cedd-i nebî (صلی الله تعالى عليه وسلم) olan Haşim Bin Abdi Menaf orada vefat edip kaldığı cihetle ona (غزة هاشم) dahi denir. Metrud Bin Ke'b el-Huže'î ⁽⁴⁾ onu mâ-havli i'tibariyle cem'leyerek:

وهاشم في ضريح وسط بلقعة * تسفى الرياح عليه بين غزات

demiştir.

قالوا هجرت الشعر قلت ضرورة * باب الدواعى و البواعث مغلق

خلت الديار فلا كريم يرتجى * منه النوال ولا مليح يعشق

ومن العجائب أنه لا يشتري * ويخان فيه مع الكساد ويسرق

diyen işte bu Gazzî'dir. Biçare hâl-i iğtirabda Hurasan ovalarında vefat etmiş olduğundan hâlet-i ihtidarında “كونى من بلد الامام الشافعى وأنى” yani “Umarım ki Hak Ta'ala beni üç şey için mağfîret eder. İmam-i Şâfi'î hazretlerinin beldesinden bulunmam ve pîr ve garîb olmam sebebiyle.” demiştir. Mâ-nehnu fih olan beytin bulunduğu kasideyi kırmısındaki Acemistan'daki Kirmanşah'tır. (الصاحب ناصر الدين ابو عبدالله)

¹ Veyahut hakkımda sezavar olan eltâf-i Sabikandan.

² Mutavval basmalarının ve kiminde galat olarak (معزى) kiminde (مغربى) vaki' olmuştur.

³ Şârih-i Buhari olan Hafız Bin Hacer'in beldesi ve asar-ı kadime merkezidir. (غزه)'nin şemalinde ve sahilindedir.

⁴ Şu'ara-yi cahiliyedendir, bu beyti bulunduğu kaside Mutavva Siret-i İbn-i Hişam'ın 47. sayfasındadır. Taba'a şayan bir kitap da onun şerhi olan (روض انف)'dir.

4. SONUÇ

Son devir Osmanlı âlimi ve müderrisi Mehmed Zihni Efendi'nin (ö. 1911) el-Kavlü'l-Ceyyid adlı eseri; Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ile ona Teftâzânî tarafından yazılan el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Me'ânî adlı şerhlerde, ayrıca Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Mutavvel hâşiyesinde geçen şiir şevâhidinin şerhi niteliğinde bir eserdir. Eser, medrese eğitimi alan gençlere yönelik bir üslup ve bakış açısıyla yazılmıştır. Öğretici karakteriyle dikkat çeken bu eserde yeri geldiğinde cümle, yeri geldiğinde kelime, yeri geldiğinde de harf düzeyinde açıklama ve şerhler yapma yoluyla muhatabına bir bilgiyi aktarma kaygısı ön plandadır.

El-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerhi Ebyâtî't-Telhîs, Hatîb el-Kazvînî'nin belâgata dair Telhîsü'l-Miftâh'ı ile Teftâzânî'nin buna yazdığı el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Me'ânî adlı şerhlerde ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Mutavvel'e yazdığı hâşiyedeki 649 beytin Türkçe izahı ile şairleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Konunun amacı, bugüne kadar çevirisi yapılmamış, alanında çok kıymetli olan bu eseri bilim ve edebiyat dünyasına belagat ve şerh bağlamında katkısı olacaktır.

El-Kavlü'l-Ceyyid'in en eski örneği 1887 yılında Osmanlıca olarak İstanbul'da basılmış ve 672 sayfadan ibarettir. Eseri günümüz harflerine aktarırken içerikteki Arapça kelime yoğunluğu bir dönem ve anlayışı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Çalışmamıza konu olan El-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerhi Ebyâtî't-Telhîs adlı eserin eski harfli metin olması hasebiyle günümüz alfabesine aktarımı yapılmıştır. Çeviri yazısı yapılan bu eser üzerinde yapılacak olan inceleme çalışmasının, tezi daha da istifade edilir hâle getireceği kanaatindeyiz. Hacminden dolayı dört parçaya ayrılan ve dört farklı tez çalışmasına konu olan eserin tamamı bittiğinde derli toplu bir çalışma ortaya çıkacaktır.

Eserde müellif karşısında bir grup öğrenci var ve onlara belli bir ilmi alt yapıyı kazandırma kaygısıyla yumuşak bir üslup kullanmaktadır. Eserin tamamı incelendiğinde bir medrese hocası bilgeliği ve sevecenliği eserde kendini göstermektedir.

Beyitler açıklanırken kelime kelime izah etme yoluna gidilerek meselenin daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır. Belagat ve nahiv ilmine dair izahlar getirilmesi de şevahid geleneğiyle medrese hocası kimliğinin ortak bir paydada buluşması olarak görülebilir.

Ele alınan şiirler, (şevâhid şiirleri) dile dair bir kullanımın örnekleri ve açıklama vesileleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak ciddi derecede Arapça hâkimiyet gerektirdiğinden bu alanda çok çalışma yapılmamıştır. Mehmet Zihni Efendi ile alakalı asıl kaynaklar ilahiyatçılar tarafından çalışılmıştır. Çalışmamız Mehmet Zihni Efendi ve şevahid geleneği adına yeni çalışmaların başlangıcına vesile olması açısından mütevazı bir adım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- ASLAN, Ahmet Turan (1999), Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi, İFAV Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Atik (2012), Bir Şevâhid Şarihi Olarak Mehmed Zihni Efendi ve El-kavlü'l-ceyyid Adlı Eseri, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 1.
- ÇAĞLAYAN, Faruk (1966), Osmanlıca-Türkçe, Türkçe-Osmanlıca Sözlük, İnkılâp ve Aka K. İst.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2006), Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (2009), Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- EL-BAĞDADÎ, İsmail Paşa(1955), Hediyeül 'Arifin Esmâ'ül Mü'llifin ve Eserül Musannifin Min Keşf-iz Zunûn, Mtaba'a-i Behiyye, (Dar İhyâü-t Tûrasıl 'Arabi Beyrût Lübnan)2. Cilt. Sayfa:354. (<http://books.islam-db.com/book/1247>.)
- ERMİŞ, Hamza (2004), Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Arap Dili ve Belagatindeki Yeri, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- ERMİŞ, Hamza (2005), "Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11.
- ERMİŞ, Hamza (2005), Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 1, s. 51-68 Arap Dili ve Belagatı.
- ET-TEHÂVÎ, Muhammed Ali (1996), Keşşâfu Istılâhâtı'l-Funûni ve'l-'Ulûm, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Lübnan, I, 18. 2
- HÂRUN, Abdusselâm Muhammed (2002), Mu'cemu Şevâhidi'l-'Arabiyye, Mektebetu'l Hancî, Kahire, s. 809.
- İZ, Fahir (1964), Eski Türk Edebiyatında Nesir, Akçağ Yayınları, İstanbul
- KARABEY, Turgut (2001), Ahmet Cevdet Paşa-Belâgat-ı Osmaniye, Akçağ Yayınları, Ankara
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1921), Türk Edebiyatı Tarihi, 2.Kitap, İstanbul
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1934), Divan Edebiyatı Antolojisi, İstanbul
- LEVEND, Ağâh Sırrı (2015), Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul
- MACÎT, Muhsin (2012), Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara
- MENGİ, Mine (2019), Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi-Metinler), Akçağ Yayınları, Ankara
- Osmanlıca İmlâ Kılavuzu(2016), Hayrât Neşriyat, Isparta.
- POYRAZ Yakup, MANAA Hossam H. (2021). Mehmed Zihni Efendi'nin El-Kavlü'l-Ceyyid Adlı Eseri. Social Sciences Studies Journal, cilt:7, sayı:(81), s.1840-1847.
- REDHOUSE, James W (2016), Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye, TDK Yayınları, Ankara.
- SAMÎ Şemseddin (2017), Kâmûs-i Türkî, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SARAÇ, Yekta (2013), Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat, Gökkubbe Yayınları, İstanbul.
- SÜLEYMAN el-KUSÎ, Mufrih (1997), El-Şeyh Mustafa Sabri ve Mevkıfhu Min el-Fikr'il vefdî, Kral Faysal İslâmî Araştırma ve Çalışmalar Merkezi, m./1418h. Sayfa:194.
- TOK, Vedat Ali (2013), Osmanlı Edebiyatı-Belagat, Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2011), TDK Yayınları, Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2003), 28. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ZİHNİ EFENDİ, Mehmed (10 Cemaziyel-evvel 1328 hicrî), El-Kavlü'l-Ceyyid Fi Şerh-i Ebyati't-Telhis ve Şerheyhi ve Haşiyeti es-Seyyid, Matba'a-i 'Amire.

İnternet Kaynakları:**Erişim Tarihi**

<https://www.islamansiklopedisi.org.tr/>

15.01.2020

<https://www.tr.wikipedia.org/wiki/Anasayfa>

15.01.2020

<https://islamansiklopedisi.org.tr/>

04.02.2020

<http://www.arapcasozluk.gen.tr/ceviri.html>

03.03.2020

<http://www.elhalil.com/>

15.03.2020

<https://tevakku.com/>

22.04.2020

<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=mehmet+zihni>

16.11.2020

<http://www.selimiye.yek.gov.tr/>

21.11.2020

<https://www.sabah.com.tr>

15.07.2021

TIPKIBASIM ÖRNEKLERİ

الْقَوْلُ الْحَسِيدُ

فِي

شَرْحِ آيَاتِ التَّخْفِيفِ وَشَرْحِهِ وَحَاشِيَةِ السَّيِّدِ

مِمَّا أَنْعَمَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ عَلَى عَبْدِهِ الْمُقْتَرِ إِلَى مِنْهُ الْمُنَى

مُحَمَّدُ ذَهَبِي

لَقَدْ غَرَّ سُوَا حَتَّى أَكَلْنَا وَإِنَّا • لَنَقَرِسُ حَتَّى يَأْكُلَ النَّاسُ بَعْدَنَا

سنة

١٤٢٧

هجريه

طبعة ثالثة

بونده شاهد (ردالجز علی الصدر) اولدیغیدرکه متجانسیندن بری آخرده و دیگر می مصرع اولک صوکنده واقع اولمشدر .

(ابن جابر) الاندلسینک شوقولی ده بو قییلنددر :

زرت الدیار عن الاحبة سائلاً • ورجعت ذا أسفٍ ودمع سائلاً
ونزلت في ظل الاراکة قائلاً • والرّبع أخرس عن حواب القائل
(سائل) اول سؤالین و (سائل) ثانی سیلانددر . (قائل) اول قیولتدن و (قائل) ثانی قولنددر .
حریرینک ابیات ثمانیه سنک تمامی آئیده ۴۱۴ و ۴۱۵ نجی صحیفه لوده در .

قل

۴۷۶ اَمَلْتُهُمْ ثُمَّ تَأَمَّلْتُهُمْ • فَلَاحَ لِي أَنْ لَيْسَ فِيهِمْ فَلَاحُ

بو بیت بحر سرریدن و تلخیص امثله سندندر . قائل ص (۳۵۶) و (۴۰۰) و (۴۰۱) ده کچن
(قاضی ناصح الدین ارجانی) در . وزیر شمس الملك بن نظام الملك حقننده ستایشنامه اوله درق
سویلدیکی قصیده غراء دندر . اولی شویله در :

صوت حام الايك عند الصباح • جدّد تذکاری عهد الصباح
علمنا الشجوفیا من رأى ؟ • عجماً یعلم رجلاً فصاح
الحان ذات الطوق فی غصنها • مذکرتی أيام ذات الوشاح
لا أشکر الطائر أن شاقی • علی نوى من سکنی وانتراح
وانما أشکوه لو أنه • أغارنی أيضاً الیه جناح

الی ازیقول فی مدیحها :

یا کعبة اللجود مأهولة • اذا غدا الوفد الیها وراح
یفدیک قوم حاولوا ضلّة • تناول المجد باید شبحاح
معاشر أموالهم فی حی • وعرضهم من لؤمهم مستباح
أملتهم ثم تأملتهم الیت

طال وقوفی فی ذری ربهم • وقلت للفس الرواح الرواح

(املتهم) باب تفعیلدن ماضی متکلمدر . «تأمل» رجا وطمع دینک اولان (امل) که مبالغه
سیدر . مفعول ضمیری بیت مقدمده کی معاشره راجعدر . (تأملتهم) جمله سی (املتهم) اوزربنه
معطوف اولوب تأمل برشیئه دقت نظر ایتک معناسنده در . معطوفین اره سنده محسنات لفظیه دن
تجنیس مقاربه [*] واردرکه جناس ناقص انواعنددر آخردن حرف واحد ایله اولاننه
مصنّف (مطرف) و زیاده ایله اولاننه (مذیل) نامی و یروب ساق ایله مساق کی اولدن
اولانی تسمیه دن سکوت ایتش ایدی . بز بو نامی خطیب تبریزینک دیوان ائی تمام شرحندن
اخذ ایتشدر . کافی ص (۳۹۱) . (فلاح) لفظنده . فاء تمقیبیه و عاطفه در . (لاح) ظهر معناسنده درکه

[°] لان اللفظین متقاربان ایس بینهما فرق الا فی التاء .

قل

۴۹۴ وَكُلُّ ذِي غَيْبَةٍ يُؤُوبُ * وَغَائِبُ الْمَوْتِ لَا يُؤُوبُ

بو بیت بحر بسیطک مخمندن [۱] و مطولده مذکور اشعار دندر . قائل ابو قابوس دنیلان نعمان بن منذرک یوم بؤسندہ مظلوماً مقتول اولان عبد بن ابر صدر . (غیبة) غاب فعلک مصدر یدر یقال : غاب عنه غیباً و غیبة . مضاف اولان (وکل) مبتدا در . (یؤوب) جملہ سی خبر در . بر جمع مناسبہ در . خطہ ایک و او اجتماع اتمامک ایچون [ولایؤده] قول کریمندہ اولدینی کی و او واحدہ دخی کافیدر . مصدری «الایوب» در . مصدر دیگر اولان «ایاب» ایله «ماب» لسانزدہ شاعدر . مفهوم بیت : هر صاحب غیوبت اولان عودت ایدردہ موت ایله غائب اولان عودت ایتمز دیمکدر .

بونک شویولده مابعدی دخی مرویدر :

من یسأل الناس یحرموه . وسائل الله لا یخیب

اولی شویله در :

أفقر من أهله مَلْحُوبٌ * فَالْقَطِيبَاتُ فَالذُّنُوبُ [۲]

سکاکی بونک و امثالک اشعار و قصائدہ دکل ، خطب و رسائلہ الحاقی رأی ایتشد . بونده شاهد تصریح مکرر اولدیدیگرکه بیتک هم آخرندہ وهم وسطندہ قافیه (یؤوب) لفظیلہ حاصل اولغله تصریح مکرردر . و لفظینک ایکسی ده بر معنایه و حقیقتی اوزرہ در .

قل

۴۹۵ فَتَى كَانَ شَرِباً لِلْعُقَاةِ وَمَرْتَعاً * فَأَصْبَحَ لِلْهِنْدِيَّةِ الْبَيْضِ مَرْتَعاً

بو بیت بحر طویلدن و مطولده مذکور اشعار دندر . ابوتامک محمد بن حید الطائی حقندہ سویلدیکی مرئیدندر . اولی شویله در :

اصم بك الناعي وان كان أسعماً * وأصبح مغنى الجود بعدك بلقعا
مانحن فيك ما قبلی بودر :

فوالله لا تقضى العيون الذى له * عليها ولوصارت مع الدمع أدعما

مابعدی شودر :

فتى كلما ارتاد الشجاع من الردى . مفرأ غداة المأزق ارتاد مصرعا

(فتى) صاحب الفتوة و کامل المروة معنسانه اولهرق مبتداً محذوفه خبردر . «هو فتى» دیمکدر . تقدیراً مرفوعدر . (كان) جملہ سی صفتدر . (كان) یه خبر اولان (شرباً)

[۱] التخلیع اجتماع القطع والخبز فی عروض البسيط المجزؤ و ضربه جمعاً فیقل الی فعلون .

[۲] قال المجد : والقطیبة کمرنیة ماء ومنه قول عبید «فالقطیبات فالذنوب» جمعها بما حولها .

بلایر معنای اوله رق «أهيف» لفظنك جمی بولنان هیفدن بدل و یاخود مبتداً محذوفه خبردر .
 مهانك اصرابی تقدیریدر . تقدیر اولنه جق مبتدا : «هن» یاخود «تلك» در . «أن» نك
 پیشنده اولوب اسمی اولق اوزره محلاً منصوب بولنان (هانا) مؤنثه مخصوص اسم اشارتدر .
 کافی قول ابن حطان : «ولیت دارنا هانا بدار» . مشارالیه . نساءدن عبارت اولان هیفدر .
 (اوانس) آنسات معنایندر که آنسه نك جمیدر و غیر منصرف اوله رق (أن) یه خبردر .
 وحشتك ضدی اولان «الانس» و «الانس» و «الانسة» دن مشتقدر . طیبۃ النفس اولان
 قیزه دخی «آنسة» اطلاق اولندیفی قاموسده مذکوردر . (قنا) مهاکی جوعدندر که واحده سی
 «قناة» در . تقدیراً صرفوع اوله رق خبر ثانیدر . «وهن قنا الخط» دیمکدر . مضاف الیه
 اولان (الخط) عربستانده بحرین جهتنده بر محلدر که اورانك منراق دکنکاری بغایت دوزگون
 و مقبولدر [۱] . رماح خطیه عندالعرب مشهوردر . (تلك) اسم اشارتدر مشارالیه قناالخطدر .
 (ذوایل) صولق دیمك اولان ذبولدن اسم فاعل جمدر رنگری صولق دیمکدر .

❖ مفهوم بیت ❖ : اونا زینلر حسن عیونده کویا که بقرو حشدر ، شوقدر که بونلر انسی
 والفکیر . انلرایسه انساندن متفرددر . وبالابلند و خوب اندام اولمقده رماح خطیه کی موزونددر ،
 شوقدر که انلرک آب و تابی قالماش و بونلرک ایسه رونق و نضارتی باقی بولمیشدر دیمکدر .
 بونده شاهد موازنه نك مماثله قسمی اولدیفیدر که فقرتینك اکثر الفاظی مقابلیله موازندر .
 استعین بالله تعالی [و آیتینهما الکتاب المستبین و هدیئهما الصراط المستقیم] قول جلیلنده کتاب الیه
 صراط و مستبین الیه مستقیم موازن دوشدییکی کی بیت مذکورده دخی (مها) الیه (قنا)
 و (وحش) الیه (خط) و (اوانس) الیه (ذوایل) موازن دوشمیشدر .

قال

۵۰۰ فَأَجْجَمَ لَمَّا يَجِدُ فَيْكَ مَطْمَماً * وَأَقْدَمَ لَمَّا يَجِدُ عَنْكَ مَهْرَباً

بویت بحر طویلدن و مطول و مختصر امثله سندندر . شارح بونی مطولده بختری یه و مختصرده
 ابوتعامه عز و ایشمیشدر . فتح بن خاقانك ارسلان الیه مبارزه ایتدیکنی بیانده بخترتنك نظم ایش
 اولدیفی قصیده دندر . ضمیر مستتر لهب اسده راجدر . (أججم) اقدامك ضدی اولان احجامدن
 ماضی غائبدر . (اقدام) اینزو وارمق و (احجام) کیرو طور مقدر [۲] . (لما) وجودیه در .
 وقتا که دیمکدر . (مطمع) محل طمعدر . (مهرب) مفر کی محل فراردر .
 ❖ مفهوم بیت ❖ : مبارزی اولدیفك ارسلان سنده کندنجه امیدیری بولینجه کیروله دی ،
 و نندن قاجوب قورسیله جق بر بولینجه (ناچار) اوزرینه واردی دیمکدر [۳] .

[۱] قاموسده خطك بحرینده بر اسکله اولدیفی ، و رماح خطیه اوراده ثابت بولندیفی ایچون دکل
 اوراده ساتلدیفی ایچون اورایه منسوب اولدیفی سولینمیشدر .
 [۲] ومن سجعات الاساس : فلان مقدم مقحم لیس معه احجام . و ذکرته فی صیغ المبالغة
 فی المقضب .

[۳] وقد اخذ هذا المعنى من قول سويد بن ابی کاهل :
 ألم تعلموا آتی سويد وأتی * اذا لم أجد مستأخراً أقدم

بو بیتلر بحرطویلدن و تلخیص شواهدندندر . بزم کتاب التراجک جزء اولندن سکسان
سکزنجی صحیفه - مذكور اولدینی اوزره [۵] حاسه ای تمامک باب المدیخنده منتخب
اشعاردندر . قائل دیوانده تعیین اولمیهرق بالای ابیاته یالکز « وقال آخر » دینلمشدر . امام
مرزوقی انی شرح دیوانده محمد بن سعید الکاتبه نسبت ایتمشدر . زیادالانجه و ابوالاسودالدولی به
عزو ونسبت ایدنلر دخی اولمشدر . قاضی شمس الدین بن خلکان انی یحیی بن هبیره نک ترجمه سنده
ابراهیم صولی به عزو ایتمشدر . کتاب التراجده انک مناسبت ذکر ی دخی بو اولمشدر که ابراهیم
صولی دینلان شاعر اوراده مذكور (ابن صول) الوزیرک عمزاده سیدر .
ابراهیم صولی ایله ابوتام معاصردر . ابراهیم صولینک وفاتی ایکوز قرق اوچ تاریخندهدر .
ابوتام ایکوز او توزیر سنه سنده وفات ایتمشدر .

(ساشکر) قولنده حرف استقبال مفیدتأکیددر . « لا اترك شكره أبداً » دیمکدر . (عمرآ)
اکامفعول به صریحدر . منتخب متعدی ولایم یخشدن و نخودن اولان مقتضیک مفعول به یخشدن
مبین اولدینی اوزره شکرت و شکرته دیمک صحیحدر . وفی الحدیث : من لم یسکر الناس لم یسکر الله .
(عمرو) دن کیم مراد اولدینی حقنده دخی کتب ادبده برچوق اختلاف واردر . ابن خلکانک
اختیارنجه (ابن صول) دیو معروف اولان عمرو بن مسعدة الوزیردر . شرح دیوانده (عمرو بن
سعید بن العاص) یاخود (عمرو بن ذکوان) اولمق اوزره کوسترلمشدر . (عمرو بن عثمان بن عفان)
دیوان دخی اولمشدر . معاهدالتنصیصده ایسه « قائل ابیات عبدالله بن الزبیر الاسدی اولوب مدوح
ومشکور واقع اولان عمرو بن دخی مراد حضرت عثمانک اوغلی عمرودر » دینلمشدر . (ان تراخت)
ان تأخرت معانسنه در که (تراخت) کله سی کیروله مک دیمک اولان « التراخی » مصدرندن ماضی
مؤنشدن . فاعلی موت معانسنه اولان وقضیه وزنده بولان (منه) در ، یاء متکلمه اضافتله (منیدی)
اولمشدر . تقدیرآ صرفوعدر . (ایادی) عمرآ دن بدل اشتمال اولمق اوزره لفظاً منصوبدر .
« ایادی له » تقدیرندهدر . « علی ایادی له » تقدیر یله نزع خافض اوزره منصوب دیمک دخی
وجه حسندر . (ایادی) نعمت معانسنه اولان یدک جمع الجمعدر . (لم تمنن) جمله سی صفتدر .
یا قطع معانسنه اولان « المن » مصدرندن و یاخود سرزنش دیمک اولان « المننة » دن مضارع مجهول
مؤنشدن . نائب فاعلی ایادی به راجع ضمیردر . کله مضاعفدر . لغت اهل حجاز اوزره مفعول کدر . قال تعالی :
[ولا تمنن تستکثر] . (وان) وصلیهدر . (جلت) عظمت معانسنه فعل ماضی مؤنشدن . (فقی) مبتداً
محدوفه خبردر « هوفقی » دیمکدر . (غیر محجوب الغنی) صفتدر . « غیر ممنوع غناه عن صدیقه
بل یشارك صدیقه فی غناه مدة مساعده الزمان له » دیمکدر . (ولا مظهر الشکوی) قولی
(محجوب الغنی) قولنده عطفاً مجروردر . غیره ربط ایله صرفوع اوقومق دخی جائز ایسه ده دیوانده
جرایله مشکول و مضبوطدر . (اذا النعل) اذا زلت النعل تقدیرندهدر (نعل) معلوم اولدینی اوزره
[۵] اوراده « ان تراخت » بدلنده « ماتراخت » واقع اولمشدر که (ما) مصدریه زمانیهدر . کتابیزک
در نیوز اون بدنجی صحیفه سی هامشده دخی (ان) بدلنده (ما) مذكور اولمشدر .

طوتقدر . مراد معنای شدتندر . باب ثانی واولدن مستعملدر . (الفک) علی الغفله قتل واهلاکدر .
 ﴿ مفهوم بیت ﴾ : بوکا دنیا دیرلر ، « بنم بطش وشدتندن وقهر وسطوتندن حذرایت »
 دیو آغز طولوسی سویلر یعنی بی وفالغی هرکسه اعلان ایلر دیگدر .
 شاهد ، ینه براءت استهلال اولوب بونده براءت مرثیهده در .
 بیت مذکورک مابعدی بویلهدر :

ولا یفررکم منی ابتسام . فقولی مضحک والفعل مبکی
 قصیده اوزونددر . عباسی دیرکه تهامینک کندی ولدینی مرثیهده سویلهدیکی قصیده نك اولی
 دخی بوقیلدندر . وهو :
 حکم المنیة فی البریة جار . ماهذه الدنيا بدار قرار
 طبع علی کدر و أنت تردها . صفواً عن الاقضاء والا کدار

قال

۶۳۸ السَّيْفُ أَصْدَقُ إِنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ * فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعِبِ

۶۳۹ بَيْضُ الصَّفَائِحِ لَأَسْوَدُ الصَّخَائِفِ فِي * مُثَوْنَيْنِ جِلَاءِ الشَّكِّ وَالرَّيْبِ

بویتلر بحر بسیطدن ومطول امثله سئندندر . درتوز اون یدنجی صحیفهده بیانی کدر
 ایتدیکی اوزره ابوتامک فتح عموریه اوزرینه معتمد خلیفهده [*] تهنتنامه اولهرق سویلهدیکی
 قصیده نك مطلعیدر . مابعدی شویلهدر :

والعلم فی شهب الارماح لامعة * بین الخیسن لا فی السبعة الشهب
 ابن الروایة أم أين النجوم وما . صاغوه من زخرف فیها ومن کذب
 تحراًصاً وأحادیثاً ملفقة . لیست بنبع اذا عدت ولا غرب
 مشاهیر نساء ده (متیم الهاشمیة) عنوانده قصیده نك دما بعض ابیاتی ذکر اولمشدر . مدت
 محاصره الی کونی تجاوز اتمکله منجملر : اوزوملر بیتوب انجیرلر اولدقجه بوراک قحی میسر
 اولیه جق دیمکه باشلاستلر ایش . انلرک اوسوزلرینه دخی تعریضاً ابوتام :
 تسهون الفاً کآساد الشری * نُضِجَتْ جلودهم قبل نُضِجِ التین والغلب

دیمشدر . شارح ذکر اولنان ایکی بیتی مصنفک ایضا حندن اخذ ایتمشدر . (السیف) مبتدا
 و (اصدق) خبردر . (انباء) اخباراً معنایه تمیزدر . اصدقک سیفه نسبتندن رفع اهام
 اتمکدهدر . کتبیدن کتب تنجیم مقصوددر . (فی حده) مقدم خبردر . ضمیر سیفه راجعدر .
 (حدسیف) سیفک آغزیدر . (الحد) مؤخر مبتدادر وفصل وحاجز معنایهدر . (الحد)
 کسر جیم ابیه هزلک ضدیدر . (اللعب) لامک قحی وعینک کسر یله حدک ضدی اولان هزل
 معنایهدر . (بیض الصفایح) مبتدا مخدوفه خبردر . حسن چلبی بونی مبتدا ومصرع ثانی بی
 [*] اسمی محمددر عباسیه نك سکزنجیلریدر . اهل تاریخجه (ثمانی) و (مثنی) تلقیب اولدیغنک
 وجهی کتب ادیده ومشاهیر نسانک (مارده) عنوانده بولورسکز .

ابن کرم) نام امیرک ستایشنده نظم ایشدر بیت مذکور قصیده نک مقطعیدر . بعض ابیات شونلردر :
 الیکم تضاف المکرمت ابن مکرم • کأنکم الافلاک وهی المنازل
 ومنها : دعوت لهذا الخلق دعوة یوشع * فردت شمس المکرمت الافاول
 ومنها : قصدتک لبالشمر من أرض غزوة * ولکن بقول انی لک آمل
 (بقیت) باب رابعدن ماضی مخاطب صیغه سیله دعادر . (بقاء الدهر) مفعول مطلق
 نوعیدر . (کهنف) جبلده منقور اولان مکال محفوظیدر ، غارک اوسعیدر ، ملجأ معنایند
 مستعار اولمشدر . کما تقدم فی ص ۲۰ . (للبریة) دعايه صفت اولان (شامل) ه متعلقدر . (بریة)
 مخلوق و (شامل) عام معناینددر . قال الحمید : وشملهم الامر کفرح ونصر شمالاً وشمالاً
 وشمولاً عنهم . بوحالده (للبریة) نک اولنده کی لام یزم (المقتضب) ک اوچیزو الی اوچینجی
 حقیقه سنده مبین اولان (لام تقویه) در .
 ﴿ مفهوم بیت ﴾ : ای اهانک پناهی وکهنف امانی اولان ذات ، سن دهرک بقاسنجه باقی
 اوله سین . بو بر دعادر که بنون مخلوقه عام وشاملدر . چونکه سنک بقاک ایله انلر امن
 وراحتده وصلاح ونعمنده در دیکدر .
 بونده مقصود ، اختتام کلامی مشعر حسن انتهاء اولدیغیدر . والحمد لله رب العالمین .

حمداً لله تعالى (قول جید) بیک اوچیزو بش سنه سی ربیع الآخرنده ایلک دفعه اوله رق
 طبع اولنوب خاتمه سنه تقنایینک دیباچه مطولده کی : « ولئن فاتنی من الناس الاء الجمیل
 فی العاجل ، فحسی ما أرجو من الثواب الجزیل فی الآجل ، وماتوفیق الا بالله علیه توکلت
 والیه انیب . » قوی اخذ ودرج ایداشیدی .

مثنوی : بانک وصیتی جوکه او خامل نشده تاب خورشیدی که آن آفل نشد .
 انعام واحسانده حد وپایان اولیان جناب منان مکافات دنیویه سیله دخی بو عبد ناتوانی
 وایه مند نعم بیکران بیوروب کتابی مع عیوبه مرغوب قیلدی . (قول جید) علماء ومحصلینک
 ایدی رغبتنده تداول ایده ممالک عثمانیه خارچنده دخی شهرت بولدی . حتی طبعه ثانیه سی حصول
 موافقتله (قازان) ده اجرا اولندی . صد هزاران شکرلر اولسون که بو ، طبعه ثالثه اولدی .
 الحق طبعه اولی - سائر بعض آثار عاجزی کبی - أثناء تحریرده وقوعه کلدرک نخودن
 اولان مقتضیزک مقدمه سنده بیان اولدیغی اوزره او آراق مقتضب مذکور ایله کتاب الزاحک
 تحریر وطبعی اشغالی دخی الله بولندیغندن اوبصمه ده دقتسر لکار اولمش وطبعه ثانیه ده انلر اولدیغی
 تصحیح اولمش ایدی . بو اوچینجی دفعه ده بعض اغلاط ده تصادف اولمقله بحمده تعالی انلرده
 تصحیح قیلده رق خاتمه کتابده کی :

وما ابرئ نفسي انی بشر • أمرو واخطئ ما لم یحیی القدر
 بیتی ینه ثبت وتکرار اولندی .

﴿ تم طبعه بالمطبعة العامرة فی ۱۰ جادی الاولى سنة ۱۳۲۸ ﴾